

Hrvatsko pravo

Ili

Nova hrvatska utopija

Moj je običaj da najprije kažem koju riječ o smislu naslova kojeg sam odabrao. Evo, dakle, tih riječi.

Prije svega, moram reći da ovo što ovdje piše nema ama baš nikakve veze sa onim što se u Hrvatskoj podrazumijeva pod sintagmom i političkom orijentacijom «Hrvatsko pravo», niti sa pravaštvom uopće, jer ono što Pravaši zastupaju sve je prije nego nekakvo pravo. O tome nema potrebe da se više bilo što kaže. Nastavljamo sa pravom.

Čini se da je za ispravan pogled na pravo, pogled koji omogućuje njegovo istinsko razumijevanje i prikaz ili uspješnu primjenu, presudno važno jasno uvidjeti da pravne norme, usprkos svoj svojoj velikoj, vanjskoj raličitosti, gotovo poput matematičkih normi, imaju jedan isti opći, univerzalni temelj, odnosno jedinstven unutarnji identitet, intenciju, metodu djelovanja i cilj.

Treba biti vrlo pronicljiv, ali i odvažan da se shvati i prihvati istinitost ove tvrdnje o bitnom identitetu i univerzalnosti temeljnih pravnih normi. Jasno, i u samom pravu treba postojati dovoljan razlog za njeno prihvaćanje, tako da ću u najvećem dijelu izlaganja pokušati ukazati na taj «dovoljni razlog» odnosno pokazati da je ona tvrdnja doista istinita.

To ću morati učiniti tim više i prije što se moje mišljenje suprotstavlja mišljenjima nekih od najvećih filozofa prava, npr: Aristotelovom, Montesquieovom, Savygnievom i Hegelovom. Za sada samo napominjem da je za sve prethodne mislioce temeljnji pravni subjekt i objekt bio, polis ili pak nacija, dok je to, po mom mišljenju, ljudska vrsta.

I baš zbog toga što je pravo - kako smo upravo ustvrdili i kako ćemo još mnogo puta ponoviti – ospoljena volja **ljudske vrste**, te stoga, u svojim temeljima tako jednovito i univerzalno, mi kažemo da je pomalo apsurdno, ili barem nekako nevažno ili neopravdano govoriti o nekom Hrvatskom, Njemačkom, Engleskom, ili čak Rimskom pravu, kod kojeg, njegovo veliko i slavno ime ne označava toliko njegov državni ili nacionalni partikularitet, posebnost, koliko onaj nezaobilazni i univerzalni stupanj razvoja prava, slično kao npr. i izraz «Talionsko pravo» koje mu je prethodilo. Onim pridjevima :Hrvatsko, Njemačko, Englesko itd obično, naime, iskazujemo nebitne specifičnosti tih pravnih sistema i njihove površinske, vanjske različitosti spram nekih drugih.

Ukoliko je opravdan (što će se možda pokazati u glavnini teksta), naslov ovog rada, «**Hrvatsko pravo**» ne upućuje, dakle, na te vanjske razlike spram drugih pravnih sistema, nego prvenstveno Hrvatski doprinos razvoju ili razumijevanju samog prava.

Ni važeće pravo u Hrvatskoj, uostalom, i nije neka originalna domaća tvorevina, nego kompilat sastavljen od normi najrazličitije provenijencije i utjecaja, pa je i s obzirom na to pridjev “hrvatsko” diskutabilne važnosti. Ta kompilativnost ili eklekticizam, da se razumijemo, sam po sebi ne mora biti ništa loše, jer je npr. veliki Napoleonov **Code civile** također svojevrsna kompilacija sastavljena od običajnog i Rimskog prava. Ali, naravno, ne mora svako sastavljanje, odnosno spajanje različitih pravnih normi ili sistema biti tako izvrsno.

No, sada riječ, dvije o onom sadržaju teksta iz kojeg se mogao izvesti gornji naslov.

Rad koji je pred vama nema u svom prioritetu neku neposrednu pragmatičku svrhu ili cilj. On prije svega, odgovara na pitanja: što su pravo i pravda, iz čega oni

proizlaze i koja im je stvarna svrha ili cilj. Prava je važnost tih pitanja, u dosadašnoj pravnoj znanosti, uglavnom bila zanemarivana, ili su pak odgovori na njih bili usputni, površni, promašeni ili nedovoljni.

Paradoksalno je da je filozofija toj temi posvećivala puno više pažnje nego pravna znanost i da je tek nekolicina najvećih mislilaca dala istinit odgovor na to pitanje. Ali današnje se generacije, začudo odnose prema tim spoznajama kao da to nikada nije bilo napisano ili izrečeno.

Pored najvećih blaga, ljudi, eto, često prolaze kao pored turskog groblja!

Istinit i dubok odgovor na to pitanje ne može ostati bez posljedica ili odjeka u društvenoj, pravnoj i političkoj ili pak nacionalnoj **praksi** one sredine u kojoj je dat, **jer to je zapravo odgovor te sredine ili te nacije** na jedno pitanje, koje nikako ne može biti plod samovolje ili hira, pa čak niti obdarenosti neke individue, nego se, sãmo to pitanje, svojom vlastitom, unutarnjom nužnošću, odnosno nezaobilaznošću i silnom moći nameće samo od sebe, i nemoguće je da se bilo koje društvo ili bilo koja nacija ogлуši ô nj. A individue koje ga tematiziraju ili izgovaraju, i odgovaraju na nj samo su živa sredstva ili usta na koja progovara taj progresivni duh.

Ovo je, dakle, Hrvatski odgovor na to pitanje .

Ali, o kojem se to pitanju zapravo radi?

Već je rečeno da se radi o pitanju: što je pravo, te posebno: što je pravda i što je ono pravedno. Pitanje o naravi prava ostavljamo za sada po strani. U ovom tekstu, koji neposredno slijedi, a i na drugim mjestima, mi kaŕemo da je pravda, **pored ostaloga**, najbolji moralni, psihološki ili duhovni instrument za pokretanje razvoja i napretka. Stoga se ovdje, najjednostavnije rečeno, zapravo radi o pitanju o tome kako se, i pomoću čega, što je moguće ekonomičnije i bez nekih većih ŕtava, poteškoća ili potresa izvući iz zaostalosti i nastaviti daljnji razvoj društva i civilizacije - onako kako se smatra da bi to bilo potrebno na osnovu razumnih oćekivanja velike većine ljudi.

Iako ovdje izneseni odgovor na to pitanje dolazi iz Hrvatske, iz onog što je rečeno u glavnom dijelu teksta, vidi se da to nije neko isključivo Hrvatsko pitanje. Moŕe se reći da je to danas jedno od općih gorućih pitanja suvremenog svijeta, ali, da je ono postavljeno već odavno. Odgovor na njega traŕi se prije svega u tzv. razvijenom svijetu, i to gotovo dvije i pol tisuće godina – od vremena od kojeg je privatno vlasništvo, kroz mišljenja velikih mislilaca, otkrilo neke znatne slabosti u svojoj strukturi i funkcioniranju. Tokom tog istog, dugog razdoblja pokazalo se da društveno vlasništvo nije onaj pravi odgovor na to pitanje, **nego je to nešto treće**. A što je to, čitatelj će moći vidjeti u glavnini teksta.

Uz teorijski odgovor koji se ovdje nudi, a koji je zaključna riječ mnogih istraŕivanja prethodnih mislilaca, **dat je naknadno i «praktički», i to u formi pravnih, zakonskih odredbi**, i to naročito stoga da se nedvojbeno jasno vidi kako takav odgovor moŕe biti funkcionalna osnova društva i kako je na osnovu njega moguć izlaz iz krize u koju je zapalo to, današnje društvo i današnja civilizacija.

Mnogi suvremeni ljudi, počev od mislilaca, državnika ili političara, pa do sasvim obićnih ljudi, više ili manje jasno ili svjesno uviđaju da je potreban neki novi duhovni, moralni ili politički temelj za nastavak razvoja civilizacije. Od prijedloga koji se nude, daleko najviše je onih trivijalnih koji imaju samo neki lokalni značaj i takoreći jednodnevnu važnost. No ima i onih koji se doimaju dubokima i originalnima sve dok analiza ili vrijeme ne pokaŕu da se radi o iluzijama ili zabludama. Ima glamuroznih zamisli, blistavih, ali samo izvana, alternativnih, duhovitih, zabavnih, luckastih i tko zna kakvih još. Najviše ih, i sa najvećom pompom emitiraju razni političari i stranke. Svijet, pa čak i sama Hrvatska toliko vrve njima da postoji opasnost da budu s njima i zagušeni, jer se, umjesto podstrekom za razvoj, ove

bezbrojne, raznolike i zanimljive, ali nefunkcionalne zamisli pokazuju velikom i opasnom preprekom. One ne bude nadu niti snagu, nego ih, štoviše, guše, slabe, uništavaju.

Nedostaje jedino ona prava ideja, ona kojoj nema nikakve alternative, a koja će na već odavno uobičajeni, ali ujedno i vječno nov, revolucionaran, kreativan način nastaviti razvijati ovu, jedinu civilizaciju koju je čovjek do sada stvorio na svom matičnom planetu.

Napori koji su se otjelotvorili ili oslovotvorili u ovom radu bili su usmjereni na potragu baš za tim jedinim pravim načinom.

No ako su ti napori i bili uspješni, s tim zapravo još ni izdaleka nije sve riješeno.

Jer...

tko će prepoznati istinu, koja je, kako se čini, najteže uočljiva i najteže prepoznatljiva stvar na ovome svijetu?

A ako ju netko i prepozna hoće li imati snage, volje, strpljenja i hrabrosti baviti se njome, i to danas kad se ljudi, što iz očaja, ili beznađa, što iz lijenosti rado odaju raznim praznim, laganim idejama ili senzacijama, ili pak raznim drugim vrstama droga ili opijata.

Napredak, ka kojem svi mi težimo, i bez kojeg nam život nema smisla, ne zbiva se nimalo lako, niti bez velikih poteškoća i savladavanja vrlo velikih prepreka.

Eto, toliko o tim stvarima.

Drugi naslov: «**Nova hrvatska utopija**» izraz je stanovite, prilično velike skepse, koja je gore već nagovještena. On hoće reći kako bi očekivanje ili nada da bi nešto od onog što je moguće postići dubljim i potpunijim razumijevanjem prava i progresivnim zakonodavstvom o kojem se posebno govori u tekstu - očekivanje nekakvog povijesnog iskoraka ili barem nekog značajnijeg napretka - da bi, dakle, takvo nekakvo očekivanje, ovdje, na Hrvatskom tlu, nažalost, vrlo lako moglo biti jalova nada i nešto neosnovano, jer gotovo svekoliko dosadašnje iskustvo pokazuje da ključne Hrvatske snage i intencije, a i intencije bliskih joj i srodnih zemalja, nisu okrenute i usmjerene ka napretku i budućnosti, nego ka prošlosti i ka nazatku.

No, usprkos tome, treba reći da je Hrvatska, i pored opće retrogradnosti i ontoklastičnosti, ipak bila nešto progresivnija od spomenutih zemalja, te da je često bila žarište naprednih ideja u ovoj regiji.

Ipak, ono opće dosadašnje iskustvo, koliko god i kakvo god bilo, ne može se smatrati isključivim, a možda ni presudnim faktorom koji određuje budućnost jednog naroda. Opstanak povijesnog svijeta, civilizacije nesumnjivo se zbiva kao nekakva mijena, u čiju narav još nismo sasvim proniknuli. Promjene su, dakle, uvijek moguće, štaviše nužne, a često se događaju i tamo gdje ih, baš zbog nepoznavanja zakonomjernosti povijesne mijene, najmanje očekujemo. Imajući u vidu znatne prirodne predispozicije Hrvata, neka takva promjena na Hrvatskom tlu mogla bi biti vrlo plodonosna i vjerojatno je da bi imala vrlo velik i progresivan utjecaj i na svijet izvan Hrvatske i izvan regije u kojoj se nalazi. O tome sam iscrpnije i šire pisao u **Hrvatskom testamentu**.

A sada samo nekoliko riječi o nečem što će se možda pokazati najvažnijim.

Ukoliko ovaj rad doista donosi na svijet neku produktivnu ideju, onda mislim da će on imati nekog utjecaja na kretanja u društvenoj zbilji tek kad ga uoče ljudi koji nisu skloni mudrijašenju, tj. oni koji će shvatiti da je to već zgotovljeno oruđe i da ga

moгу iskoristiti kao sredstvo za ostvarivanje svojih vlastitih, prvenstveno praktičkih političkih, društvenih ili pak ekonomskih vizija i ciljeva.

Crtice iz osnova prava

(Nepotpuni tekst)

Posvećeno istinskim pravednicima, ljudima koji su se žrtvovali, ili će se žrtvovati za ostvarenje ciljeva ljudske vrste.

Neophodne prethodne napomene

U ovom tekstu često koristim termine «ontogeničan», «ontoklastičan», «umjetno biće», «umjetni organizam» i druge koji se, barem za sada, ne koriste nigdje osim u mojim radovima. Da bi čitatelj mogao razumjeti o čemu govorim, moram reći nekoliko riječi o tim stvarima.

Povijest smatram ontogeničnim procesom – procesom stvaranja i razvoja umjetnog **bića**. Ljudska vrsta je ontogenična – sposobna stvoriti nešto **bićevito**. Neke druge vrste sposobne su stvoriti tek **stvari** koje nisu bićevite. Ontogeničnost se do sada pripisivala jedino Bogu, za kojeg se tvrdi da je stvorio svijet – prirodno **biće**. U mojim radovima ontogeničnost se pripisuje i čovjeku. No on ne stvara prirodno biće, nego umjetno. Ono je već odavno znano pod nepravedno ozloglašanim imenom **kapital**. Ontogeničnost je isto što i kreativnost. Ili, drugačije, kreativnost je sposobnost stvaranja nečeg **bićevitog** - onto-geničnost. Bićevitost čovjekove tvorevine bila je najprije uočena u novcu koji je moment kapitala uopće, i to kroz njegovu moć da se odupre nekim čovjekovim težnjama i namjerama i kroz sposobnost da vlada nekim važnim aspektima čovjekova života. Tu moć ne smatramo zlom, kako su na nju gledali utopisti, razni moralisti, filantropi i marksisti, koji su je smatrali otjelotvorenjem čovjekova korjenitog otuđenja. Stvaranje bićevite moći koja bi pouzdano i produktivno vladala povijesnim procesom i vodila ga, bio je «tajni», nesvjesni cilj povijesti i on je uspješno ostvaren tokom nekoliko zadnjih stoljeća. Suvremena zapadna civilizacija je ime za najpotpunije otjelotvorenje umjetnog bića. No važno je imati na umu da ta civilizacija nije nešto mehaničko, nego nešto bićevito, nešto što ima dušu, ali ne prirodnu, nego umjetnu. Stvarni zadatak je ove, umjetno-bićevite tvorevine da brine o čovjeku (ali i o prirodnom biću); da radi mnoge poslove umjesto čovjeka, te da bude sredstvo kojim će on ostvariti ciljeve radi kojih postoji, jer se oni mogu ostvariti jedino s nekim bićevitim sredstvom.

Društvo je **umjetni organizam** u kojem opstoji i živi umjetno biće, a Liberalno-demokratsko građansko društvo smatram sintezom društvenog razvoja, odnosno zgotovljenim **organizacijskim ili političkim** instrumentom za ostvarivanje onih ultimativnih ciljeva ljudske vrste.

Pod ontoklastičnim tendencijama, intencijama ili aktivnostima podrazumijevam one koje su se suprotstavljale stvaranju i razvijanju umjetnog bića. Zemlja je bila bojno polje ontogeničkih i ontoklastičkih snaga, a povijest vrijeme njihovog intezivnog sukobljavanja. Ove su se snage ili tendencije evidentno nastavile sukobljavati i nakon što je umjetno biće već bilo dovršeno, ali se može očekivati da će one ontogeničke tendencije ili snage s vremenom postajati sve nadmoćnije, pogotovo ako se proširi svijest o tome što je zapravo bila povijest i što je rezultat njenog zbivanja, te čemu on treba služiti.

Razvoj civilizacije dijelim na četiri etape, koje proizlaze iz četveročlane dijalektike. To su 1. teza – Neolitska fiziocentrična ili fiziokratska (ali ne u ekonomističkom smislu ovog termina), 2. antiteza - Antička - antropocentrična ili antropokratska 3. sinteza – Zapadna – logocentrična ili scientocentrična, ili pak tehnocentrična i tehnokratska 4. epiteza - buduća Antropotehnoška civilizacija, koja će biti logokratske naravi – određena vladavinom znanosti. Logokracija zapravo nije ništa drugo do onaj nužni napredniji stupanj razvoja liberalne demokracije koji je nužan upravo stoga što bi građanskom društvu (koje je ostvareni cilj razvoja društva) omogućio daljnji i trajni opstanak – epiteza u razvoju društva i vladanja njime.

Antička i neolitska civilizacija, kultura i mentalitet nisu nestali, nego su se održali kod jako velikog broja naroda u formi neo-neolitske i neo-antičke civilizacije. Održavaju se **ontoklastičnošću** - ugrožavanjem onih djelova svijeta (Zapada), koji razvija umjetno biće i sprečavanjem svog unutrašnjeg napretka, koji im uništava i rasteče njihov **neo-neolitski** i **neo-antički** mentalitet ili duh, što je baza njihovog opstanka i kojeg svakako žele održati, jer im se čini nekakvom svetinjom, važnijom čak i od biološkog opstanka.

Ovaj rad nastaje u vremenu **post-revolutivnog razvoja i postojanja umjetnog bića** - vremenu, nakon izvođenja **sinteze**, njegova **razvoja**, kad je već otpočela njegova epiteza, **upotreba** u svrhu ostvarivanja ciljeva vrste. U vrijeme epiteze, tj. pri **upotrebi** otpočinje etapa njegovog **epitetičkog** ili **evolutivnog** razvoja.

Toliko ukratko o ovim novim pojmovima koje koristim. Šire se čitatelji o tome, i o četveročlanosti dijalektici kojom se služim, mogu informirati u drugim mojim knjigama, naročito u **Hrvatskom testamentu** i **Tajnoj povijesti svijeta**.

Toliko, ukratko o ovim pojmovima pa se vraćamo pravu.

Što je pravo?

Najprije nekoliko uvodnih riječi o stvarima koje nekako prethode pravu, a koje sam opširno opisao u prethodnim radovima.

Već smo na drugom mjestu rekli da je **politika** nijema volja **umjetnog organizma** (društva), a politička praksa djelatnost **uspostavljanja** produktivnih društvenih odnosa i institucija - organa tog umjetnog organizma – onih koji vode ka ostvarivanju ciljeva vrste, ali isto tako i **ukidanja** onih koji su postali nesvrshodni, te tako ometaju njihovo ostvarivanje. Političari su ljudi koji tu nijemu volju dovode do jasne riječi i ozbiljuju u formi društvenog realiteta.

Kako je već bilo rečeno u prethodnim radovima, **društvo** je umjetni organizam, a sociologija bi se mogla definirati kao znanost o društvu, ili, možda bolje, samosvijest društva, tj. samosvijest **umjetnog organizma**. Rekli smo također da je društvo **bićevit** i autopoietičan entitet i da stoga može imati i samosvijest, tj. biti svjestan samog sebe.

Ekonomija je opća samosvijest **umjetnog bića** - kapitala – onaj stupanj razvoja umjetnog bića na kojem mu postaju znani principi i način njegovog kretanja, odnosno njegove djelatnosti neophodne za njegov vlastiti opstanak i razvoj, ali također i za opstanak i razvoj ljudske civilizacije, koja je zapravo potpun **tjelesni** oblik postojanja umjetnog bića (kapitala), te, ono što se čini najvažnijim; uvjet za slobodan i smislen opstanak samog čovjeka.

Ali, što je s pravom?

Hegel, jedini misliac koji je, koliko mi je poznato, doveo pravo do samorazumijevanja, u "**Osnovnim crtama filozofije prava**", u § 4 kaže:

“Tlo je prava uopće ono duhovno, a njegovo poblize mjesto i ishodište volja, koja je slobodna, tako da sloboda čini njegovu supstanciju i određenje, a pravni je sistem carstvo ozbiljene slobode, svijet duha proizveden iz njega samoga kao druga priroda.”

Dopustite jednu kratku ali važnu digresiju.

Iz onoga što Hegel kaže najnužnije proizlazi da je *država ozbiljena sloboda*.

To je istina.

Ali i sam Hegel uviđa da to malo tko razumije, te da čak i obrazovani ljudi najčešće misle da je sloboda to da se čini što se kome prohtije.

I, da još nešto zapitam. Kako je moguće da se **nakon Hegela**, čija je misao o ovim stvarima tako kristalno jasno izražena i tako očigledno istinita, kako je, dakle, moguće da se nakon njega opet tako često čuje ona misao da je sloboda to da svatko radi što mu se prohtije i da je država negacija slobode?

Teško Hegelu, kad poslije njega dolazi Bakunjin.

Samo toliko. Vraćamo se pravu.

*Čini se da bi se pravo - govoreći našom terminologijom - moglo shvatiti kao instrument svjesne, ali ospoljene **voljne samoprisile ljudske vrste** kojim ona sebi određuje i prisiljava se da živi i radi na takav način; u takvim organizacijskim odnosima, i takvim institucijama koje vode ka stvaranju umjetnog bića i ostvarivanju već spominjanih ciljeva vrste.*

Za razliku od Hegela koji govori o **slobodnoj volji**, mi u daljnjem, a i u prethodnim tekstovima, radije i češće govorimo o **ontogeničnosti** koja je ustvari isto što i slobodna volja, i, u krajnjoj liniji, kreativnost, a manifestira se - kako smo već rekli i kako ćemo još naknadno pokazati - kao sposobnost stvaranja umjetnog bića.

S druge strane gledano, sposobnost stvaranja umjetnog bića, je, sposobnost ili volja ka oslobođenju od prirode i prirodne nužnosti, a volja koja je, putem stvaranja umjetnog bića, sposobna osloboditi se carstva nužnosti, jest slobodna ili samooslobođena volja.

Sāmo pravo ne proizlazi neposredno iz opće ontogeničnosti, nego iz politogeničnosti, koja je jedan moment opće čovjekove ontogeničnosti, a manifestira se kao sposobnost za stvaranje **organizacijskih** momenata umjetnog bića. Iz politogeničnosti proizlaze također i politika, društvo i država i ostali srodni entiteti. To su sve **organizacijski** instrumenti za ostvarivanje ciljeva ljudske vrste.

Pravo je, dakle, politogenička manifestacija ontogeničnosti.

Eto, još samo jedan konzekventan korak dalje i Hegel bi morao progovoriti koju riječ o onome o čemu mi govorimo: o stvaranju umjetnog bića, globalnoj državi i ostvarivanju ciljeva vrste, jer se sloboda volje ili slobodna volja najpotpunije i istinski ozbiljuje upravo u njima.

Moram, međutim, reći i to da je Hegel istovremeno bio i vrlo daleko od onog o čemu mi govorimo, jer je njegov misaono-spoznajni aparat bila krnja, tročlana dijalektika, dok se ovdje misao razvija i obistinjava na osnovu četveročlane. Kod njega je nacija ključni i najopsežniji subjekt prava, a kod nas je to ljudska vrsta. I svjesna individua, i nacija su - kako nedvojbeno pokazuje četveročlana dijalektika - **nepotpuno razvijeni**, prolazni oblik postojanja bića čovjeka, a ljudska vrsta je **potpuno razvijeni**, apsolutno samoodrživ i stoga beskonačni entitet. *Za Hegela, sloboda je **cilj** svekolike ljudske djelatnosti i svih ljudskih nastojanja i poduhvata. Za nas pak ona je samo nužno **sredstvo** za ostvarivanje ciljeva ljudske vrste.*

Volju, po Hegelu, na samoodređenje i samoozbiljenje pokreću instinkti. To se ne može poreći, ali po tom mišljenju čovjek se ne razlikuje od životinje. Po našem mišljenju, kod čovjeka, volju na samoodređenje i samoozbiljenje odnosno

samooslobađanje pokreće jedan instinkt kojeg životinje nemaju - **ontogenički instinkt** – instinkt ka stvaranju nečeg **bićevitog**. Na nizu drugih mjesta već sam pokazao da je upravo to ono što ljudsku volju čini **slobodnom**, i ujedno i ono po čemu se čovjek bitno razlikuje od drugih životinja.

Također sam pokazao da je ta sloboda koja se ozbiljuje stvaranjem umjetnog bića isto što i čudotvornost. Pod čudotvornošću podrazumijevamo isto ono što su podrazumijevali teolozi, Rousseau, Kant, Fichte i Schelling – “*sposobnost suspendiranja prirodnog kauzaliteta, ili carstva prirodne nužnosti i uspostavljanje kauzaliteta utemeljenog u slobodi*”. Produkt čudotvornosti je ona Hegelova, gore spomenuta, tj. citirana “*druga priroda*”, jer ona je nastala upravo suspendiranjem prirodnih zakona, ili prirodne nužnosti i uspostavljanjem kauzaliteta utemeljenog u slobodi ili slobodnoj volji. Tu, Hegelovu “*drugu prirodu*”, koja je zapravo anti-priroda mi nazivamo umjetnim bićem. U živim subjektima ona opstoji prvenstveno kao moralitet i obrazovanost, a u tzv objektivitetu, kao civilizacija. Ali nećemo dalje o tome.

Vratimo se matici izlaganja.

Da bi stvorila umjetno biće i ostvarila svoje ciljeve, ljudska vrsta mora odnose među subjektima koji ju čine utemeljiti na dobro provjerenoj, čvrsto određenoj i neopozivoj svrsishodnoj zakonitosti - pravu. Time se ujedno u potpunosti uspostavlja i **društvo, umjetni organizam**, koji je, kako smo već rekli **organizacijski** instrument ostvarivanja ultimativnih čovjekovih ciljeva.

Nastavljamo sa još nekim središnjim i neposrednim pitanjima prava.

Rimljani su govorili: **Ubi societas ibi ius** – tamo gdje je društvo tamo je i pravo. Možda bi bilo točnije reći obrnuto: **ubi ius ibi societas** - tamo gdje je pravo, tamo postoji i društvo, jer pravo uspostavlja društvo, a ne obrnuto.

Pravo treba da bude instrument ozbiljavanja pravde. A njime uspostavljeno društvo mora biti ozbiljena pravda, jer jedino kao takvo, tj. kao pravedno, društvo može poslužiti kao dovoljno funkcionalno **organizacijsko** sredstvo za stvaranje umjetnog bića i ostvarivanje ciljeva vrste.

No ovdje bi smo, i mi, i Rimljani, a i svi ostali koji govore o tome, trebali biti još nešto precizniji. Etabliranjem pravnih normi, naime, bilo u usmenoj, običajnoj, bilo u pisanoj formi ne nastaje baš sām društvo, nego prvenstveno **država** – **epitetički**, čvrsti i trajni, **samoodrživi** oblik društva. Društvo i država, kako je poznato, nisu jedno isto, no njihovu zbiljsku razliku može **točno** pokazati samo **četveročlana dijalektika**. Ali ovdje se ne možemo time baviti. Recimo još samo to da društvo, samo po sebi, ne sadržava ospoljenu voljnu prisilu, niti samoprisilu, a nema niti organe prisile, dok ih država ima.

Kad je riječ o pravu, Hegel - s najpotpunijim pravom. - nigdje ne kaže da je ono moment društva, nego baš države.

Doista, pravo je zbiljska i bitna, **realna anatomija države**.

Marxova misao da je država “instrument prisile” uglavnom je točna, ali ona nije instrument prisile ili prinude isključivo “u rukama vladajuće klase”, kako je on mislio, nego, prije svega, instrument **samoprinude same ljudske vrste**, kojim ona, kako smo već rekli, putem prava i odgovarajućih institucija, prisiljava samu sebe, tj.

svoje pripadnike da među sobom održavaju takve odnose i prakticiraju isključivo takve djelatnosti koje vode ka ostvarenju njenih ciljeva, a onemogućava ono što ne vodi ka tome ili sprečava njihovo ostvarivanje.

Za razliku od politike i morala. **ethos** ili **mos** – koji - isto kao ni društvo, nemaju moć prisile, a niti pravo na prisilu – sâmo pravo - **ius** - ju ima. Slikovito rečeno, pravo je zapravo politika koja, poput one mitske, ikonografske ili heraldičke Pravde ima batinu u ruci (ili mač) i dozvolu, ili pak dužnost, da ju upotrijebi tamo gdje su narušeni oni produktivni, ontogenični ili politogenični, tj. pravedni odnosi, ili, općenito, oni odnosi koji su bili dogovoreni «društvenim ugovorom».

Politika uspostavlja društvo, ili ga pak mijenja. Pravo ga prvenstveno održava, reproducira.

Svako pravo stvorila je neka politika, i to u svrhu ostvarivanja određenih ciljeva, koji bi trebali biti ontogenični. Stoga, nasuprot općeraširenoj predrasudi, tvrdimo da pravo, zakoni i sudovi uvijek moraju služiti politici. Dobro je dok oni služe nekoj ontogeničnoj politici, a loše ako služe ontoklastičkoj političkoj doktrini ili isključivo partikularnim, ne-ontogeničnim ili ne-pravednim interesima neke individue ili društvene grupe.¹

Gledajući narav stvari, a ne vanjski sjaj i prostu, kvantitativnu veličinu, vidi se da je pravo jedna veličanstvena institucija, kojoj bi se ljudi trebali više diviti nego svim svjetskim čudima zajedno, - institucija koja je tokom mnogih milenija privlačila mnoge genije da ju dograđuju usavršavanju i razvijaju. Možda bi se ono trebalo smatrati najsystematičnijom i najkoherentnijom, a ujedno i najfunkcionalnijom čovjekovom tvorevinom na ovom planetu, ali, sasvim sigurno i jednom, od, vrlo uskog kruga, najvažnijih.

Za razliku od znanosti filozofije, koja je, kako se čini, nastala iz raznorodnih ideja raznih mislilaca, pravo je, izgleda, nastalo tako što su njegovi graditelji svoje misli podređivali općoj ideji cilja ili svrhe prava (kao nužnog organizacijskog sredstva za ostvarivanje ciljeva vrste), koju nisu sasvim jasno vidjeli niti razumjeli, nego više naslućivali. Stoga se sveukupna današnja znanost filozofije čini kao nekakav labirint kojem još nitko nije proniknuo strukturu, a pravo građevina odnosno zgrada kojoj se već izdaleka jasno nazire struktura, konstrukcija i raspored prostorija.

No usprkos tim vrlinama, sustavnosti, dugovječnosti prava i njegovoj velikoj razvijenosti, ipak se mora reći da ono, za razliku od filozofije, Sve do Hegela nije imalo vlastite definicije, tj. onakve samosvijesti o vlastitoj naravi kakvu smo mi gore izrazili, a koja je neophodna da bi ga učinila istinski cjelovitim.

Evo nekih od najboljih i najuspješnijih pokušaja prije Hegela, koji su išli za tim da se shvati i definira pravo, pokušaja koji su nastali u zlatnom dobu njegova razvoja i života.

Klasični Rimski pravnik **Ulpijan** definira, dakle, pravo kao: **Honeste vivere, alterum non laedere, suum quique tribuere** – pošteno živjeti, drugoga ne vrijeđati i svakom priznati njegovo. A **Celsus** kaže da je pravo **Ars boni et aequi** – umijeće dobrog i pravednog.

Problem i velika slabost ovih i ovakvih definicija je to što tek treba objasniti sve pojmove s kojima se one služe – dobro, pravedno, pošteno itd. Ove definicije, naime, uopće ne definiraju sâmo pravo, niti otkrivaju što je ono, nego ukazuju tek na neke načine života koji proizlaze iz prava i u skladu su s njim. Kasniji pokušaji

shvaćanja i definiranja prava (izuzimajući, dakako, Hegelovo), nisu se ni koraka približili ovim shvaćanjima, a kamo li odmakli nekamo naprijed ili dalje od njih.

Pravo je, kako smo već nagovijestili, u najužoj i najnužnijoj vezi sa pravdom. Rimljani su govorili: «*cilj* prava jest pravda», **aequitas** ili **isutitia**. **In omnibus quidem** – govorahe - **maxime tamen in iure aequitas spectanda sit** – U svemu, a najviše u pravu treba gledati na pravdu. *Prema tome, a i prema istini, pravo je ključno sredstvo ozbiljavanja pravde.*

Ona je **causa finalis** prava i njegov neposredni **ratio essendi**. No sami pravници, čiji je to predmet, vrlo su malo pridonijeli razumijevanju pravde, a njeno razumijevanje je, kako ćemo naknadno pokazati, istovremeno i ključ za razumijevanje samog prava, tako da oni, i pored neosporive genijalnosti na području praktičnog prava, kako smo već pokazali, nisu doprinijeli čak niti razumijevanju samog prava, kao da im to uopće nije bilo važno.

Paradoksalno je to da se **Aristotel**, koji je živio puno ranije od velikih rimskih pravnik i koji nije bio pravnik, više približio razumijevanju pravde nego čak i najveći pravnici.

U početku svog istraživanja pravde, u **N. Etici**, **Aristotel** ju je shvatio kao pojavu kad netko «dobiva prema zaslugi i dostojanstvu». No ubrzo je uvidio da u ljudskoj praksi nije uvijek tako i da sudovi često moraju intervenirati radi uspostavljanja pravde, pa je ubrzo, u nešto kasnijim djelovima teksta počeo razlikovati distributivnu i korektivnu pravdu. Distributivna je ona koju smo već definirali Aristotelovim navodom, a korektivna bi bila ona koju uspostavljaju sudovi tamo gdje je došlo do neke nepravde. Ovog shvaćanja, on se pridržava i u **Politici**. Može zazvučati malko čudno mišljenje da je to do sada najbolje, tj. najistinitije ili najdiskurzivnije razumijevanje pravde.

No Aristotelovo shvaćanje pravde kao «dobivanja prema zaslugi i dostojanstvu», iako blizu istine ima znatnih nedostataka, jer on ne navodi jasno o kakvom se dostojanstvu radi i ne daje nikakav dokaz ili naputak koji bi ukazivao na to da ono doista može biti mjerilo razmjera u distribuciji dobara, a ne navodi niti to o kakvim se zaslugama radi. Što se tiče onog «dostojanstva», čini se da je to bila naprosto jedna «samorazumljiva» predrasuda starog antičkog, aristokratskog društva. Ali, ono «prema zaslugi» vrijedno je najveće pažnje i razmatranja.

Značajan korak bliže istini, premda na jedan grublji način, učinio je tek K. Marx. On je s pravom zanemario ono «dostojanstvo», a skoncentrirao se na «zasluge», tj. na **rad** kojeg je smatrao ključnom «zaslugom», odnosno ključnim faktorom koji stvara tražene i potrebne vrijednosti, civilizaciju i humani život uopće. Pravedno bi, po njemu bilo da više dobija onaj koji više i bolje radi.

Budući da Marx, po svojoj osnovnoj edukaciji nije bio ekonomist, ni filozof nego pravnik, i to pravnik vrlo misaonog, filozofskog duha, i da je k tome bio veoma pravdoljubiv, nije ni čudo da se toliko interesirao za pravdu i da ju je, općenito gledajući, tako dobro shvatio, te da joj je poklonio najveću pažnju u svojim radovima. Jedna od ključnih, ako ne i najvažnija, tema u njegovim radovima je ideja uspostavljanja opće socijalne pravde. I pored stanovite sklonosti egalitarizmu, smatrao je da bi tzv. **radnička klasa** trebala biti najbolje nagrađivana društvena klasa, jer ona stvara sva dobra i humani život, te da bi ona trebala imati i vlast u društvu.

Ono veliko u Marxovoj teoriji, po čemu on bitno nadilazi Aristotela, ali i sve ostale mislioce, jest to što je otkrio da je upravo **rad**, odnosno njegova veličina

(količina), mjerilo ili ključ za razmjer u distribuciji dobara i ozbiljenje one distributivne pravde. Pod radom, Marx je prije svega mislio na tzv. «društveno potrebni rad» i «**na produktivni rad**» – «**rad koji se razmjenjuje za kapital**»

Na drugim mjestima mi smo pokazali da je to upravo onaj rad koji stvara umjetno biće i ustvrdili da se, baš takvim poimanjem rada, Marx najviše približio istini o ovim stvarima, jer doista je produktivan samo onaj rad koji «koji se razmjenjuje za kapital» i tako stvara i razvija umjetno biće - **kapital** - i jedino je taj rad, načelno gledajući, vrijedan interesa pravde i prava, a i nagrade i priznanja. Pravda se zbiva onda kad se **taj** rad i njegova djela adekvatno vrednuju i nagrađuju.

No veliki nedostatak njegova mišljenja je u tome što je on pod radom podrazumijevao uglavnom one najniže vrste rada. Doista je istina je to da veličina i vrijednost rada trebaju biti ključ pravedne distribucije dobara i sredstvo ozbiljenja pravde. Ali, onaj rad o kojem govori Marx nije ključni rad, odnosno neposredni izvor iz kojeg nastaje **umjetno biće**, koje je od početka povijesti bilo krajnji cilj svekolike ljudske djelatnosti, a nije to niti onaj rad bez kojeg je nemoguće ostvariti ultimativne ciljeve ljudske vrste. Za stvaranje umjetnog bića - što je bila čovjekova **povijesna misija** - i za ostvarivanje onih ciljeva vrste, važnije je nešto kao što je onaj Hegelov «rad pojma», tj. točnije **ontogenički, kreativni** rad – pri tome se može misliti na samorazvoj umjetnog bića i na čovjekov kreativni rad na njegovom stvaranju i razvijanju, jer su to samo dvije različite strane jedne iste ideje. Marx, međutim, govori uglavnom o reproduktivnom radu, argatovanju, labour-u. Tek se pokatkad, tu i tamo, osvrne i na kreativni rad, ključni rad kojim je stvoreno umjetno biće, i najozbiljnije, čak oduševljeno, uvjerava da su «*čak i pisanje, komponiranje, slikanje*» itd. nekakav rad ili posao??!!

???!!!

Istina, umjetno biće i ciljevi vrste ne mogu se ostvariti niti bez onog ropskog, reproduktivnog rada, argatovanja, na kojeg se skoncentrirao Marx, ali to ipak nije ono bitno, niti to može biti najadekvatniji ključ ili mjera za ozbiljenje distributivne pravde.

No usprkos ovim i drugim, ne malim nedostacima, Marxov je koncept bitni korak naprijed u shvaćanju pravde i u otkrivanju pravca kojim bi trebalo ići zakonodavstvo kojem je stalo do ostvarenja pravde, bez koje se, kako smo rekli, ne mogu ostvariti ključni ciljevi vrste.

No, kao ni veliki pravnici prije njega, ni Marx nije ni pokušao dati nekakav doprinos razumijevanju samog prava, a koliko mi je poznato, to nije učinilo ni novije vrijeme, što je uistinu čudno.

Kao da razumijevanje prava nema nikakve važnosti?

Možda je odgovor na ovu nedoumicu dao Hegel, i to tvrdnjom: da «*...pojam prava po svom nastajanju pada izvan znanosti prava...*» **Osnovne crte filozofija prava β 2**

Mi smo već pokazali da bi razumijevanje prava i pravde, *kao instrumenata za ostvarivanje ciljeva vrste*, moglo biti i od vrlo velike važnosti, i vjerujemo da će se to potvrditi daljnjim razvojem događaja.

No da ukratko rekapituliramo one bitne stvari koje su rečene o pravdi.

Prema nekom takvom mišljenju kao što je Aristotelovo, pravda se zbiva onda kad društveni subjekti bivaju nagrađivani srazmjerno svom doprinosu dobrobiti polisa i robovlasničke aristokracije koja je njime upravljala.

Po Marxovom mišljenju pravda se ozbiljuje onda kad oni koji stvaraju humani i civilizirani život (a to je prvenstveno radnička klasa) dobivaju srazmjerno svom doprinosu u ostvarivanju takvog života.

Po našem mišljenju - budući da je, stvaranje umjetnog bića imperativ ljudske vrste - jer to, umjetno biće je **bićevito** sredstvo bez kojega ljudska vrsta ne može ostvariti svoje ciljeve, te da joj u nemogućnosti njegova stvaranja i ostvarivanja onih ciljeva opstanak ne bi imao smisla, i budući da umjetno biće može stvoriti samo cijela ontogenična vrsta, a ne samo jedan ili nekolicina naroda, niti pak jedna klasa ili tek nekolicina generacija - pravda se zbiva tada kad ljudi, grupe, narodi i generacije bivaju nagrađivani srazmjerno veličini i vrijednosti vlastite ontogeničke djelatnosti i svoje žrtve, odnosno srazmjerno svom doprinosu u stvaranju umjetnog bića i ostvarivanju ciljeva vrste, ali također i kažnjavani za sprečavanje, ometanje ili opstruiranje njihovog ozbiljavanja.

Aristotel i Marx gledali su na pravo i pravdu sa stajališta interesa individue, građanina ili pak određene klase ili ključnih, ali specifičnih vrijednosti određenog društva. Mi na te stvari gledamo sa stajališta ljudske vrste i njenih općih, bitnih, **ontogeničkih interesa i ontogeničke djelatnosti**, i sa stajališta djelatnosti na ozbiljavanju onih njenih ciljeva bez kojih joj opstanak nema smisla.

Čini se da je važno promatrati stvari baš sa tog, našeg stajališta, jer onda imamo točniji uvid u narav, širinu, funkciju i važnost pravde i vrlo je vjerojatno da će zbog takve svijesti o njoj, iz legislative lakše proizići zakoni koji će ju točnije, jednostavnije, bolje i trajnije propisivati, te uspješnije i efikasnije korigirati nepravedne postupke. U Nikomahovoj Etici, Aristotel, sasvim točno kaže da je pravednost najveća i najvažnija od svih ljudskih vrlina. Ali, kako on ništa ne govori o ciljevima ljudske vrste, za čije je ostvarenje ona ključno sredstvo, ne vidi se onaj pravi i presudni **ratio essendi** postojanja pravde i prava, niti njene, tako velike važnosti.

Nadalje iz naše definicije jasno se vidi da zakoni pravde ne važe samo za individue, kako je proizlazilo iz mišljenja naših prethodnika, nego da mogu, i, štaviše, trebaju, sasvim egzaktno, važiti i za narode, generacije, rase, države i kontinente (kao geopolitičke entitete), što možda ima presudno veliku važnost i značaj.

Shvaćanje pravde sa aspekta **ljudske vrste** kao ključnog općeg subjekta (a i objekta) prava i pravde, i sa aspekta njenih ontogeničkih interesa i djelatnosti na ostvarivanju vitalnih ciljeva također je značajna teorijska potpora **Grotiusovoj** ideji o velikoj važnosti međunarodnog prava (**ius intergentes**) i aktualnom međunarodnom pravu uopće, a i danas, s najvećim pravom, vrlo aktualnim **Pravima čovjeka – (ius gentium)**. Također je podrška ideji koju su zastupale škole tzv. Prirodnog, Umnog ili Racionalnog prava, jer smatramo da se pravo i zakoni mogu racionalno deducirati (i da su deducirani) iz predodžbe ili pretpostavke određenih ciljeva ljudske vrste i nužnosti postojanja najracionalnijih, odnosno najekonomičnijih, tj. najsvrsishodnijih metoda njihovog ostvarivanja.

Pravo kojeg mi ovdje zastupamo zapravo i nije ništa drugo do razvijeni, sebe-svjesni oblik **ius gentium**-a – prava koje zna **ratio essendi** sebe samoga i metodu svog ozbiljavanja. Sam **ius gentium** – tj. njegove odredbe koje predstavljaju «prirodno pravo» ljudskog roda i njegovih pripadnika – je ustvari najsvrsishodnija, i stoga, **obavezna**, metoda ozbiljavanja tih ultimativnih ljudskih ciljeva – **dužnost**. Ovdje mislimo na onakav **ius gentium** kakvog zastupa ovaj rad, a koji je, kako smo već rekli u početku, ospoljeni instrument svjesne samoprisilne moći **ljudske vrste**, pomoću kojeg ona sebe primorava, ili, ako hoćete: **sebi nameće dužnost** da na

optimalni način ostvaruje one svoje ciljeve koje **treba da** ostvari radi osmišljavanja svog opstanka i svoje egzistencije.

A što se tiče nomotetskog ili legislativnog posla i njegovih produkata, možemo reći da su nevaljali, tj. ne-ontogenični, ili ontoklastični oni zakoni koji škode ili ometaju stvaranje i razvijanje umjetnog bića i ostvarivanje ciljeva društva ili vrste, a dobri oni koji im pogoduju ili ih omogućuju. Njih možemo nazivati ontogeničnima., ali i politogeničnima, jer neposredno kreiraju one **društvene** odnose pomoću kojih se stvara ili razvija umjetno biće i ostvaruju ciljevi vrste. Od takvih, pak, vrijedniji, i dugovječniji su oni pomoću kojih neka epoha, civilizacija, društvo ili država ostvaruje **svoje vlastite interese na način kojim** daje značajnije, tj. važnije, vrednije i dugotrajnije doprinose ostvarivanju ciljeva vrste. A od takvih su, opet, vredniji oni koji mogu važiti za cijelu vrstu, od onih koji mogu važiti samo za neku klasu, grupu, pleme, ili samo za jedan narod.

A sada nekoliko najnužnijih riječi o znanosti o pravu.

Pravna znanost je, hegelijanski rečeno, samorazumijevanje prava, probuđena i potpuno razvijena svijest prava o sebi samom – pravo koje je znano samo sebi.

Ova se znanost prava sastoji, prije svega od znanja prava o vlastitom šastvu, **quiditas**, tj. o vlastitoj naravi, zatim, od poznavanja metoda pomoću kojih se ono uspostavlja i od znanja o tome na koji način ono služi ostvarivanju ciljeva vrste. Jedan od ključnih momenata znanosti o pravu, ili nekakve filozofije prava, trebalo bi biti i znanje o tome koji i kakvi zakoni uspostavljaju takvu pravdu koja ljude motivira na ostvarivanje ciljeva vrste. To bi, eto, ukratko bili osnovni momenti pravne znanosti.

A što se tiče **pravne prakse**, jasno je, da su u **neposrednom** praktičkom, svakodnevnom životu vrste, društva ili neke države potrebni dobri specijalistički zakoni, npr, zakon o pravednom plaćanju rada, zakoni o tome kako spriječiti društveno štetno stvaranje profita ili takvo stvaranje profita koji šteti prirodnom okolišu i prirodnom biću uopće, nego sama pravna znanost. Ali i do dobrih zakona ove vrste lakše će se doći ako se **zna** metoda kojom se oni uspostavljaju i koja je njihova krajnja svrha, tj. da oni ne smiju služiti isključivo rješavanju onih problema u vremenu u kojem nastaju i kojem su urgentno potrebni, nego također i ozbiljenju neke poželjne budućnosti. Vrlo su loši oni zakoni koji dobro služe i koriste jednoj generaciji ljudi, ali tim istim služenjem već slijedećoj učine štetu.

No vratimo se još nakratko mišljenjima naših prethodnika – njihovom shvaćanju pravde.

Na prvi pogled, Aristotelovo i Marxovo shvaćanje pravde mogu se učiniti pogrešnima. Ali za takvo mišljenje nema nikakvog osnova. I jedan i drugi shvatili su pravdu neposredno onako kako se ona zbivala u njihovo vrijeme.

Podjela ljudi na robove i gospodare i život unutar aristokratskog, ili aristokratsko-demokratskog robovlasničkog polisa, i kasnije, podjela ljudske vrste na radničku i vlasničku (kapitalističku) klasu, bili su, u svoje vrijeme, optimalni ili ključni organizacijski, društveni ili politički doprinosi metodi ostvarivanja ciljeva vrste. Stoga se, i u tim vremenima, kad je mjerilo pravedne nagrade bila «zasluga i dostojanstvo» ili «doprinos u proizvodnji humanog, života» pravda nužno zbivala, i kao nagrađivanje srazmjerno doprinosu u ostvarivanju ciljeva ljudske vrste. Vrijedni

doprinosi dobrobiti polisa bili su također i doprinosi ostvarivanju ciljeva vrste. Npr.: stvaranje Solonovih ili Likurgovih zakona, Atenskih ustava, ili pak Zakonika dvanaest ploča i **Ius civile**, te život u skladu s njima; zidanje piramida, Akropole ili Partenona; pisanje Ilijade, Odiseje ili Antigone itd., a kasnije: otkriće automatske predilice, parnog stroja, benzinskog motora, električnog generatora; tiskarskog stroja; objavljivanje Fausta, Levijatana, Bogatstva naroda, Ricardovih Načela, i Marxovog Kapitala i drugih velikih djela.

Mišljenje starih, dakle, evidentno nije ni u najmanjoj suprotnosti s pravim nazorom novog doba, a niti s našim mišljenjem, koje možda ne bi trebalo smatrati drugačijim, nego razvijenijim. Nedostajalo je samo svijesti o tome. Naše mišljenje stvara tu svijest, i to prvenstveno tako što otkriva zajednički temelj starog i novog prava i njihove zajedničke intencije, zatim i time što je nešto šire, općenitije, a i preciznije izraženo, te tako ujedno smanjuje manevarski prostor onim tendencijama koje bi htjele relativizirati istinsko pravo, pravdu, dobro i slične stvari.

Kad smo već kod dobra, evo nekoliko riječi i o tome.

Najopćenitije govoreći: (naravno, samo u okvirima teme ove rasprave), dobro je ono što na neki neposredno pogodan ili vrlo svrsishodan način vodi ka ostvarivanju ciljeva vrste. Zlo je ono što sprečava ili ometa njihovo ostvarenje. Pravda se zbiva onda kad se ta dobra nagrađuju srazmjerno njihovoj vrijednosti i veličini, a po istom ključu, tj. proporcionalno štetnosti, nepravednosti i veličini zla, kažnjava i učinjeno zlo.

No, da bi se uvidjelo što je istinsko dobro, treba imati znanja i pronicljivosti, ali to i nije toliko teško ako se polazi od pretpostavke da je dobro ono što doprinosi ostvarenju ciljeva vrste.

Tako je, nasuprot općem uvjerenju, uspostavljanje privatnog vlasništva i ropstva nekada bilo nešto dobro, veliko, ključno dobro. Nekadašnje, antičko ropstvo, naime, i današnja građanska sloboda samo su nužni društveni, ili organizacijski instrumenti za ostvarivanje ciljeva vrste. **Građanska** sloboda samo je viši i funkcionalniji stupanj razvoja društvene organizacije i, naravno, bolja je, i čovjeka dostojnija nego ropstvo.

Danas se, međutim, neke od stvari koje su nekada bile dobre, više ne mogu smatrati tako dobrima. Neke pak više nikako nisu dobre. Pri tom mislim prvenstveno na ropstvo, koje, na ne baš malom broju mjesta, nažalost, i dalje postoji, u prikrivenim oblicima. Današnje je ropstvo, naime, zlo i sramota, jer tamo gdje je već stvoreno umjetno biće i gdje ono može raditi, ili već radi umjesto čovjeka, **neljudski je i zlo** teškim radom kinjiti čak i životinje, a kamoli ljude. Bilo koji element umjetnog bića, naime, može bjesomučno i neprekidno, bez odmora raditi puno duže i od cijelog životnog vijeka bilo kojeg živog stvora i sve dok se ne pokvari ili raspadne, a da pri tome ne osjeti nikakve patnje, frustracije, umor ili bol.

Neka čitatelj dopusti još riječ, dvije o dobru i zlu na drugim područjima čovjekove djelatnosti.

Aleksandrova i Rimski osvajači bila su nešto dobro i pored toga što su pri tom izginuli mnogi ljudi. Teutonski i križarski pohodi nisu bili nešto dobro. Ubojstvo Cezara, načelno gledajući, nije bilo nešto dobro, niti pravedno, dok, npr. ubojstvo Komodijana jest.

Interniranje Napoleona I na Svetu Helenu - bez obzira na njegovu tešku i opasnu narav, a i vrlo jak i opasan utjecaj na druge ljude - bila je velika nepravda i

zlo. Tamo, na tom jadnom, polupustom otoku trebalo bi podignuti spomenik dostojan čovjeka koji je bio jedan od nekolicine najvećih duhova što ih do sada je dao ljudski rod. Njegov **Code civile** - premda ne tako impresivan kao Justinijanov **Corpus iuris civilis**, a niti kao njegova osvajanja, koja su ga zasjenila - dao je veći i presudniji doprinos razvoju, odnosno uspješnom dovršavanju razvoja civilizacije na ovom planetu, nego ona druga njegova, netom spomenuta vojna ili ratna djela i podvizi.

Dalje, o nečem drugom, ali sličnom. Ono strašno jakobinsko giljotiniranje, odnosno, eksplicitnije: klanje, istaknutijih feudalaca i njihovih pristalica, te, puno kasnije, nemilosrdan obračun sa nacistima i fašistima i njihovim saveznicima i pristalicama ne mogu se smatrati zlodjelima, i doista se nikad nisu tako ni tretirali, jer je to bio obračun s onim ontoklastičnim, anticivilizacijskim momentima ljudske kulture. No Bartolomejska noć ili Noć dugih noževa, genocid nad Židovima i Slavenima, ili pokolj Armenaca to svakako jesu.

Kapitalistički imperijalizam redovito se smatra nečim vrlo lošim, velikim zlom. No treba imati u vidu da je on ovu vrijednosnu kvalifikaciju dobio od ontoklastičkih tendencija i snaga u ljudskoj kulturi i to prvenstveno onih koje su se raširile na područjima **neo-neolitske** i **neo-antičke** civilizacije. Imperijalizam je, sam po sebi, nešto dobro, jer je to, načelno gledajući, snažna i iznimno efikasna i ekspanzivna, te u velikoj mjeri autokratska i čak automatska, vladavina izrazito vrijednih ontogeničkih ideja - vladavina koja se temelji na evidentno velikoj vrijednosti i snazi tih ideja, za koje je poželjno da prožmu cijeli svijet, odnosno da ovladaju njime. Ove, **ontogeničke tendencije** ili ideje u ljudskoj kulturi i kretanja koja se na njima zasnivaju doista trebaju težiti ka tome da se prošire na cijeli svijet i da formiraju svoj **imperij**, i bilo bi veliko zlo kad se to ne bi zbivalo.

Već spomenuta Aleksandrova i Cezarova osvajanja u Starom vijeku, te Engleska, Holandska ili Francuska kolonijalna osvajanja u Novom su primjeri manifestacije pravog, istinskog imperijalizma. Isto važi i za Rimsko-Vatikansko pokršćavanje i pokoravanje evropskih barbara, tj. pogana, jer je stvaranje Zapadnog kršćanskog duhovnog imperija bio preduvjet za izvođenje sinteze u razvoju ljudske civilizacije i uspješno i plodno okončanje povijesnog, odnosno **ontogeničkog** procesa. Čak i širenje Romanike, Gotike i renesansnih ideja na cijeli Stari svijet možemo smatrati nekom vrstom «kulturnog imperijalizma»

No, nažalost, nije svaki «imperijalizam» ontogeničan. Već spomenuti Križarski ratovi, ili Američko ratovanje u Vijetnamu, i na Bliskom Istoku, ekspanzija komunističke Ruske vlasti putem tzv. Proleterske intrenacionale, ontoklastičke su naravi i mogu se smatrati samo nekakvim pseudoimperijalizmom i zlom. U odnosu na te pojave, Džingis-kanova i slična osvajanja bila su izraz proste mladalačke, dionizijske objesti jednog naroda – nešto što nije ni dobro ni zlo.

Genocid nad veličanstvenom crvenom rasom – Američkim Indijancima – ne može se upisati u grijeh, niti bijeloj rasi, niti kapitalizmu. Divljenja dostojna crvena rasa gotovo je iščezla zbog toga što se nije uspjela slijediti brzinu ontogeničkog procesa kojeg su donijeli bijelci i savladati jaz koji ih je dijelio od civilizacije koja se bila razvila u Evropi, a u Americi dobila neviđen, dodatni razvojni zamah.

Sve su ljudske grupe ili rase - uključujući i Indijance i Crnce, pa čak i Eskime - bile krenule istim, ontogeničnim putem. Neke ranije, neke kasnije. Neke sa više ontogeničke sposobnosti, snage i sreće, a neke sa manje. Neke su izvršile svoje ontogeničke zadatke, a neke u tome nisu uspjele, ili pak jesu, ali tek djelomično, a njihov posao nastavili su drugi.

Značajnija antropološka istraživanja u drugoj polovici prošlog stoljeća i početkom ovog ukazuju na to kako je vrlo vjerojatno da se onaj herojski začetak

stvaranja umjetnog bića zbio dosta davno, na područjima koja nastavaju crna, žuta i druge obojene rase, dakle, u Africi i Aziji, a možda i u Južnoj Americi. Bijela je rasa, kasnije, obavila i još uvijek obavlja, tek jedan od nekoliko ključnih poslova u **dovršavanju** razvoja umjetnog bića.

Onaj najopsežniji dio posla, koji tek predstoji neće, a niti može obaviti ni jedna određena rasa, nego cijela ljudska vrsta, a za obavljanje tog posla bit će joj potrebni pripadnici svih rasa i nacija, ukoliko ih uopće ima dovoljno, i sve sposobnosti obaju spolova. No vratimo se razlikovanju dobra od zla.

Osim po savjesti, dakle, dobro i zlo, možemo istinski razlučivati i na upravo opisani, diskurzivni ili analitički način, ali jedino ako doista znamo: što je ustvari povijest; tko je ključni subjekt ljudske djelatnosti; što je umjetno biće i što su ciljevi vrste, čijem bi ostvarenju trebali služiti, i ljudi, i umjetno biće. Ako nema istinskog znanja o tome, onda sam razum ne može razlikovati dobro od zla, a sama povijest, ali također i svekolika ljudska djelatnost doista moraju izgledati **«kao mutan san, maglovit i bez reda, lud i pobrkan»** (Eshil – Okovani Prometej).

Svaka pravda je nešto dobro, ali svako dobro nije ujedno i nešto pravedno. Biti bogat, mudar, zdrav ili darežljiv je svakako nešto dobro, ali to nema veze s pravednošću i pravdom. No u nekim stvarima ono dobro mora biti i nešto pravedno. Taj je identitet naročito važan kad ono pravedno i dobro vrednujemo kao takvo sa aspekta doprinosa ostvarivanju ciljeva vrste, jer su ovi ciljevi ono **najviše dobro** ka kojemu čovjek teži. Činidbe i društveni, odnosi, npr. koji su zbiljski doprinosi ostvarivanju tih ciljeva su nešto dobro, ali nužno i nešto pravedno. To je važno, jer se ciljevi vrste mogu ostvariti jedino na osnovu pravednih postupaka, pravednih zakona i pravednih društvenih odnosa. Pravda je, naime, kako smo već rekli, jedno od ključnih i neophodnih sredstava za njihovo ostvarivanje. U ključnim momentima ovog posla, dakle, ono dobro mora biti i nešto pravedno.

Možda bi bilo dobro da se distributivnim i korektivnim momentima pravde, koje je opisao i definirao Aristotel, ovdje doda još i **refleksivni** ili **spekulativni**. Na osnovu njega mi donosimo sud o tome što je tokom ljudske povijesti bilo pravedno i dobro, a što nije. Ovo nije sasvim nevažno, jer ljudima očito pričinjava stanovito zadovoljstvo kad razumiju povijesna zbivanja i njihov smisao, a njihovo nerazumijevanje rezultira nekom vrstom duhovne izgubljenosti i tjeskobom. Pored toga, ako imamo koliko, toliko pouzdan racionalni kriterij razlikovanja dobra i zla, i, na drugoj strani, pravde i nepravde, to bi bilo kao da u rukama imamo nekakvo kormilo kojim određujemo smjer kretanja, pa je vjerojatno da bi proces ostvarivanja ciljeva ljudske vrste mogao biti, nešto brži, lakši i sa manje pogubnih zastranjivanja. Jasno, ne treba imati iluzija o tome da bi s tim sve teklo glatko, jer i danas ljudi imaju pouzdan kriterij razlikovanja dobra i zla, pa ipak se često, svjesno čini nešto što nije dobro. Ali, ipak, jedno su ljudi kao individue, a drugo je ljudska vrsta. Njihovo se ponašanje znatno razlikuje u mnogim momentima.

Na kraju krajeva, nije nevažno niti to da što je moguće točnije i pravednije ocijenimo djela minulih ljudi i naroda i da se tako pravedno odužimo i onima koji su se nekad davno žrtvovali za naše današnje dobro.

Pravda, **δίκη** – **dike**, ili **aequitas**, kako su govorili i Rimljani, uistinu treba biti neposredni **cilj** prava, ali općenitije gledajući, kako smo upravo rekli, ona ne može biti krajnji cilj, nego je tek jedno od ključnih duhovnih ili moralnih ili pak psiholoških **sredstava** za ostvarivanje ciljeva ljudske vrste – onog najvećeg dobra - jer ona ljude i

narode **motivira**, a katkada (pomoću prava, zakona i državnih organa), i prisiljava na njihovo ostvarivanje. Nepravda demotivira, ali također i obesmišljava ljudski život. Ne treba se čuditi tome da mudri i karakterni ljudi radije biraju smrt, nego nepravdan život, jer ovog zadnjeg smatraju gorim od smrti. A sam takav izbor afirmira pravdu kao nešto bolje od pukog biološkog preživljavanja «pod svaku cijenu». Takav je izbor, uostalom, i između ostalog, također i izbor između onog ljudskog i onog životinjskog, ili, možda nešto oštrije: izbor između dobra i zla.

Kako su već rekli Rimljani, pravo ide za tim da uspostavi pravedne odnose u društvu, **pravdu**, a mi smo dodali da ona služi kao **neophodno motivacijsko sredstvo** za ostvarivanje ciljeva društva ili vrste.

Zasluge koje istinska distributivna pravda mora nagrađivati nisu samo one koje se mjere radnim vremenom i vrijednošću rada, ili pak hrabrošću u bitkama, koja se nagrađuje počastima, nego također i ontogeničnost i politogeničnost, a i druge vrste kreativnosti što stvaraju neophodne elemente umjetnog bića.

Bilo bi to uistinu lijepo kad bi neko buduće društvo promptnije nego dosadašnja nagrađivalo kreativnu djelatnost, koja stvara neophodne elemente od kojih se sastoji umjetno biće. Ali to je teško, jer prava se vrijednost, a i bezvrijednost nekih novih elemenata umjetnog bića ili umjetnog organizma katkada pokaže tek stoljećima nakon smrti onih ljudi koji su ih stvorili. Sreća ljudske, a možda i drugih ontogeničnih vrsta, je u tome što ontogenične individue, istinski geniji, poput onog mitskog **Erosa**, sina **Porosa** i **Penije (Platon – Symposium)**, stvaraju, svoja djela, ne samo bez adekvatne nagrade, i u velikoj bijedi, nego čak i usprkos okrutnim kaznama i prijetnjama smrću... mitski Prometej, Isus Nazarećanin, Sokrat, Kopernik, Gallileo, Bruno, Ciolkovski, Saharov... Tu pravda često dolazi s velikim zakašnjenjem i može, ovim besmrtnicima odati samo posmrtno, odnosno postbiološke ili postvitalne počasti.

Ali za to nitko nije kriv. Takva je narav povijesnog razvitka, odnosno, kako mi kažemo, ontogeničkog procesa. I najnadarenije individue i narodi, uključujući i «one odabrane ili izabrane» - i to prvenstveno, i baš njih - samo su živa ontogenična sredstva za ozbiljenje ciljeva vrste. Oni koji su snažno vođeni ontogeničnim «instinktom» žrtvuju se za njihovo ostvarenje, bez obzira na nepovoljne okolnosti, prijetnje, kazne, ili prepreke.

Ovdje treba istaknuti da su na ovom polju narodi u bitno povoljnijoj situaciji nego individue, jer ih intezivna ontogenička aktivnost uvijek jača, bogati, i čini dugovječnima i uglednima.

Korektivna pravda, s druge strane, kako smo već rekli, treba kažnjavati ontoklastičnost, socioklastičnost, običan kriminal, zločine, razne vrste nepravdi (**iniuria**) (**unjustnesses**) a i sve druge, slične pojave koje, ovako ili onako, posredno ili neposredno, sprečavaju ili ometaju ostvarivanje ontogeničkih ciljeva društva ili vrste.

Tu stvar stoji nešto povoljnije. Korektivna pravda je brža i stigne kazniti dosta velik broj ontoklastičkih ili politoklastičkih divljaka. Npr. kažnjavanje nacističkih zločinaca za vrijeme i odmah poslije Drugog svjetskog rata. No i ovdje pravda, koja je vrlo moćna, baš zbog svoje težnje ka pravednosti i zbog mudrog opreza pokazuje neke svoje slabosti. To se dobro vidi iz i izreke: »*Bolje osloboditi stotinu krivih, nego kazniti jednog nevinog.*»)

Pored toga, ontoklastičnost i politoklastičnost i zlo uopće rijetko kada, i vrlo nerado, pokazuju svoje pravo lice. Radije se maskiraju u nekakvu dobronamjernost, moralnost, revolucionarnost i slične maske, pa često zbunjuju i usporavaju pravdu, te tako dosta uspješno i dugo izbjegavaju kazne.

S druge, opet suprotne, strane, sreća je i to što ontoklastične ljude, grupe ili pokrete upropasti najprije njihova vlastita ontoklastička djelatnost, jer je naopaka, antiproduktivna. Svojom djelatnošću, ontoklastički ljudi ili pokreti zapravo «režu granu na kojoj sjede». Ali, tu se ne radi samo o pukoj sreći, nego također o indirektnom djelovanju prava i pravde, ali i ekonomskih zakona, tako da ove nesretnike kazni nešto blisko onome što je Schopenhauer nazivao kozmičkom pravdom, a što je zapravo povijesna ili opća civilizacijska pravda.

No ovdje, nasuprot vrlo raširenom općem mnijenju, treba imati na umu da mnogi narodi ne žive u bijedi zbog neke opće nepravde, nego zbog svoje **opće ontoklastičnosti**. Tu, prije svega, mislim da tzv. neo-neolitske i neo-antičke narode čiji se mentalitet sustavno opire dovršenju stvaranja umjetnog bića i ostvarivanju ciljeva povijesti, te ključnih, natpovijesnih ciljeva ljudske vrste. Njihovo siromaštvo uglavnom je kazna za njihov ontoklastički mentalitet i ontoklastičku djelatnost. No o tome sam više i detaljnije pisao u ekonomističkim i politološkim radovima, pa to sada mogu izostaviti.

Onaj istinski, **pravi put**, sam po sebi, kažnjava sve one koji idu krivim putem, natrag ili pak nekakvom nastranom stranputicom. Ali, to dragocjeno i veličanstveno svojstvo ili moć **pravog puta** ili **općeg prava** nije nešto samoniklo, nego nešto što je, kako je rekao veliki Rousseau, stvorio sam čovjek, a što su, iz praktičnih razloga, deficirali ili divinizirali obični, prosti ljudi, ili pak sami zakonodavci, kako bi, tobožnjim božanskim autoritetom lakše i efikasnije nego svojim vlastitim pokrenuli proste ljude na primjenu prava i zakona, odnosno njihovo etabliranje i uvažavanje.

Čini se veoma važnim reći nekoliko riječi i o pravnoj osobi jer, kako ću pokušati pokazati, razvoj prava u najvećoj mjeri koincidira sa razvojem pravne osobe, ali i države i njene unutarnje strukture.

Pod pravnom osobom najčešće se misli neka institucija ili poduzeće. A nasuprot njoj živa individua obično se naziva fizičkom osobom. Treba, međutim, istaknuti da je živa individua, u razvijenom društvu, prije svega pravna, pa tek onda tzv. fizička osoba. Živa osoba opstoji na osnovu bioloških zakonā (**logos-ā**), a pravna na osnovu pravnih, društvenih, političkih ili, kako ih već želimo nazvati. Grci su ih nazivali **nomos**-ima – pravilima.

U nekim prethodnim radovima pokazao sam da je naš prijevod «**pravilo**» vrlo dobar, jer zakoni su neka vrsta duhovnog alata - nečega s čim se nešto pravi, stvara – specifična duhovna oruđa za stvaranje dobra.

Pravna znanost smatra da se pravne osobe susreću tek u kasnijem razdoblju Rimskog carstva i Rimskog prava. Pri tome se misli prvenstveno na municipije i neka profesionalna udruženja. (Rimska država, imperij, obično se ne smatra pravnom osobom.) No te vrste pravnih osoba nisu ni izdaleka istinski prvi susret s ovom pojavom. Sasvim jasno **definiranu** pravnu i fizičku osobu nalazimo već kod Aristotela. On, doduše, ne govori strogo baš o **pravnoj** i **fizičkoj** osobi, nego izvanredno jasno razlikuje «**čovjeka**» od «**građanina**» i kaže da su vrline i dužnosti građanina različite od vrlina i dužnosti čovjeka. Ovi Aristotelovi termini: «čovjek» i «građanin» su termini kojima su se kasnije u pravu označavali **fizički** i **pravni** aspekti ljudske osobe.

Ovdje će biti najprije biti više riječi baš o toj **pravnoj osobnosti** žive fizičke osobe, ljudske individue, a kasnije o pravnoj osobnosti **nežive, umjetne** pravne osobe. Pokušat ćemo pokazati da je razvoj prava težio ka stvaranju što cjelovitije

nežive, odnosno umjetne pravne osobe i da je to ustvari bio cilj prava. Pokazat ćemo i to da se kroz proces ostvarivanja tog cilja razvilo i samo pravo i društvene institucije, odnosno samo društvo, tj. **država**, kako smo već u početku rekli da je točnije govoriti.

Treba istaknuti da su npr: pripadnici različitih kasta u Staroj Indiji; bramani, kšatrije, vajšije i šudre, ili parii, zapravo različite vrste pravnih osoba, jer su imali različita prava i dužnosti. Isto važi i za babilonske avilume, muškenume i vardume iz vremena Ešnunskog i Hamurabijevog zakonika, ili pak za patricije i slobodne plebejce, koji su postojali davno prije Aristotela i njegovog jasnog teorijskog razlikovanja «čovjeka» i «građanina», odnosno **fizičke i pravne osobe**. Toliko u prilog gornjoj tvrdnji da je pravna osobnost počela postojati i razvijati se zajedno, tj. istovremeno sa pravom i državom.

Ovdje treba još napomenuti da pravna znanost pod pravnom osobom uglavnom podrazumijeva nekakvu «neživu osobu» kao nosioca određenih prava. No smislenost strogo ovakovog shvaćanja pravne osobe je više nego diskutabilna. Što bi npr. bio onaj gore spomenuti municipij bez ijednog živog građanina ili stanovnika, bez ijedne žive duše tj. žive, ljudske osobe, ili, pak, poduzeće bez živog vlasnika i ijednog živog zaposlenika. Ni jedno društvo do sada nije groblja tretiralo kao pravne osobe, iako su već davno postojali zakoni i pravo – **ius sepulchri** - koje se odnosilo na tu vrstu sakralnih stvari – **rerum religiosae** – mislim na grobove i groblja.

Pravna osobnost žive osobe u najužoj je vezi s pravdom. To se vidi i već iz latinskog izraza kojeg je koristilo Rimsko pravo – **aequitas** – znači **pravdu**, ali i **jednakost**. Misli se na jednakost individua ili osoba pred zakonom, tj. u odnosu na zakon – **ravnopravnost** (ali i srazmjernost, proporcionalnost). (Kod Grka je to **δίκη** – **dike**). Ta pravedna jednakost, **aequitas**, ravnopravnost je jedna od ključnih osobitosti u odnosu jedne pravne osobe prema svima ostalima i prema zakonu. Fizičke osobe međusobno se razlikuju kao lišće u šumi i na osnovu tih njihovih prirodnih razlika nije moguće odrediti koja je od njih dala veći doprinos ostvarivanju ciljeva grupe, društva ili vrste. Upravo radi toga da bi bila moguća komparacija tih doprinosa, i pravedno nagrađivanje, stvoren je zakon, grčki - **nomos**), ili latinski **lex**, ili **regula**, a i pravna osoba – tj. živa, je, fizička osoba dobila neka pravna svojstva – društveno potrebne standarde, tj. kriterije, prava i dužnosti - i tako postala **persona iuridica** – **cives** – **kvirit** – **πολίτης** – **polités** - **citoyen** – **citizen** - građanin.

Sve pravne osobe određene vrste podređene su istim društvenim standardima, te imaju, ili bi barem trebale imati jednaka pravna svojstva ili mogućnosti - **capacitas iuridicae** – tj. trebaju biti ravnopravne u odnosu na zakon. Djelatne sposobnosti - **capacitas agendi** - po prirodi, su im različite. Stoga jednakopravnost u odnosu na zakon, koji je također i opći kriterij efikasnosti, daje stanovitu prednost onim osobama koje imaju i manifestiraju veću ili bolju **capacitas agendi** – djelatnu sposobnost. Bolji, dakle, bivaju bolje nagrađeni, idu naprijed i vode druge, a lošiji ih slijede. To je od velike važnosti za cjelokupno društvo, jer je, zahvaljujući baš tome, u mogućnosti da bude pravedno, da bolje funkcionira; da bude bogatije, naprednije, ostvaruje svoje ciljeve itd. Ne treba ni govoriti da je to jako važno za ostvarivanje ciljeva vrste.

Marxisti i komunisti su te odnose nazivali socijalnim darvinizmom i tretirali kao nekakvo zlo. !!!!???

S druge strane, postojanje **živih pravnih osoba** je uvjet zbivanja pravde, jer se ona ne odnosi na **nežive** pravne osobe, ili barem za njih nema neku direktnu, neposrednu važnost. Zbog moguće nepravde, naime, ne pati poduzeće, nego njegov

vlasnik ili zaposlenici. No, nepravda može poduzeću učiniti štetu, ili mu pak priskrbiti nezakonitu i nepravednu dobit ili korist, **zbog čega će opet patiti vlasnici ili zaposlenici oštećenih poduzeća.** Nije, dakle, samo motivacija ka materijalnim probicima i civilizacijskom napretku cilj pravde, nego možda još više sreća, zadovoljstvo i odavanje počasti onima koji hrane ljudsku vrstu, vode ju, i podižu njenu civilizaciju i ostvaruju njene ciljeve.

Pravo je djelatnost kojom se, između ostalog, uspostavljaju i profiliraju pravne osobe, a i država, koja je fizičko-pravna institucija koja čuva njihova pravna svojstva, prava, ali ih također tjera i na izvršavanje njihovih dužnosti, ukoliko se zanemaruju.

U interesu je društva, a i ljudske vrste da bude što manje vrsta pravnih osoba, odnosno da prava i dužnosti što je moguće većeg broja pravnih osoba budu unificirana. Ali to zahtjeva mudrosti, pronicljivosti i vremena da se ustanovi u čemu sve treba vladati ta jednakost, jer ona nipošto ne smije vladati baš u svemu. Dobra je, npr. odredba da su svi ljudi trebaju biti ravnopravni. No sva prava i dužnosti djece, koja su mladi ljudi, ipak ne smiju biti jednaka pravima i dužnostima odraslih ljudi. Ili, jedan drugačiji primjer: Dva radnika radila su jednako vremena, svaki po osam radnih sati. No jedan je radio dobro a drugi loše. S obzirom na to zadnje, oni ne bi smjeli biti jednako plaćeni, jer bi se jednakim plaćanjem činila nepravda i šteta onom koji je radio dobro, a istovremeno nepravedna korist i nagrada onom koji je **radio** loše - drugim riječima: kažnjavalo bi se ono što je dobro, a nagrađivalo ono loše. Nesvrshodna ili nasilna jednakost, egalitarizam može, dakle, biti poguban po društveni i civilizacijski život i napredak jednako kao i anomija ili anarhija ili kao očigledno nepravedan zakon. Uostalom, već je Aristotel govorio da je jednakost nejednakih nepravedna, a to je, na svoj **lapidarni** način, puno kasnije rekao i Peter Drucker – «Jednakost nejednakih = nepravda».

Ali, ovdje nikako ne bi smo smjeli jednakost poistovijetiti s ravnopravnošću, jer istinska ravnopravnost nejednakih je pravedna i dovodi do pravednih nejednakosti.

Zbog onog, gore spomenutog marksističkog zgražanja nad tzv. «socijalnim darvinizmom», čini se neophodnim direktno odgovoriti na pitanje što je ustvari zakon – **nomos** - na kojem se temelji svaka društvena organizacija, društvenost uopće, pa i onaj «socijalni darvinizam», a mogla bi se reći još i koja kratka riječ o tome koje su posljedice djelovanja zakona.

Možda bi bilo dobro i pravilno reći da je zakon pozitivna, ontogenična pravna odredba *prilagođena osobama što imaju **prosječno** veliku ili **prosječno** razvijenu **capacitas agendi*** – djelatnu sposobnost. Ova odredba kaže da je svaka osoba dužna djelovati, ili pak trpjeti nečije **neprotupravno** djelovanje onoliko koliko to ona (odredba) propisuje. Nadalje, ta ista odredba propisuje ili određuje i to kolika je nagrada, odnosno protuvrijednost za ispunjavanje ili ostvarivanje onog što ona propisuje, a također i kazna za neispunjavanje.

Svaka osoba koja uviđa osnovanost zahtjeva one odredbe, i pravednost nagrade koju ona nudi, te pristane pokoravati joj se, **postaje pravna osoba.** Budući da su njena mjerila i kriteriji prilagođeni **prosječno** velikoj **capacitas agendi**, rečena odredba **može i treba potpuno jednako važiti za sve** pripadnike nekog društva ili države Odatle ona pravna, društvena ili politička «jednakost», odnosno ravnopravnost svih pravnih osoba.

One osobe, međutim, koje imaju natprosječno razvijenu **capacitas agendi**, bolje prolaze u odnosu na spomenutu odredbu, jer lakše postižu svoje, a i opće

ontogenične ciljeve i čak s lakoćom ostvaruju više nego što odredba traži, pa napreduju u svom bogatstvu, društvenom statusu, vlasti i ugledu u odnosu na one koji imaju tek prosječno ili potprosječno razvijenu **capacitas agendi**, i koji, s obzirom na to, teško, ili u smanjenom opsegu, izvršavaju zahtjev one odredbe, pa bivaju «kažnjeni» stanovitim «siromaštvom» i podređenošću.

Dobar i pravedan zakon, dakle, **direktno** pogoduje boljim ili sposobnijim ljudima, ali, **indirektno** i onima koji su manje sposobni, *i to zato jer su oni sposobniji dužni ostvarivati svoje ciljeve na način kojim istovremeno daju doprinos ostvarivanju ciljeva grupe, društva kojem pripadaju, ili vrste, a samim tim i onim individuama sa manje razvijenom **capacitas agendi**.*

Kad se, dakle, malo bolje pogleda, vidi se da se dobrim i pravednim zakonom - uz onu svrsishodnu selektivnost (socijalni darvinizam), koja stvara potrebne funkcionalne odnosno motivacijske društvene i imovinske razlike neophodne za civilizacijski napredak - istovremeno stvara i **subsidijsni sistem ili odnos**, jer su oni najbolji ili najспособniji pripadnici društva prinuđeni da – specifičnim načinom borbe za ostvarivanje onih **svojih vlastitih** (ontogeničnih) ciljeva – istovremeno, upravo tim posebnim, **društvenim** načinom, **pomažu** i onim manje nadarenim i manje sretnim, siromašnijim ljudima i društvenim slojevima.

Onaj «socijalni darvinizam», dakle, nije nešto čega bi se društvo trebalo sramiti, nego, dapače nešto čime se, i društvo i čovjekov kreativni duh mogu ponositi.

Ovaj se sistem, baziran na zakonima, odnosno pravu, služi čak i ljudskim slabostima kao motivom za ostvarivanje ciljeva vrste. Mnoga su, naime, vrijedna i korisna iznašaća, koja su ponos ljudskog roda, nastala baš radi toga da se kompeziraju, otklone ili ublaže razne ljudske, bilo individualne, bilo grupne, slabosti ili nedostaci u području **capacitas agendi**, tj da se pomogne onima koji su manje nadareni ili nenadareni, a iznašli su ih upravo oni koji su bili iznimno nadareni ili obdareni baš sa **capacitas agendi**. Mane i nedostaci su, dakle, bili iskorišteni kao poticaji za djelovanje vrlina. Zar to nije neko vrhunsko, gotovo božansko umijeće?

I samo umjetno biće nastalo je kao svojevrsna kompezacija za neke bitne slabosti bića ljudske vrste, slabosti koje nesumnjivo imaju i bića mogućih drugih ontogeničnih vrsta.

U društvu koje živi na osnovu dobrih, i pravednih zakona, oni njegovi najспособniji, najbogatiji i najugledniji pripadnici, ako su doista ontogenični, onda, radeći na ostvarivanju **svojih ciljeva**, poput protestantskih Weberovih kapitalista, upravo zbog ontogeničkog načina ostvarivanja tih svojih ciljeva, zapravo rade za one ljude sa manjim, prosječnim i potprosječnim sposobnostima. Ustvari, oni rade za ljudsku vrstu, koju, pak, ne predstavljaju nekakvi geniji, a niti slaboumnici, nego baš ljudi prosječne sposobnosti i osrednjeg imovinskog stanja, koji nisu samo najtipičniji, nego ujedno i najbrojniji predstavnici vrste, i zbog kojih, na kraju krajeva, postoje, i zakoni, i države, i oni geniji koji rade za njih i brinu o njima, a i samo umjetno biće. Bogatstvo i ugled spomenutih društvenih prvaka i lidera su samo nagrada za doprinos ostvarivanju ciljeva društva ili vrste.

Eto, samo tih nekoliko direktnih riječi o tome što mislim da je ustvari zakon, odnosno pravo, te koji su opći načini i koje su posljedice njegovog djelovanja.

A sada nekoliko riječi o jednoj vrsti prava koje nadilazi ovo naše «zemaljsko» ili ljudsko pravo.

Oni izuzetni ljudi, o kojima je gore bilo riječi, a koji se na spomenuti način žrtvuju za onu većinsku populaciju, lišenu lijepih i vrijednih darova sudbine, ne postaju uvijek bogati i ugledni za svog života. Katkada završavaju na križu ili lomači. No, po volji nekih vrlo dubokih i moćnih, a i apsolutno pravednih zakona -zakona

Svjetskog duha, kako bi rekao Hegel - tek nakon što neka teška nepravda okonča njihov život, dobijaju status sličan božanskom. Postaju, naime, učiteljima i vodićima ljudskog roda. Dio njih vjerojatno će zadržati taj svoj status sve dok god čovjek bude postojao.

Kao što smo gore nagovijestili, ovo ne spada baš u ono pravo kojim se ovdje bavimo, nego više nekakvo nebesko, božansko ili kozmičko, ali nije loše da smo i to spomenuli. Na kraju krajeva, to «nebesko» pravo i nije tako daleko od «zemaljskog» ili ljudskog prava i pravde. Uostalom mi ga i primjećujemo tek kad se, i jedino ako se pojavi i ovdje na zemlji, u našem ljudskom svijetu i životu.

Govoreći u drugačijim, pretežno sociološkim terminima, ja sam prikazao neke bitne momente **umjetnog organizma** (društva, odnosno države) i funkcije raznih tipova ljudi i institucija u njemu. Taj je **umjetni organizam**, kako smo već rekli, **organizacijsko ili političko** sredstvo za ostvarivanje ciljeva ljudske vrste, odnosno uspješnu realizaciju čovjekove misije.

Većina će čitatelja ovdje pomisliti da je gornji tekst samo nekakva platonistička idealizacija društva i države. No, to nije ni blizu istine. Ja sam opisao djelovanje zakona i samo ljudsko društvo u njegovom realitetu, onakvo kakvo postoji već tisućama godina, i govorio sam samo o onim momentima koji su uvijek bili takvi kakve sam ih prikazao, dakle: i u neolitskoj civilizaciji, tj. u prvobitnoj, plemenskoj zajednici, i u robovlasništvu, i feudalizmu, i kapitalizmu, odnosno demokratskom građanskom društvu, a bit će zasigurno i u budućem, logokratskom, ili, možda točnije: logokratsko-nomokratskom društvu.

Jasno, zbog djelovanja ontoklastičkih tendencija i mnogih drugih stvari, ono (društvo) nigdje i nikad nije postojalo niti postoji u tako čistom obliku kakvim ga prikazuje gornji opis. Ovdje je slika, ili, bolje, skica zbiljskog društva očišćena o svih onih nebitnih stvari samo radi lakšeg razumijevanja, i nikome ne pada na pamet da tvrdi kako je to neki **iscrpan i detaljan** odraz realnog društva. Onome ko hoće prikazati ili razumjeti bit zakona, zakonitosti, te društva i same društvenosti nije ni stalo do detalja, nego do jasnog uvida u bitne momente tog realiteta i njihove međusobne odnose.

Vraćamo se historijskom materijalu ili temama.

Napredak u razvitku pravne osobe išao je ka unifikaciji pravnih osoba; ka povećavanju broja i specifikaciji njihovih prava i dužnosti i ka povećanju broja samih pravnih osoba. Jedan rani primjer široke unifikacije pravnih svojstava živih pravnih osoba i njihovog velikog povećavanja je Karakalin edikt: Constitutio Antoniniana iz 212. n.e. On je dao jednako pravo građanstva svim slobodnim osobama Rimskog imperija. Tako se umnogostručio broj istovrsnih pravnih osoba, što je za samo Carstvo bilo od iznimno velike važnosti i koristi. Puno kasnije, u građanskom društvu, broj živih pravnih osoba povećao se davanjem jednakih prava ženama kao i muškarcima, te sniženjem dobne granice u kojoj se postaje punopravnom pravnom osobom.

Aktualni napredak, a i onaj u budućnosti, mogao bi se sastojati u tome da sve postojeće, žive i nežive vrste pravnih osoba u svim, ili barem velikom broju država podrede istim pravima i dužnostima, tj. da se prava i dužnosti pravnih osoba unificiraju, i da jednako važe u što većem broju postojećih država. Time bi već u velikoj mjeri bio ozbiljen i jedan važan element globalne države, a današnje lokalne države izgubile bi svoj sadašnji pravni temelj koji, još od rimskih vremena, nosi naziv

ius civile, i utemeljile se na **ius gentium** – pravu koje bi trebalo važiti za cijeli ljudski rod. (**Ius gentium** nije isto što i tzv. današnja «Prava čovjeka», ali imaju dosta dodirnih točaka.)

Ima još nešto što se čini važnim, a što se tiče odnosa živih i neživih pravnih osoba – npr. odnosa nekog običnog čovjeka koji živi od svog rada i nekog poduzeća. I ovdje je, radi jednostavnosti i elementarne funkcionalnosti, potrebna stanovita unifikacija njihovih prava. Taj hipotetski čovjek i neko poduzeće moraju imati neka ista prava u odnosu na iste zakone, inače ne bi mogao biti moguć nikakav ekonomski ni pravni promet ili posao (**negotio**). Npr: ni jedna od tih pravnih osoba ne smije, krasti, varati, lažirati rezultate itd. No **capacitates agendi** - djelatne sposobnosti - živih i neživih pravnih osoba kvalitativno se razlikuju - jer je to razlika između djelatne sposobnosti živog čovjeka i umjetnog bića - pa je ovdje bitno teže izvršiti dobru, svrsishodnu unifikaciju njihovih prava, ili ih učiniti što kompatibilnijima.

Naknadno izneseni **Zakon o kontroli efikasnosti rada managera** i **Zakon o kontroli efikasnosti vlasti** čine to na taj način što kapitalu, odnosno poduzećima, administrativnom aparatu i državnim ustanovama, koje su nežive pravne osobe, daju neka svojstva živih – sposobnost samoočuvanja, «želju», tj. intenciju ili tendenciju ka bogaćenju tj. samouvećavanju, samousavršavanju. itd.

Ako to nije neka moja samoobmana, tj. ukoliko ne laskam samome sebi, onda izgleda da bi se stvaranjem takve umjetne pravne osobe, koja ima svojstva što su analogna svojstvima živih osoba, privela kraju **sinteza** u razvitku prava i razvitku pravne osobe, a samim **Zakonom o kontroli efikasnosti vlasti**, također i sinteza u razvoju državne organizacije. Ova **sinteza** razvoja prava, pravnih osoba i države otpočela je već prije nekoliko stoljeća.

² U ovom radu nije bilo planirano da se iznose zakoni na koje se pozivam, jer se rad trebao ograničiti samo na filozofiju prava. No moji pogledi na pravo nisu se mogli cjelovito prikazati bez uvida u ona dva zakona na koje se pozivam, a pored toga, kad sam rad proširio dodatkom koji se odnosi prvenstveno na Hrvatsku i po kojem je dobio naslov, pokazalo se nužnim prikazati ta dva zakona, pa je to učinjeno time što su oni dodani tekstu na kraju brošure. Tako da ih čitatelj može tamo vidjeti.

Evo samo još riječ, dvije o razvoju prava tokom povijesti. Prve pisane pravne tvorevine, poput Ešnunskog, Hamurabijevog, Mojsijevog i sličnih zakonika i Šerijatskog prava ovdje nas ne zanimaju, naprosto zato što su suviše općenite. Zanimaju nas pravne tvorevine u kojima su se počeli izdvajati i pokazivati neke bitni elementi putem kojih je kasnije išao **razvoj** prava.

Prvu takvu zanimljivu pojavu srećemo kod starih Grka. Čini se da su oni inzistirali na tome da formiraju opći pravni, ili državno-pravni sistem, a onda je sam taj sistem određivao narav, prava i dužnosti svog najmanjeg, ali i najvažnijeg elementa – žive pravne osobe – građanina. Platonova Država je dobra ilustracija tog manira Starih Grka. Ni Aristotel nije postupao bitno drugačije, premda se njegova «idealna država» veoma razlikuje od Platonove.

Kod Rimljana je bilo obrnuto. Oni su gledali da definiraju živu pravnu osobu, a onda je ona – u zakonitim interakcijama sa drugim živim i neživim pravnim osobama odredila narav društvenog i državnog sistema. Justinijanov Corpus iuris civilis išao je istim putem, samo što je postojeće, tj. naslijeđene pravne norme iz prethodnih razdoblja prilagođavao svojim društvenim prilikama, tj. mijenjao profil pravnih osoba.

Bizantske pravne tvorevine **Ekloge, Proheiron, Epanagoge i Bazilike** ne možemo smatrati prilogom razvoju prava, nego prije prilozima njegove degradacije jer je u tim djelima došlo do erozije onih dobrih svojstava pravne osobe ili osobnosti. Ove su tvorevine bile pod jakim utjecajem islamskih pravnih pogleda i talionskog prava, ali su, s druge strane, što je manje poznato, imale iznimno jak utjecaj na humanizaciju Šerijatskog prava. Donekle slično stoji i s brojnim **Lex Romana barbarorum** između 6. i 11. stoljeća, a i sa ranijim fazama razvoja kanonskog prava.

Glosatori, kako izgleda, nisu stvorili nikakvo novo pravo, tj. nisu ga unapredili, ali su omogućili korištenje i specifičan nastavak života klasičnog Rimskog i Justinijanovog prava. Glosatorska škola imala je, čini se, sudbinu sličnu sudbini svog glavnog predstavnika, Bartolusa de Sassoferrata koji je, jadan, prerano umro. U toj se školi, naime, puno i dosta dobro radilo, ali na kraju ipak ništa nije bilo do kraja napravljeno – glosatori nisu bili konkluzivni.

No ima nešto veliko što su učinile Glosatorska škola, Komentatori i sveučilište u Bologni. Oni su bili nosioci renesanse prava u Evropi. Stvorili su živu, knjišku i institucionalnu infrastrukturu na kojoj su se utemeljila prva pravna društva i države novoga doba.

Humanisti su pokušali realizirati Ciceronovu namjeru da pravo pretvore u znanost po uzoru na filozofiju. No to je ostalo samo na pukom pokušavanju ili drugačijoj razdiobi sveukupnog prava kojeg je već Gaj izvršno podijelio na personalno, stvarno i procesno i koja se i danas pokazuje najboljom.

Tek je Hegel učinio pravo znanim sebi samome, tj. pretvorio ga u znanost. No to što je Hegel napisao je stroga filozofija prava.

Pored toga, kako smo već nagovijestili, Hegel je bio daleko od pomisli da je ljudska vrsta ključni subjekt i objekt prava, te da je ono specifičan instrument za ostvarivanje njenih ciljeva. Taj se previd može smatrati vrlo velikim nedostatkom u razumijevanju prava ili, ako hoćete, samorazumijevanju prava. No sam Hegel nije toliko «kriv» zbog toga, jer je uvid u ove stvari omogućila tek četveročlana dijalektika, a taj se misaono-spoznajni aparat razvio više od dva stoljeća nakon Hegelove smrti.

Građansko je društvo posredstvom recepcije rimskog prava preuzelo i glavnu intenciju Rimskog prava (pretklasičnog, klasičnog i Justinijanovog) i usvojilo gotovo sve Rimske pozitivne pravne norme. Rimsko je pravo - doduše u obliku justinijaniziranog i naknadno okcidentalno kristinijaniziranog pandektnog prava - neposredno važno u Njemačkoj sve do 1. 1. 1900 godine. Ali, indirektno i kasnije, a tako važi i danas, jer su u građanskom pravu golemog broja država ostale važiti mnoge njegove pozitivne norme – velikim dijelom i posredstvom Napoleonovog **Code civile**-a .

Bitna novost koju je građansko društvo uvelo u pravo, a i u ekonomsku znanost i praksu je specifična **umjetna pravna osoba – poduzeće**. No o tome ćemo govoriti na posebnom mjestu.

Kako sam već rekao, piramide i ostala svjetska čuda doista su beznačajne sitnice čak i u odnosu na samo Rimsko pravo, koje je bilo kičma civilizacije sve od vremena vladavine Nume Pompilija, pa do poslije smrti Otta Bismarcka, a i danas je to u vrlo velikoj mjeri, iako ne **de iure**, nego, **de facto**.

{Suvremena Prava čovjeka rukovode se istom intencijom kao i Rimsko pravo – definiranjem žive pravne osobe i zasnivanjem pravno-državnog sistema na njenim određenjima. U slučaju mogućeg razvijanja ovih «Ljudskih prava», te njihovog stvarnog jačanja i širenja, poslijedica bi mogla biti formiranje nekog totalnog (ali nipošto totalitarnog) pravno-državnog sistema, odnosno nekakve svjetske ili globalne

države, u koju bi nužno i potpuno ravnopravno bile uključene sve nacije i rase, odnosno svi pripadnici ljudske vrste, pa čak i nezačeti i još nerođeni pripadnici dalekih budućih generacija. Treba posebno naglasiti da se ono pravo koje ne štiti prava tih, još-ne-začetih i još-ne-rođenih pripadnika budućih generacija ne može smatrati potpuno razvijenim pravom, a niti odgovarajućim ili potpunim izrazom pravde}.

Ovdje moram skrenuti pažnju na to da je već Rimsko pravo jasno definiralo prava začetih, ali još-ne-rođenih osoba – **nasciturus** – i da su ona (premda u mirovanju) bila jednaka pravima ostalih pravnih osoba one vrste pravnih osoba kojima je budući čovjek trebao pripadati nakon rođenja i stjecanja punoljetnosti. I danas u suvremenim građanskim zakonicima, što je sasvim logično i za očekivati, postoje slične odredbe.

Ali ovdje se ne radi o tome. Prava još-ne-začetih i još-ne-rođenih pripadnika budućih generacija o kojima mi ovdje govorimo proizlaze iz pretpostavke da je ljudska vrsta temeljni subjekt i objekt prava i da ona neće izumrijeti, nego će morati nastaviti svoj život u pripadnicima budućih generacija koji još nisu ni začeti, ali se mora računati na to da će jednog dalekog dana ili dalekog stoljeća sasvim sigurno biti začeti i zaživjeti. Njihovo (buduće) vlasništvo, ili možda bolje: materijalna tehnološka i duhovna osnova njihovog vlasništva, već danas postoji u posjedu i vlasništvu živućih ljudi koji ju mogu i upropastiti, a da za to ne moraju nikome odgovarati. To se ne smije dopuštati. Stoga zakon već danas mora zaštititi vlasništvo tih, još-ne začetih i ne-živućih pripadnika budućih generacija od njegovih aktualnih, živućih posjednika i vlasnika. Ne smije se, naime, dozvoliti da se njihovo vlasništvo može upropastiti bez odgovarajuće kazne. Živuci bi ljudi, dakle, trebali, u stanovitom smislu, biti samo čuvari, tj. posjednici i korisnici vlasništva budućih generacija i živjeti toliko dobro koliko velik doprinos daju razvitku i uvećanju tog vlasništva. Ne bi smjeli imati pravo **ius abutendi** - pravo nekažnjivog uništenja ili oštećivanja svoje imovine. S obzirom na ovo moglo bi se reći da bi tako koncipirano vlasništvo bilo zapravo opće vlasništvo ljudske vrste, a sami živuci ljudi bili bi njegovi privremeni posjednici i korisnici, **koji bi, kako sam upravo rekao, prema slovu onog zakona, mogli imati samo prava ius utendi i ius fruendi i koji bi mogli živjeti toliko dobro ili loše koliko bi ga dobro ili loše, odnosno produktivno ili neproduktivno koristili.**

To je u velikoj mjeri određeno sa ona dva zakona koje često spominjemo, pa bi bilo dobro da se taj princip zaštite vlasništva budućih generacija, na odgovarajući način, aplicira i na neke od onih domena ljudskog života i djelovanja koje ti zakoni ne spominju, a koje su pogodne za njihovu primjenu.

Buduća dobra i potrebni razvitak civilizacije koji će ih ostvariti, tj. učiniti zbiljskima i raspoloživima mogu se zaštititi jedino sprečavanjem abuzivne upotrebe postojećih, današnjih.

To mi se za sada čini jedinom funkcionalnom i efikasnom zaštitom sadašnjeg i budućeg čovjekovog vlasništva i nekakvom pravnom odredbom koja bi mogla pomoći da se i u civilizacijskoj stvarnosti u što većoj mjeri, ozbilji istinski smisao čovjekovog zagonetnog, upitnog i teškog življenja. Jasno, ovakvo pravo, odredbe ili zakoni neće stvoriti nekakvu idiličnu, beskonfliktnu ili utopijsku, pravnu i društvenu situaciju, niti će biti garancija ostvarenja ciljeva vrste, ali ona može, u velikoj mjeri, osigurati i olakšati i otkloniti mnoge patnje, teškoće i bijede sa čovjekovog puta ka ostvarenju njegovih ultimativnih ciljeva.

Treba, pored toga, imati na umu i to da one **ontoklastičke** tendencije i snage u ljudskoj populaciji i kulturi nikad neće mirovati. Ali, njihove su šanse i efekti njihovog djelovanja uvijek to slabiji što su bolji zakoni po kojima se živi. Ona

Aristotelova «korektivna pravda» uvijek će, nažalost, imati nekog posla i uvijek će morati biti jaka i što je moguće odlučnija i brža. To je, na svoj način i vrlo uvjerljivo pokazao i E. Durkheim. Dobri zakoni, dakle, jačaju ontogeničke, a oslabljuju ontoklastičke tendencije i snage u društvu. Za razumnog i trezvenog čovjeka, to je vrlo jak motiv za unapređivanje zakona i prava uopće.

No, vratimo se korak unatrag. Evo, naime, još jednog razloga koji podupire onaj, gore prikazani stav o pravima i vlasništvu budućih generacija, razloga koji je vrijedan da se spomene.

Sve generacije sudjeluju u radu na ostvarivanju ciljeva vrste. Stoga pripadnici svih generacija, i pored toga što obavljaju bitno različite poslove (uostalom, kao što zbog podjele rada, čine i pripadnici jedne, iste, živeće generacije), dakle, i pored toga što obavljaju različite poslove, moraju imati ista, odnosno jednaka prava – jednaku društvenu i pravnu osnovu za jednako dobar život u odnosu na jednako velik doprinos ostvarivanju ciljeva vrste. Tako bi pravda i ravnopravnost doprli i do onih još-ne-začetih i još-ne-rođenih ljudi. Po današnjem zakonodavstvu, do njih dopire jedino nepravda, kojom čovječanstvo, odnosno ljudska vrsta i samoj sebi čini veliku štetu te usporava i otežava proces ostvarivanja onih svojih ultimativnih ciljeva.

Drugo. Kao što današnji zakoni ne dozvoljavaju nekažnjeno činjenje štete drugim, živućim osobama ili grupama, ili protuzakonito sticanje koristi na njihovu štetu, i kažnjavaju takve činidbe, tako ni budućí zakoni ne bi smjeli dozvoljavati **nekažnjeno** činjenje štete budućim generacijama od strane živućih. Ta se šteta najčešće čini poticanjem inflacije, deficitarnim financiranjem budžeta, a s druge strane privatnim obiteljskim rasipništvom, nebrigom za osobno ili obiteljsko vlasništvo, nebrigom za školstvo i drugim srodnim činidbama ili propustima, **kojima se ustvari nezakonito uzimaju novac i ostala materijalna, a i duhovna dobra od budućih generacija.**

Još riječ dvije o ovom važnom problemu, problemu općeg međugeneracijskog naslijeđivanja – problemu međugeneracijskog intestatnog prava.

Mada se svi pripadnici jedne generacije ne rađaju u isto vrijeme, ipak svi oni uredno i neizostavno naslijeđuju dobra od generacije koja im je prethodila. Samo nasljedstvo ima više svojih vrsta ili oblika, a ključni su: 1. materijalna dobra, odnosno tehnologija, 2. novac i 3. znanost.

Za individue, najpoželjnije od svih ovih vrsta nasljedstava je gotovina, novac, jer on omogućuje dobar i lagan život i uživanja. Zatim dolaze materijalna dobra, jer i ona, mada ne tako elegantno kao gotov novac, omogućuju lagan i ugodan život. Poželjno je da nasljedstvo u obliku novca i ostalih vidova materijalnih dobara bude što veće ili što razvijenije.

Ipak, **najvažniji** i najveći od svih oblika nasljedstava nije novac, nego znanost. Bez nje ne bi bio moguć nikakav napredak, niti ostvarivanje ciljeva vrste.

No naslijeđivanje znanosti nije nimalo ugodno, jer se zbiva putem učenja, koje je prava i velika muka. Pored toga pravo, istinsko učenje moguće je samo tamo gdje su djeca ili mladi ljudi koji trebaju učiti oslobođeni svih briga i obaveza. Stoga je dužnost aktualnog društva da svim mladim ljudima stvori uvjete za učenje – sagradi udobne internate u kojima bi oni stanovali i korjenito reformira školu, kako bi ona davala bolje veće i svrsishodnije znanje svojim polaznicima itd.

Suvremenu školu stvorio je još F:M: Kvintilijan oko 60. te godine Nove ere i ona se, nažalost, nije bitno mijenjala sve do današnjih dana. Ovdje moram istaknuti da ta postojeća škola uopće nije adekvatno sredstvo za prijenos znanja ili znanosti na mlađe generacije, a kako bi ju trebalo reformirati i u kom smjeru, o tome sam pisao u ekonomskim spisima, poglavito u **Sumi ekonomije**. No u ovom tekstu mogu reći

samo to da nastavnik nikako ne bi smio ispitivati i ocjenjivati one učenike koje podučava, jer on ne može dati objektivnu ocjenu znanja kojeg su oni usvojili niti svog didaktičkog rada. **Nemo idoneus iudex in re propria** – nitko nije dobar sudac u vlastitoj stvari. Ispitavanje i ocjenjivanje učenika trebao bi provoditi specijalizirani computer, a prosječna ocjena onih učenika koje neki nastavnik podučava trebala bi također biti i ocjena vrijednosti i kvalitete njegova didaktičkog rada. O toj ocjeni ovisila bi njegova plaća, ugled, napredovanje ili nazadovanje u službi, te ostala dobra, kazne, nagrade ili počasti.

Ovdje samo mogu reći da zakonodavac ne može propisati to da svi polaznici škole moraju dobro učiti, jer neki to naprosto ne mogu, nego je potrebno, zakonima koji se odnose na to područje stvoriti dobru motivaciju za učenje, i za podučavanje, te sa druge strane, dobre i egzaktne selekcijske kriterije i metode koje bi eliminirale slabije učenike i učitelje, a onima boljima omogućavali da postignu uspjehe ili plaće ravne svojim prirodnim sposobnostima, odnosno didaktičkim rezultatima, učincima – stvarnim uspjesima učenika.

Aktualno društvo i njegovi zakonodavci morali bi, dakle, u okviru općeg i posebnog intestatnog međugeneracijskog prava, svojim propisima, pored zakona o zaštiti materijalnog vlasništva budućih generacija, osigurati djeci i svima koji moraju učiti također i optimalne materijalne, odnosno životne uvjete za učenje i optimalne školske, tj. didaktičke metode za prijenos znanja i znanosti s jedne generacije na drugu, te optimalnu selekciju, koja bi najvišu razinu školovanja trebala davati samo onima koji imaju najbolje prirodne dispozicije za usvajanje znanja i znanosti i njihovu produktivnu upotrebu, odnosno primjenu u životnoj praksi ili djelatnosti.

Kod političkih i društvenih lidera sklonih nemisaonom i vulgarnom idealizmu, utopističkim idejama, lošoj demagogiji ili šarlatanstvu uvriježio se običaj tvrditi da bi reforma školstva trebala stvoriti školu koja bi bila nekakva institucija što bi stvarala kreativne ljude. To lijepo zvuči u ušima onog donekle obrazovanog, pa čak i onog obrazovanijeg dijela naroda, ali kad se te fraze podrobno razmotre, vidi se da je to nešto nalik na Platonovu Državu, tj. da takvo što nije moguće, a ako bi se čak i ostvarilo, ne bi vodilo ka dobru, nego prije ka zlu, i pokazalo bi se kao svojevrsan put u barbarstvo. «**I put u pakao popločan je najboljim namjerama**», kaže ona stara izreka.

Mi smo već istakli presudan značaj kreativne (ontogeničke) djelatnosti, i to da se upravo po njoj ontogenične vrste razlikuju od ostalih živih prirodnih vrsta, kao i to da prvenstveno o njoj ovisi stvaranje umjetnog bića i ostvarenje ciljeva vrste, čije ostvarenje daje smisao ljudskom opstanku. Ovdje želimo reći još samo to da se o njoj, tj. o toj, kreativnoj djelatnosti, ne može raspravljati na način onih pučkih demagoga, koji ne znaju čak ni što je ona, a niti što su i kakvi su zapravo njeni produkti.

Ako bi netko danas doista mogao stvarati kreativne ljude ili genijalce onda bi to prije mogla biti genetika ili eugenika, nego škola. No možda to i nije potrebno u tolikoj mjeri, jer kreativnih ljudi ne treba biti puno. Jedan istinski kreativan čovjek stvara elemente umjetnog bića za milijune ili milijarde drugih ljudi, ili čak za cijelu populaciju ljudske vrste kroz mnoga stoljeća. Ova, mnogobrojna populacija primjenjuje, odnosno upotrebljava njegovo otkriće, i tim, ne-kreativnim, reproduktivnim radom stvara nova dobra.

No, o ovoj sam problematici detaljnije i sa više objašnjenja i argumenata pisao na drugim mjestima - u ekonomskim spisima.

U nekom takvom pravno-državnom sistemu, kakav je gore grubo skiciran, zaštita prirodnog bića - za kojeg ekolozi duhovito kažu: da ga «nismo naslijedili od minulih, nego posudili od budućih generacija» - zaštita, dakle, prirodnog bića ne bi bilo ljudsko pravo, nego ljudska dužnost, a ujedno, i nužno – pravo prirodnog bića na zaštitu njegova integriteta. Tako bi, eto, nasuprot Hegelovom mišljenju u **Osnovnim crtama filozofije prava** i općoj logici stvari, čak i samo prirodno biće postalo svojevršnom pravnom osobom, što je doista potpuno suprotno njegovoj naravi. No to nije nikakav apsurd, niti sideroksilon, nego nužna **antiteza** u razvojnom procesu prirodnog bića, odnosno u procesu njegovog vlastitog samoprevladavanja – manifestacija njegove bićevitosti ili autopijetičnosti. Dijalektika, dijalektika.

No vraćamo se onim najvažnijim stvarima i malko bliže pravnoj i socijalnoj realnosti, odnosno onome što je već realizirano.

Građansko društvo izvršava potpunu i vrlo detaljnu unifikaciju živih pravnih osoba. (To se obično izražava riječima: *da su svi dobili političku slobodu*) Ustvari, svi pripadnici građanskog društva dobijaju ista temeljna prava i dužnosti i postaju ravnopravni u odnosu na zakone. No kvalitativno i kvantitativno različite **capacitates agendi** - djelatne sposobnosti - podijelile su društvo na dvije osnovne vrste ili klase: 1. ljude koji su privatni vlasnici isključivo svoje radne sposobnosti – **capacitas agendi** – i, naravno, svoje zarade uštedevine i osobne imovine, te 2. bogate vlasnike takozvanih, sredstava za proizvodnju - kapitaliste. (Postoje, naravno, i međuklase, koje, u sretnim okolnostima, imaju najveću moć, i čine društvo vrlo produktivnim, ali to sad nije važno. Njihovi su pripadnici potpuno ravnopravni ostalima.)

Na prvi pogled ovdje se radi o različitim vrstama pravnih osoba, ali to su ustvari samo različiti tipovi jedne, iste pravne osobe, izdiferencirani na osnovu različitih urođenih djelatnih sposobnosti – **capacitates agendi** – i njihovog učinka. Radnici su najbrojniji i najmasovniji tip jedne jedinstvene pravne osobe građanskog društva, a postali su naročito masovni onda kad su i žene dobile građanska prava.

No glavni prilog građanskog društva, mislim na priloge razvoju prava, bilo je uspostavljanje **samoodržive nežive ili umjetne pravne osobe – poduzeća**. Poduzeće je neživa, ali bićevita pravna osoba ili pravni entitet. Ono, kako je već prije bilo rečeno, ima **capacitas iuridicae** i specifičnu **capacitas agendi**. Upravo ovaj zadnji moment čini ga samoodrživim, jer mu namiče sredstva za opstanak i razvoj. Stvaranje poduzeća je golemi korak naprijed u razvoju pravne osobe i prava uopće, jer se tu takoreći čak i neživa priroda počinje ponašati po načelima svrsishodnih zakona, **nomos**-a i pravde.

No mi smo već na drugim mjestima rekli da je ova vrsta pravne osobe, tj. poduzeće ipak ovisno o svom živom vlasniku i da stoga nije bićevito u potpunom smislu te riječi. Od svog živog vlasnika, ono dobija volju za opstankom i volju za razvojem. No pokazali smo i to da ova živa volja, naročito u zadnje vrijeme, sve češće i u sve većoj mjeri biva nepouzdanom, neekonomičnom, a i nedoraslom zadatku koji pred nju postavlja naše vrijeme i proces ostvarivanja ciljeva vrste. Stoga se u samu umjetnu, tj. neživu pravnu osobu - poduzeće - mora ugraditi umjetna volja za opstankom i razvojem. To se čini pomoću ona dva zakona. Kroz njih kapital postaje potpuno bićevit ili autopijetičan; dobija neke karakteristike živog stvora. S druge strane gledano, ono što je bilo podređeno isključivo **logosu** – prirodnom zakonu, počinje se podređivati **nomosu** – zakonu, odnosno pravilu kojeg je stvorio čovjek i koje određuje život društva.

Tako, eto, pravo završava krug svog razvoja činom specifičnog životvorstva, a, istovremeno, i specifičnim samooživljavanjem, buđenjem i samoosvješćivanjem. Ono prirodno postaje svjesno svog društvenog, svjesno-duhovnog ili umjetnog

temelja, temelja koji ima apsolutne razmjere. «Čini se da Minervina sova - kako je govorio Hegel - doista i uvijek - polijeće tek u suton.»

U tom samoosvješćivanju i samooslobađanju, odnosno buđenju duha ne sudjeluje, naravno, samo pravo, nego i filozofija i ekonomija i druge znanosti. No dok filozofija govori o onome što je vječno, ili ukazuje na ono što je vječno u ovom prolaznom svijetu, dotle pravo govori upravo o nekim elementima same te prolaznosti. Ono pokazuje koji su to **odnosi među ljudima i koje činidbe** koji toj prolaznosti daju nekakav smisao i **pomoću kojih se** baš sama ta prolaznost koristi za vlastito osmišljavanje i ostvarivanje zadanog cilja, koji je neprolazan. I ne samo to. Pravo otkriva koji su optimalni ili najsvrsishodniji odnosi za ostvarivanje onih ciljeva i obavezuje na njih.

Zašto?

Zašto obavezuje?

Tko zna?

Možda zato što niti ontogenične vrste, isto kao ni kratkovječne individue, nemaju na raspolaganju beskonačno mnogo vremena i beskonačno mnogo energije za njihovo ostvarivanje, pa prijevremena potreba i sigurnost opstanka nalažu kao dužnost prakticirati upravo one najsvrsishodnije odnose, kako bi se ti ciljevi doista i navrijeme ostvarili. Ni zvijezde nisu vječne, kako se nekad mislilo. I one, čini se, imaju neku svoju funkciju i neke ciljeve koje trebaju ostvariti prije nego se ugase i nestanu u vječnoj mijeni.

Pored toga što je upravo rečeno, može se također reći da definiranjem prava umjetni organizam, odnosno, točnije, **sama država** postaje neposredno svjesna svoje bićevitosti, svrsishodnosti i metoda pomoću kojih ozbiljuje svrhe ili ciljeve radi kojih nastaje – postaje svjesnom same sebe. Onim, malo rigidnijim čitateljima napominjem da država nije prosta stvar, mrtvi sistem ili neka mehanička interakcija, mehanički sistem, nego da je ona uistinu nešto bićevito. A što je bićevito, nužno ima i mogućnost, barem **mogućnost**, samosvijesti, mogućnost koja se i ne mora ozbiljiti, barem ne uvijek i svugdje.

A sada još nekoliko riječi o samoj državi.

Rekli smo da je pravo instrument samoprisile čovjeka na takve međuljudske i stvarne odnose (stvarne u smislu **ius ad rem**) i takovo djelovanje koje može ostvariti ciljeve ljudske vrste, te da se pravo ozbiljuje kao određena **društvena struktura**, odnosno, puno točnije, kao **određeni tip države**, jer «država je epitetički, čvrsti, samoodrživi oblik postojanja društva». Država je, dakle, doslovno, **utjelovljenje prava**, realni ili realizirani **umjetni organizam** – «**potpuna i samodovoljna**» (Aristotel) **pravna osoba**. Budući da je puno šira i bitno kompleksnija od poduzeća, država je u bitno većoj mjeri i samodovoljna i samoodrživa nego što je to poduzeće.

Također smo se složili s Marxovim mišljenjem da je država «instrument prisile», ali smo njegovo mišljenje korigirali dodatkom da država nije isključivo «instrument prisile **u rukama vladajuće klase**», nego također **instrument samoprisile ljudske vrste**, na - kako smo upravo rekli - «na takve odnose i takvo djelovanje koje može ostvariti ciljeve vrste». S obzirom na to, potpuno razvijena država, mora imati i moć **samoprisile** ili **samoprinude**.

Čini se da razvoj države konicidira s njenom transformacijom, od statusa proste prisilne društvene institucije u pravnu osobu - institucije koja je, u početku, mogla izvršiti prinudu samo nad subjektima koji su ju sačinjavali, ali ne i nad sobom samom, što ima presudnu važnost, jer je ona najviša, **najmoćnija**, najcjelovitija, i, što je naročito važno - a što, na svoj način, uviđa već Aristotel - **najvažnija** umjetna ili

neživa **pravna osoba**. «**Onaj ko je prvi osnovao državu začetnik je najvećeg dobra** .».

Od početaka svog postojanja pa sve donedavno, do uspostavljanja liberalno-demokratske građanske države, prema svim subjektima koji su ju sačinjavali, država se mogla odnositi, i odnosila se, jedino kao despot - osoba koja propisuje zakone, tj. način ponašanja, ali ga sama ne poštuje - propisuje zakone za druge, ali najčešće u svoju neposrednu, dnevnu korist. Takva država, iako je doista, za tadašnje doba, bila istinsko «**najveće dobro**», nije ni izdaleka dovoljno dobro mogla služiti kao sredstvo za ostvarivanje ciljeva vrste, pa je morala nekako (r)evoluirati.

Njen unutrašnji razvoj donio je na svijet pravne odredbe i institucije koje su mogle izvršiti prinudu i nad samom državom, tako se ona, kao pravna osoba, u nekim svojim pravima i dužnostima izjednačila s prostim individuama kao pravnim osobama.

Današnja, razvijena država može biti tužena sudu jednako kao i neka individua koja je drugome učinila štetu, a neke od državnih institucija mogu izvršiti naplatu, plijenidbu ili ovrhu nad imanjem opće države i predati ga oštećenoj osobi, ako je ova dobila sudski spor.

Još u vrijeme Rimskog prava država se nije smatrala pravnom osobom, a nije to doista ni bila i to baš stoga što nije mogla izvršiti nikakvu prinudu nad samom sobom – nije imala nikakvih dužnosti. Njena volja, predstavljena nekim osobnim suverenom, senatom, ili demokratskom skupštinom, načelno gledajući, bila je ustvari prosta samovolja, koja je, iako često, čak vrlo često, ali ipak više slučajno ili «instinktivno» nego planski ili intencionalno pogodovala ostvarivanju ciljeva društva ili ciljeva vrste.

Ono veliko u pravu jest upravo ona moć koja je otkrila i ozbiljila norme i metode pomoću kojih je država mogla izvršiti prinudu nad samom sobom, te što je pokazala u čemu su: obična živa individua i cijela država jednake - ravnopravne u odnosu na važeće zakone - a koja je također smislila i propisala takve zakone u odnosu na koje bi svi umni i volitivni subjekti mogli biti **svrsishodno** ili **funkcionalno i produktivno jednaki** – tvoriti jednakost (**ravnopravnost**) koja motivira na brigu, rad i napredak, tj. koja je produktivna, i ... **pravedna**.

Da nema ove mogućnosti samoprinese države, ne bi bilo moguće ostvariti ciljeve ljudske vrste. Država je, naime – kako smo već puno puta rekli – «čvrsto i samoodrživo političko ili organizacijsko sredstvo ostvarivanja ciljeva ljudske vrste», ali ukoliko ona ipak ne bi mogla nikako korigirati samu sebe i učiniti se svrsishodnim za ostvarivanje tih ciljeva, tj., ako bi bila suviše rigidna, onda bi ih, kako smo upravo rekli, bilo nemoguće i ostvariti.

Pravo je prinudilo najmoćniju pravnu osobu na svijetu - **državu** - da vrši prinudu nad samom sobom i da se svako malo korigira, u-pravlja, ili po-pravlja, opravdava čini-pravednom i svrsishodnom, jer jedino ako je pravedna može poslužiti kao sredstvo ozbiljavanja onih ultimativnih ljudskih ciljeva.

To nije samo trijumf pravde, nego i onog suptilnog stvaralačkog ljudskog duha, jer ovdje se ne radi o prostoj mehaničkoj, nego svrsishodnoj ili svrhovitoj svrsishodnosti, a ne radi se također niti o egalitarističkoj jednakosti, nego takvoj koja je produhovljena i vrlo suptilna, organična, svrsishodna, kako smo upravo rekli, i koja jedino kao takva može poslužiti kao instrument za postizanje ili ostvarivanje ciljeva ljudske vrste, **ali istovremeno, i materijalnih, emotivnih, moralnih, duhovnih i drugih ciljeva živih, odnosno živućih individua, njihovih obitelji, udruženja itd.**

Pored toga, time se ostvaruje nešto uistinu božansko – **pravda** – poredak koji vodi ka onome što je najviše, sveto – svjesnom postojanju univerzuma, koji je svjestan sebe, ili zna samog sebe, kao dobro, nešto dobro, možda čak najviše dobro.

To je apsolutni trijumf pravde, jer čini se je da o njenom pojavljivanju na ovom svijetu, u velikoj mjeri, ovisi i opstanak onog najvišeg, apsolutnog, koje je možda transcendentne naravi.

Unutrašnji razvoj države u znatnoj se mjeri podudara sa razvojem društva koji se prikazan onim trokutom u nekoliko prethodnih knjiga. Ali ti nas aspekti njenog razvoja ovdje ne zanimaju. Zanimaju nas unutrašnji momenti onog subjekta **A** koji predstavlja vlastodršca ili vlast.

Sociologiji, politologiji i pravnoj znanosti već je poznato da je, s vremenom, unutar njega došlo do trihotomije, trodiobe na zakonodavnu, sudsku i izvršnu. Ovim momentima vlasti u zadnje se vrijeme dodaje i četvrti - monetarna vlast – a možda će doći i do daljne podjele. To ovisi o potrebama umetnog organizma – društva.

Svrha ove unutarnje diobe je međusobna kontrola momenata vlasti i mogućnost da se država u svojstvu tužitelja suprotstavi sama sebi u slučaju kršenja zakona, a samim tim, i mogućnost državne samoprinude. To je otvaranje prostora za djelovanje one Aristotelove, **korektivne pravde** na najvišoj i najvažnijoj razini.

Svaki od ovih momenta vlasti trebao bi se rukovoditi prvenstveno **motivacijom**: dobra plaća, ugled i priznanja za dobar rad, ali, s druge strane, i mogućnošću promptnog kažnjavanja, te, lakog gubljenja dobro plaćenih društvenih funkcija, i, naravno, male plaće i otkaza za loš, odnosno nedovoljno dobar rad.

No usprkos trihotomiji ili tetratomiji i unutrašnjem suprotstavljanju momenata vlasti i njihovih interesa, država može biti korumpirana i loše, čak vrlo loše funkcionirati. To se nažalost često i dešava čak i među najrazvijenijima. U takvim situacijama ljudi se često uzdaju u nekakvu moralnu obnovu ili reformu, pomoć od strane razvitka tehnologije, religijskih institucija ili dobronamjernih karizmatičnih individua. No takva se očekivanja gotovo uvijek pokažu jalovima ili pogrešnima, a nerijetko se događaju i sušte suprotnosti onome što se očekivalo - zlo.

Odatle potreba za jednim tako egzaktnim zakonom kakav je **Zakon o kontroli efikasnosti vlasti** - zakonom koji bi onemogućavao, neefikasnost, korupciju i slične pojave, a vlast i državu trajno i kontinuirano i **motivirao i prisiljavao** na permanentno samousavršavanje i na **dovoljno efikasno** služenje ostvarivanju ciljeva vrste. odatle i ona često spominjana potreba sa samopodvrgavanjem administracije tom zakonu, odnosno potreba **za samoprinudom** administracije na pokoravanje rečenom zakonu.

Gore smo već nekoliko puta rekli da je pravo, prije svega instrument samoprinude **ljudske vrste**. Iz toga, premda ne s apodiktičkom nužnošću, ali kao optimalno uvjerenje ili rješenje, proizlazi da bi trebalo uspostaviti globalnu državu – državu ljudske vrste – a ne državu jedne ili nekolicine nacija, koja bi se već danas trebala smatrati reliktom prošlosti. Suvremena nacionalna država postala bi tako jedna lokalna pravno-politička tvorevina – jedna od nekoliko stotina sličnih istovrsnih pravnih osoba unutar svjetske ili globalne države. Ova bi pak, mislim na globalnu državu, bila jedan apsolutno samodovoljan i samodrživi umjetni entitet. Čiji bi se unutarnji i vanjski razvoj temeljio na svim, svrsishodno tj. organski ujedinjenim snagama ljudske vrste.

Zašto se ovo čini potrebnim?

Uspostavljanjem globalne države, došlo bi do velike i posvemašnje unifikacije prava i dužnosti svih vrsta pravnih osoba koje su uopće moguće. To bi moglo biti sveopće carstvo pravde, a i slobode. S druge strane pak ova unifikacija organizirala bi i angažirala sve ljudske potencijale i tako bi znatno povećala stvaralačku i radnu moć ljudske vrste i umjetnog bića kojeg je ona stvorila, te olakšala i ubrzala proces ostvarivanja onih ultimativnih ljudskih ciljeva.

Globalna država imala bi ista prava i dužnosti kao i druge pravne osobe, npr. obične individue, ali bi njena snaga apsolutno nadilazila snagu svih lokalnih država od kojih bi se sastojala, a i svih drugih vrsta pravnih osoba. Ovdje se nužno nameće misao o mogućnosti zloupotrebe te silne moći i o potrebi da se posjeduje oruđe za njenu kontrolu i zaustavljanje. Jedan od instrumenata kontrole te moći su neki takvi zakoni kakav je **Zakon o kontroli efikasnosti vlasti**. Ali to, vjerojatno, neće biti dovoljno. Živi duh morati će, i pored pouzdanog vodstva umjetnog bića, i izvrsnih zakona, uvijek bdjeti nad svojom sudbinom i putem kojim ide, i pitati se vodi li on doista kao ostvarenju ciljeva vrste ili ne i, naravno, upirati se u što jasniju i razgovjetniju viziju ili spoznaju naravi tih ciljeva.

Evo još samo riječ, dvije o postanku i razvoju prava i pravnih osoba, odnosno pravnih subjekata ili entiteta, pa ćemo ovu raspravu o pravu privesti kraju. Možda je najbolje prikazati to u obliku pojednostavljenog i idealiziranog procesa njihovog razvoja, onako kako bi ga prikazala (četveročlana) dijalektika – ukazati na sãmu zakonomjernost razvoja prava i pravnih subjekata.

1. **Teza**. Pravno stanje ili pravna situacija nastaje onda kad kod pripadnika ontogenički obdarenih vrsta «sazru» «ontogenički instikti» pa «odluče» pristupiti stvaranju umjetnog bića. Time prihvaćaju obavezu ili **dužnost** živjeti po načelima ontogeničnosti, odnosno nomotetičnosti ili nomokratičnosti, odnosno pak najjednostavnije, po društvenim zakonima koji omogućuju stvaranje i razvoj tog umjetnog bića. Za uzvrat dobijaju **pravo** da žive toliko dobro koliko doprinose njegovom stvaranju ili razvijanju.

Taj čin - čin prihvaćanja one ontogeničke obaveze – je čin posredstvom kojeg nastaje pravo, ali istovremeno i čin posredstvom kojeg se proste prirodne individue transformiraju u pravne osobe ili subjekte prava, a i u njegove objekte.

Biološki ili biogenični zakoni – **logos**-i – na kojima se zasniva i održava život, padaju tada u sasvim drugi plan, postaju nešto nebitno, a bitnim i važnim postaju, **nomos**-i, društveni ili politički zakoni, ili **pravila** koja proizlaze iz ontogeničnosti, što omogućuje stvaranje umjetnog bića, koje je neophodno **bićevito** sredstvo za ozbiljenje ključnih i krajnjih ciljeva vrste.

Živuce individue koje žive po zakonima što proizlaze iz ontogeničnosti (po normama prava) su najjednostavniji, najmanji ili najuži vid postojanja pravne osobe. Posjeduju **capacitas iuridicae** – sposobnost da svjesno stupaju u ontogenične odnose, te sposobnost za ontogenično djelovanje (djelovanje u skladu sa svojim pravima i dužnostima), te određenu **capacitas agendi** – sposobnost da vrši određeni ontogenični posao koji je koristan za njih same, te kojim daju doprinos ostvarivanju ciljeva grupe, društva ili vrste.

2. **Antiteza**. Na određenom razvojnom stupnju nastaje mogućnost da se neki **kolektivi**, a i ne-živi, umjetni entiteti, **momenti umjetnog bića**, počnu ponašati po načelu ontogeničnosti. Zakonskim aktom koji ih obaveže da se tako i ponašaju nastaju ne-žive, ili tzv. ne-fizičke, **umjetne** pravne osobe. Obično su kolektivne naravi.

Kolektivne pravne osobe su, dakle, antiteza u procesu razvoja pravne osobe.

Svaka od ovih pravnih osoba sastoji se od neživih, materijalnih momenata i živih ljudi. Čini se da postoje **tri** vrste takvih pravnih osoba, koje se, u razvijenom pravu razlikuju prvenstveno po **capacitas agendi**.

a) Prva po redu nastajanja je obitelj, odnosno, puno točnije, **domaćinstvo**. Obitelj, sama po sebi nigdje ne postoji, osim naravno kao apstrakcija, jer, u stvarnosti ne postoji obitelj bez svog staništa i imanja. Domaćinstvo se, dakle, sastoji od ljudi povezanih krvnim srodstvom; kuće, Grč: **οἶκος** - **oikos**), Lat. **domus**-a (ognjišta), te imanja kojeg obrađuju pripadnici obitelji, odnosno domaćinstva i od kojega žive. Ova se pravna osoba može smatrati samodovoljnom, jer posredstvom biološke samoreprodukcije, tj. stvaranja potomstva, može nastavljati život kroz mnogo generacija, ili se pak kvantitativnim širenjem transformirati u narod, **natio**. Pored toga, pripadnici obiteljskog domaćinstva radom stvaraju sredstva za svoj život, tj. opstanak, a i stanoviti «**višak vrijednosti**», koji domaćinstvu omogućuje i unutarnji razvoj.

Obitelj ili obiteljsko domaćinstvo može se smatrati nekom vrstom «prirodnog poduzeća», prirodnog zato što je prirodan sâmi temelj obiteljske zajednice krvno srodstvo. No oni ne-krvni odnosno ne-rodbinski, ekonomsko-funkcionalni odnosi unutar članova obitelji umjetne su naravi, jer su uređeni ljudskim zakonima, **nomosima**.

b) Ono pak što danas nazivamo poduzećem može se smatrati nekom vrstom «umjetne obitelji», jer je to kolektivna pravna osoba koja nije nastala na osnovu krvnog srodstva, nego na osnovu interesnog i funkcionalnog povezivanja ljudi sa različitim profesijama, i to u zajednicu kojoj je svrha da posredstvom proizvodnje određenih proizvoda i stvaranja profita postigne samoodrživost. Kao i obitelj, odnosno domaćinstvo, poduzeće se, dakle, sastoji od živih individua (zaposlenika) i neživog imanja, posjeda, ili vlasništva – **kapitala**.

Ono što je zajedničko obitelji ili domaćinstvu i suvremenom poduzeću jest, dakle, to što se sastoje od živih i neživih elemenata i da su samodovoljni, tj. da sami svojim radom stvaraju sredstva neophodna za opstanak i specifičan razvitak.

No dok su, npr. u antičkom domaćinstvu, tj. «prirodnom poduzeću» morali raditi i mučiti se živi članovi obitelji (zajedno sa robovima), u modernom poduzeću, ili «umjetnoj obitelji» rade oni ne-živi njegovi momenti (elementi umjetnog bića), a živi članovi, tj. zaposlenici samo nadgledaju njihov rad ili upravljaju njime, i tim poslom stižu dohodak od kojeg žive.

Obje ove pravne osobe, u suvremenim zakonicima imaju ista prava **capacitas iuridicae**, ali se bitno razlikuju u **capacitas agendi** – djelatnoj sposobnosti, jer jedna proizvodi humanizirani život, a druga materijalna dobra.

c) Ovu treću vrstu kolektivne pravne osobe obično nazivamo institucijom, udruženjem, zajednicom, klubom, ili tako nekako. I ona se sastoji od živih i neživih, umjetnih elemenata, ali nije samodovoljna kao prve dvije, tj. ne stvara sama sredstva na osnovu kojih opstoji, i ne proizvodi nikakav «višak vrijednosti», nego, najčešće, manjak, a opstaje na osnovu nekakvog budžeta. Ova vrsta pravnih osoba obično ne postoji radi sebe, nego radi drugih pravnih osoba i usluga koje im treba pružati.

Pravo koje se odnosi na kolektivne pravne osobe nužno uključuje u sebe i pravo koje se odnosi i na žive, individualne pravne osobe i šire je od onog koje se odnosi isključivo na te individue, ali nije u koliziji s njim.

3. Sinteza. Država. Govoreći krajnje, gotovo neprimejreno pojednostavnjeno, ovaj vid pravne osobe nastaje kad se više obiteljskih domaćinstava, poduzeća i raznovrsnih institucija odluči staviti pod vladavinu jednog jedinstvenog zakona. Time

ova tvorevina postaje bitno više samodovoljna nego što bi to mogla biti bilo koja obitelj, poduzeće ili korporacija. Važno je podsjetiti na ono što je rekao već Aristotel, da država, za razliku od današnjeg poduzeća, ili antičkog obiteljskog domaćinstva, može zadovoljiti sve potrebe svojih pripadnika, ali i ono najvažnije, što mi sami često naglašavamo: da je ona adekvatno društveno, političko ili organizacijsko sredstvo za stvaranje i razvijanje umjetnog bića i ozbiljavanje ciljeva vrste, dok poduzeća i domaćinstva to nikako nisu, između ostalog i zbog toga što te pravne osobe nisu politički, organizacijski, nego isključivo bioreproduktivni i ekonomski entiteti.

Država je takva pravna osoba ili tvorevina koja može svrsishodno organizirati narode, a i cijelu ljudsku vrstu u poslu ostvarivanja njenih ciljeva. Bez ove, svrsishodne organiziranosti, ciljevi vrste bili bi apsolutno nedostupni, i zavlada bi onakva situacija kakva je bila zavlada pri gradnji one mitske Babilonske kule, nakon što je Jahve graditeljima pomutio jezike, pa se više nisu mogli razumjeti i nastaviti gradnju.

(Kako smo već rekli na drugim mjestima, Država zapravo, načelno gledajući objedinjuje u sebi obitelji i poduzeća, ili, «prirodna i umjetna poduzeća», ili pak «prirodne i umjetne obitelji») i one «institucije». Naravno, država u sebi objedinjuje i razne druge pravne osobe koje (danas) imaju pretežito ista prava **capacitas iuridicae**, kao i sve one do sada spomenute, ali se, kako smo već rekli, bitno razlikuju po svojim **capacitates agendi**.)

Jasno, u državi postoje i neravnopravne, povlaštene pravne osobe – one koje imaju nekakve monopole ili privilegije. Ali, ovakve su pravne osobe izuzeci, iznimke. Ipak, budući da one naširoko kvare posao drugim, nepovlaštenim pravnim i ekonomskim subjektima, bilo bi bolje da ih uopće nema ili da ih ima što je moguće manje.

Iako je suvremena država, kao pravna osoba, ravnopravna svima ostalima, uključujući ravnopravnost čak i u odnosu na proste ljudske individue, tj. tzv. fizičke osobe, pravo koje je nužno za opstanak i funkcioniranje države bitno je šire od prava koje se odnosi na prethodno opisane pravne osobe. No ovdje, zbog kratkoće, ne možemo čak ni nabrajati aspekte tog prava, a nekmoli opisivati ih. Potrebno je samo reći da, pored prava koje se odnosi na sve ostale pravne osobe unutar nje - **ad res, ad personae** i **ad actiones** - država ima još i svoje unutarnje **upravno pravo** po kojem se upravlja u svom djelovanju. U rimskim vremenima ono je nosilo naziv **Ius publicum**.

4. **Epiteza**. Globalna država. Kad smo gore govorili o državi onda smo mislili na neku takvu državu kakve postoje već duže vremena u tzv. razvijenom svijetu. No takva država ne sadrži sav kreativni i radni potencijal što ga posjeduje neka ontogenična vrsta, pa je nužno da dođe do nastajanja Globalne države. Ona nastaje odlukom ovih, postojećih, lokalnih država da se podvrgnu istim zakonima. Globalna država nije nikakav novi tip države, nego, totalna, **epitetička** reprodukcija suvremene liberalno-demokratske građanske države. Globalna država je najopsežnija, odnosno najšira ili najveća pravna osoba, a sastoji se neposredno od lokalnih država, koje, činom uspostavljanja globalne države, ne bivaju ukinute, nego integrirane u Globalnu državu, kao nekakvi njeni politički suborgani, ili elementi, koji neke od ključnih momenata svog suvereniteta prenose na Globalnu državu.

I individue, i poduzeća, i država moraju, u što je moguće većem broju bitnih momenata svoje egzistencije, imati jednaka prava u odnosu na postojeće zakone, npr. pravo vlasništva. Zakon koji regulira oblik vlasništva, njegovu upotrebu, stjecanje, otuđivanje itd. samo **općenito** propisuje ono što je dozvoljeno, i zabranjuje neke druge, nepoželjne stvari, opet na jedan **općeniti** način, koji mora jednako važiti za

individue, poduzeća, državu i sve ostale vrste pravnih osoba. Npr.: da je zabranjeno i kažnjivo sticati vlasništvo otimanjem, krađom, prijevarom itd.

Jednakost odnosno ravnopravnost mora vladati samo sferom **capacitas iuridicae** – sposobnosti za pravni posao ili pravnu aktivnost. Sve vrste pravnih osoba trebaju imati jednaka prava za upotrebu i pri upotrebi svoje **capacitas agendi**, tj. djelatne sposobnosti koja je osnova egzistencije, a također i osnova za davanje doprinosa ostvarivanju ciljeva grupe, društva ili vrste.

U sferi **capacitas agendi**, pak, poželjno je da vlada što veća svrsishodna raznolikost i potrebna nejednakost. Raznolikost u ovoj sferi omogućuje i čini smislenom podjelu rada, koja povećava produktivnost ljudskog rada. Nejednakost u sferi **capacitas agendi** daje mogućnost da stroj, robot, ili automatizirani pogon – **umjetni radnik**, u brojnim vrstama djelatnosti, imaju neusporedivo veću **capacitas agendi** i **produktivnost** nego živi radnik, a poduzeće veću nego najvrsnija individua ili automat. **Capacitas agendi** bilo koje postojeće države neusporedivo je veća šira i univerzalnija od **capacitas agendi** bilo kojeg poduzeća, i čini državu potpuno i trajno samodovoljnim i samoodrživim entitetom, što je, kako smo već rekli, primjetio još Aristotel.

No **capacitas agendi** jedne jedine, pa čak ni one najrazvijenije današnje države nije dovoljno velika da bi mogla poslužiti kao neophodno organizacijsko ili političko sredstvo za ostvarivanje ključnih ciljeva ljudske vrste, pa je to jedan od razloga da **svi** narodi na svijetu žive u nekakvom državnom uređenju, a još više razlog za ustanovljavanje globalne države, koja bi u sebe uključila sve lokalne države, odnosno cijelu ljudsku vrstu i optimalno ju organizirala u poslu ostvarivanja njenih ciljeva. Tako bi pravo, u svom potpuno otjelotvorenom obliku, obliku Globalne države, doista postalo ono što smo za njega rekli na samom početku ove rasprave; naime da je ono «instrument svjesne, ali ospoljene voljne **samoprisile** ljudske vrste kojim ona sebe prisiljava da živi i radi na takav način; u takvim organizacijskim odnosima, i takvim institucijama koje vode ka ostvarivanju... ciljeva vrste.»

Čitatelj je sigurno već vidio da je ovaj prikaz razvoja prava, koji je shvaćen kao istovremeni razvoj pravnih osoba i institucija krajnje pojednostavljen, shematiziran. Tu se ne razglaba detaljno ni obitelj, ni poduzeće i država, a niti bilo koja druga vrsta institucije. Ne razglabaju se ni razna područja prava, koja su se razvijala zajedno sa spomenutim vrstama pravnih osoba i ostalim društvenim institucijama, a niti mnoge druge stvari. Spominjanje svega toga zamaglilo bi sliku kojom smo htjeli oštro i jasno pokazati da je razvoj prava i **pravnih odredbi, normi** bio samo jedan ili prvi moment u razvoju cjelokupnog pravnog svijeta ljudske vrste. Drugi važan moment bila je **živa**, a treći **neživa, umjetna pravna osoba**, odnosno **institucija** koja, poput one žive ima **capacitas iuridicae** i odgovarajuću **capacitas agendi**, a koju smo najprije predstavili obiteljskim domaćinstvom, zatim poduzećem, a na kraju, državom kao najvećom pravnom osobom, a koja je, među ostalima samo **prima inter pares** – prva među jednakima. (Nešto detaljnije i drugačije o ovim stvarima bit će riječi malo kasnije.)

No, gledano s ovakve točke gledišta, i na ovakav način, i pravne norme, i žive individue, koje su se transformirale u pravne osobe, su nekakve institucije. Razvoj prava je, dakle, razvoj specifičnog umjetnog entiteta sastavljenog od normi, živih (fizičko-pravnih) osoba i ne-živih elemenata umjetnog bića [te institucija (u užem smislu te riječi)], koje se razvijaju istovremeno, istim pravnim aktima ili činidbama.

Ali to možda i nije toliko važno, jer to zna svatko ko se imalo razumije u pravo i narav razvojnog procesa. Važnijim mi se čini skrenuti pažnju na to da je pravo (zajedno sa ostalim znanostima, vještinama i političkom praksom) tendiralo

*ka stvaranju i razvoju ne-živog, umjetnog, potpuno samodovoljnog bićevitog entiteta koji bi funkcionirao na temelju ontogeničkih, tj. pravnih, društvenih ili političkih zakona – nomos-a – a koji bi imao potpunu *capacitas iuridicae* i što širu, po mogućnosti potpuno univerzalnu, i nadljudski ili božanski snažnu *capacitas agenda*. Taj entitet je potpuno razvijena pravna osoba. Njen najuži vid je živa ljudska individua, a najširi bi trebala biti globalna država, koja bi zapravo bila potpuno ozbiljeni umjetni organizam, a koji, pak ne bi bio ništa drugo do potpuno razvijeno umjetno biće, kojemu je zadatak da radi umjesto čovjeka i brine o slobodnom opstanku ljudske vrste, te da bude sredstvo pomoću kojeg će ona ostvariti svoje vitalne ciljeve i izvršiti svoju, još-ne-potpuno-poznatu i ne-baš-jako-jasnu misiju.*

Sada kad su rečene te bitne stvari, tj. kad su prikazani bitni momenti razvoja pravne osobe prava uopće, države i općenito umjetnog bića, dobro bi bilo osvrnuti se nešto podrobnije na obitelj, poduzeće i društvene ili političke institucije, jer su oni vrlo važni momenti predmeta o kojem govorimo. Mislim da je vrlo važno posvetiti malko više prostora razumijevanju obitelji.

Već prvi zaknici i filozofska shvaćanja obitelji ukazuju na to da je ona jedna vrsta kolektivne pravne osobe. Obzirom na to da je temelj obitelji krvno srodstvo, mora se istaknuti da ona u samom svom temelju nije pravna nego prirodna kolektivna «osoba», entitet kojem su društvo i država kasnije narinuli neke nužne aspekte ontogeničnosti, društvenosti ili pravna svojstva – **capacitates iuridicae**.

Općenito govoreći, obitelj se sastoji iz živih individua povezanih krvnim srodstvom i neživih elemenata – kuće ili kućišta), Grč: **οἶκος** - **oikos**), Lat. **domus**-a (ognjišta), te imanja koje se obrađuje i od kojeg se živi (Grč. **ta hremata**, ili Lat. **res** - gen.pl. **rerum** i **instrumentarum**). To imanje obično je neživo, a u antičkim vremenima sastojalo se i od živih, ljudskih osoba - robova - **instrumenta vocalia**. Članovi obitelji i pripadna im imanja čine **domaćinstvo**. Kasnije ćemo pokazati da je to je neka vrsta «prirodnog poduzeća».

Iako je temelj obitelji prirodan biološki - krvno srodstvo – odnosi u njoj društvene su naravi. O tome svjedoče i najraniji antički običaji i zaknici, a i filozofski prikazi i razumijevanje obitelji, naročito ono Aristotelovo. U **N. Etici** i **Politici** Aristotel pokazuje kako je država, iako je nastala po uzoru na obitelj, ovoj zadnjoj nametnula njene unutrašnje odnose i hijerarhijski poredak. Najprije su običaji, a potom pisani zakoni odredili granice i vidove očeve vlasti u obitelji - **patrikē**, **gamikē**, **despotikē** i **hrematistikē** – očinska vlast nad djecom, muževljeva nad ženom, i gospodarska nad robovima te pravna i ekonomska nad imanjem – a zatim i prava i dužnosti podređenih članova obitelji, ali također i prava i dužnosti jedne obitelji prema drugima i prema državi, a i svim ostalim pravnim osobama.

U ranijem razdoblju postojanja Rimske države očinska vlast u obitelji bila je takoreći apsolutna, tako da se i danas to uzima kao primjer despotizma, i samovolje. No već **Zakonik dvanaest ploča**, a kasnije i **Ius civile** i **Ius honorarium** prilično radikalno interveniraju u prirodnu vlast **pater familias**-a – oca ili glave obitelji i ograničavaju njegovu **patria potestas** - očinsku vlast, naročito na području intestatnog – nasljednog prava. **Ius vitae necisque**- pravo na odlučivanje o životu i smrti članova obitelji ukinulo je već pretklasično pravo, a isto tako ograničilo i **noxae deditio** – davanje članova obitelji i djece u privremeno ropstvo, i mogućnosti prodaje djece. Iz toga se vidi u kojoj su mjeri, već u antičkoj obitelji, odnosi bili utemeljeni na pravnoj osnovi. Već je Rimsko pretklasično pravo do u detalje razradilo **capacitates**

iuridicae obitelji prema svim drugim pravnim osobama što je presudno važno za tretiranje domaćinstva odnosno obitelji kao (kolektivne) pravne osobe.

Suvremena obitelj i suvremeno domaćinstvo bitno su manji od antičkog ili srednjovjekovnog. Obitelj obuhvaća samo dvije generacije koje žive pod zajedničkim krovom. Imanje današnje obitelji, načelno gledajući nije toliko materijalne naravi koliko duhovne, tj. ne sastoji se toliko od stvari, nego od specifičnih znanja i sposobnosti za rad – **capacitates agendi**. Materijalno **Imanje** na kojem se zapošljava i radi ta **capacitas agendi - kapital** – obično je u vlasništvu neke druge osobe ili druge obitelji.

Antičku obitelj i domaćinstvo danas zamjenjuje poduzeće koje se kako smo već rekli, može smatrati nekom vrstom **umjetne obitelji** što nije izrasla iz krvnog srodstva, nego neposredno iz životnih potreba i interesa, te organski svrsishodno odabranih **capacitates agendi** – djelatnih sposobnosti, odnosno struke zaposlenika.

Ono bitno što je zajedničko antičkoj obitelji odnosno domaćinstvu i modernom poduzeću jest to da se sastoje od živih i ne-živih, umjetnih elemenata i da stvaraju sredstva za život i tzv. «višak vrijednosti», odnosno da su samodovoljne, kako bi to rekao Aristotel. Obje ove tvorevine imaju potpuna vlasnička prava, tj. sve bitne momente tog prava: **Ius utendi**, **Ius fruendi** i **Ius abutendi** – pravo upotrebe, pravo plodouživanja i pravo zloupotrebe ili uništenja imanja.

No tu postoje i neke vrlo značajne, bitne razlike, odnosno suprotnosti koje su produkt jednog potpunog preokreta nastalog tokom ontogeničkog razvitka – povijesti.

U antičkoj obitelji (domaćinstvu) radili su i mučili se živi elementi, ljudi, članovi obitelji, dok u nekom razvijenom poduzeću radi prvenstveno ne-živi, umjetni subjekt – što se sastoji od nekih elemenata umjetnog bića, a živi članovi poduzeća, zaposlenici nadgledaju njegov rad ili upravljaju njime i uživaju plodove njegove proizvodnje. Naravno, ne direktno i prirodno, nego posredstvom plaće ili dohotka kojeg dobivaju.

S obzirom na ovo što je upravo rečeno, antička bi se obitelj i njeno domaćinstvo moglo smatrati nekakvim pra-korjenom današnjeg poduzeća - prirodnim poduzećem, a današnje poduzeće, pak, nekakvim meta-izdankom antičke obitelji - **umjetnom obitelji**, nastalom na osnovu produktivnog ili sretnog, ili pak spretnog ontogeničkog dijalektičkog preokreta ili metamorfoze u (vrlo svrsishodnu) vlastitu suprotnost u kojoj radi i «muči se» ono što se ne može umoriti, niti osjetiti kakve patnje, frustracije ili boli.

S obzirom na ciljeve povijesnog, tj. ontogeničkog razvoja, «umjetna obitelj», odnosno suvremeno poduzeće može se smatrati jednim od njegovih **ostvarenih** ciljeva, jer opći cilj je i bio stvoriti neko takvo biće koje će funkcionirati na osnovu ontogeničkih zakona, te raditi i «mučiti se» umjesto čovjeka. Jasno ovaj sretni preokret nije nastao samo na osnovu kreativnosti i napora poduzimanih na polju prava, nego također i na polju ekonomije, prirodnih znanosti, filozofije, te, političke i društvene prakse ili djelatnosti. No, mi smo već pokazali da je razvoj umjetnog bića išao i dalje od razine bičevitosti poduzeća.

Danas simultano postoje i obiteljsko **domaćinstvo** – «prirodno poduzeće» - i ona «umjetna obitelj» – **poduzeće**. Oba ova entiteta imaju potpuna vlasnička prava: **Ius utendi**, **Ius fruendi** i **Ius abutendi** i samodovoljne su, tj. svaka od njih stvara specifičan višak vrijednosti - poduzeća profit, a domaćinstva obiteljsku uštedevinu, koja je višak novca nad troškovima života ili «troškovima proizvodnje radne snage», kako bi se izrazio K. Marx.

Domaćinstva su kako sam već rekao na drugim mjestima, pogoni za proizvodnju radne snage, a prostori i postrojenja poduzeća pogoni za proizvodnju

materijalnih dobara kojima se proizvodi radna snaga. Iako su i obitelji, odnosno točnije, domaćinstva, i poduzeća samodovoljne pravne osobe ili samodovoljni entiteti, oni su ipak ovisni jedno o drugome, jer poduzeće ne može bez radne snage kojom ju snabdjeva domaćinstvo a samo domaćinstvo ne može bez stvari koje su nužne za othranjivanje i odgoj novih ljudi, tj. nužne za onu Marxovu «proizvodnju i reprodukciju radne snage». I domaćinstvo (prirodno poduzeće) i poduzeće (umjetna obitelj) su samo dva tipa jedne iste vrste pravne osobe. **Capacitates iuridicae** su im jednake. Razlikuju se samo po **capacitates agendi**. Jedna, kako smo već rekli, proizvodi život, a druga materijalna dobra. O još nekim presudno važnim aspektima postojanja domaćinstva i njegovom unutarnjem razvoju pisao sam u drugim tekstovima, no ta materija nije pravne naravi, pa sada ne bih htio o tome.

U pravnom prometu, kako je već rečeno, oba su ova entiteta – domaćinstvo i poduzeće - potpuno ravnopravne pravne osobe, a supsumirane su nekoj trećoj, široj - koja je proizišla neposredno iz društveno-političke djelatnosti – supsumirane, dakle, državi, republici, općini ili pak nečem trećem.

Ovdje je još važno istaknuti sličnosti između države i obitelji. Te su sličnosti uočili već mislioci antičke epohe, a i oni kasniji. Po našem mišljenju, sličnost je u tome što, i obitelj, i država omogućuju: 1. bioreprodukciju, tj. stvaranje novih generacija potomaka koji nastavljaju život vrste i 2. ekonomsku aktivnost. Oba su ova faktora **neophodna** i ključna za opstanak vrste i ostvarenje njenih ciljeva. Stoga su mnogi mislioci državu tretirali kao neku veliku obitelj tj. veliko domaćinstvo a obiteljsko domaćinstvo kao «državu u malom». Kao što smo upravo pokazali, u tome ima i nešto istine, ali važno je imati na umu i one razlike između obitelji i države koje je izvrsno opisao Aristotel, a koje mi nećemo ponavljati.

Za razliku od prethodnih, upravo opisanih entiteta, ona «umjetna obitelj», tj. poduzeće ne omogućuje jednu od onih neophodnih aktivnosti – spolnu ili bioreprodukciju i neposredno nastavljanje života. To je sasvim normalno, jer «umjetna obitelj - u kojoj zaposlenik ima funkciju oca, a mašina majke - ne proizvodi prirodne, nego umjetne stvari.

Mislim da neće škoditi ako se ovdje učini jedna mala rekapitulacija, radi toga da se što jasnije pokaže u čemu su najvažnije kolektivne pravne osobe: obitelj, država i poduzeće slični a u čemu se razlikuju. Velik broj mislilaca, pa čak i oni koje smatramo najvećima, govore o njihovoj vrlo tijesnoj povezanosti, a neki čak i o njihovom identitetu, naročito o tijesnoj povezanosti i identitetu obitelji i države, što, kako smo već pokazali, nikako nije bez stanovitog osnova.

Evo nekoliko kratkih riječi o tome.

I obitelj, i poduzeće i država su samodovoljne ili samoodržive kolektivne pravne osobe.

1 Obitelj - **prirodno poduzeće** - proizvodi naturalna materijalna dobra za vlastito preživljavanje i stanoviti naturalni višak vrijednosti koji joj omogućuje unutarnji razvoj. Pored toga obitelj generira i nove generacije svojih potomaka, što joj omogućuje takoreći beskonačno nastavljanje života.

2. Poduzeće - **umjetna obitelj** - također stvara materijalna dobra, ali novčana, a novčani i višak vrijednosti na osnovu kojeg se može razvijati. No ova, **umjetna obitelj** ne stvara nikakav novi život.

3. Država – stvara materijalna dobra i nove generacije potomaka radi nastavljanja života. Stvara i onaj «višak vrijednosti», ali taj «državni» «višak vrijednosti» nema isključivo neku naturalno-materijalnu ili novčanu formu. On se više sastoji u **aktivnosti** iznalaženja i uspostavljanja raznih tehnoloških, umjetničkih, duhovnih, moralnih, političkih, pravnih i drugih, sve savršenijih elemenata umjetnog bića. Takav «višak vrijednosti» može se slobodno nazivati ontogeničkom aktivnošću i produktima ontogeničnosti. Državu se, dakle, može shvatiti i kao sredstvo, ili pravnu osobu koja omogućuje djelovanje kreativnosti i daje joj smisao i svrhu.

Upravo je zbog toga društvo ili država jedina kolektivna pravna osoba koja može direktno poslužiti kao potpuno zgotovljeno i adekvatno sredstvo razvijanja umjetnog bića i ostvarivanja ciljeva vrste (pogotovo kao globalna država), pa je stoga, iako izvanjski vrlo slična obitelji ili domaćinstvu, sasvim pravo da se smatra najvišim dosegom u razvoju kolektivnih pravnih entiteta.

Čini se da je u pravu Aristotel kad ukazuje na to da se varaju oni koji tvrde da je država samo velika obitelj da bi dobar domaćin mogao biti i dobar vladar. Slično i danas mnogi smatraju ljudi da bi manager koji dobro upravlja poduzećem mogao biti također i dobar državnik. I mi smo, ukazivanjem na bitne razlike ovih kolektivnih, političko-pravno-ekonomskih entiteta, poput Aristotela, pokušali pokazati da to ne mora biti tako.

A sada još nekoliko riječi o onome što obično nazivamo institucijom, tj. o umjetnoj, ne-živoj ili ne-fizičkoj tvorevini koja je pravna osoba što ne stvara profit ili «višak vrijednosti», nego živi na osnovu nekakvog budžeta, kako se izjasnio Weber .

Prvi poznati oblici ove vrste pravne osobe nisu, kako se čini, municipiji i razna profesionalna ili karitativna udruženja, nego predmeti antičkog javnog vlasništva - prvenstveno kulturni objekti - hramovi i njihova imovina. Oni koji su radili, tj. upravljali s njima nisu imali pravo **Ius fruenti**, niti **Ius abutendi**, nego samo **Ius utendi**. To je više neka vrsta dosta strogo uvjetovanog i vremenski ograničenog **posjeda**, tj. **posjedovanja** neke funkcije. Kasnije je ovu vrstu pravne osobe nastavila razvijati Zapadna kršćanska crkva. Kanonsko pravo velikim se dijelom usredotočilo na razvoj upravo te vrste pravne osobe. Izolacija isključivo na pravo **Ius utendi**, tj. na privremeno posjedovanje neke funkcije unutar crkve uvelike je bila potpomognuta institucijom celibata svećenika, jer je time ujedno bilo riješeno pravo (ne)naslijeđivanja crkvenih imanja ili njihovog drugačijeg oblika mogućeg (ne)otuđivanja od strane (ne)postojeće obitelji svećenika.

Čak ni crkva kao cjelina ne može se smatrati nekakvom profitotvornom ili samodovoljnom pravnom osobom, nego - kako se pravom i obično smatra - neprofitnom i nesamodovoljnom institucijom, koja, usprkos stanovitim poslovima koje obavlja, ipak živi od donacija, odnosno milodara svoje pastve. Budžet crkve su srca vjernika.

Danas postoji bezbroj vrsta **svjetovnih** pravnih osoba ovoga tipa (institucija, udruženja, zaklada itd.) i bave se najrazličitijim poslovima, od koji su neki doista potrebni društvu, a neki pak postoje samo zato da bi razni lukavci drpili nešto novca iz državnog ili kojeg drugog budžeta. Ima i takvih koje bi trebale biti samodovoljne, profitotvorne pravne osobe ali to nisu, možda zbog konformizma ili prevelikog rizika, odnosno vrlo velike mogućnosti neuspjeha u poslovanju i propadanja, koje nužno slijedi u poslovnom svijetu. No mi se nećemo baviti ovim problemima.

Mi smo gore izložili jedno shvaćanje razvoja pravnih osoba koje se čini zakonomjernim. Doista, ono izgleda kao da nema nekih očiglednih i velikih slabosti. No historijski redosljed razvoja političke znanosti ili filozofije politike, koja u sebe uključuje i pravo, zatim, razvoj i istinski nastanak prava, te razvoj ekonomije i ekonomske znanosti i specifičnih pravnih normi na osnovu kojih funkcionira građansko društvo i njegovo gospodarstvo upućuju na to da bi se razvoj pravne osobe mogao shvatiti i nešto drugačije.

Već smo nešto rekli o tome da najranije, predrimsko zakonodavstvo ide za tim da projektira državu, pa se stoga ona može shvatiti kao pravna osoba koja je prva postala predmet pravnog mišljenja. To se naročito jasno vidi kod Grka. Haronda, Klisten, Solon, Likurg i drugi zakonodavci, a kasnije i filozofi, Platon i Aristotel trude se oko projektiranja države kao savršene ili barem što savršenijeg i funkcionalnijeg pravnog, ali i političkog i ekonomskog entiteta.

Iako je ovaj posao dao divljenja dostojne rezultate, sudeći po zaokretu kojeg je napravilo Rimsko pravo, a i po kasnijem razvoju državne organizacije, on nije bio dobro usmjeren. Oni najbolji projekti bili su, paradoksalno, potpuno promašeni i ostali su postojati isključivo na papiru. Realni, tj. realizirani projekti bili su dovoljno uspješni i za duže samoodržavanje, ali daleko od nekog savršenstva i toka kojim se kasnije kretao zbiljski razvoj društva, i civilizacije, te onih ključnih pravnih i političkih entiteta koje je on iznjedrio.

Rimljani su se odrekli projektiranja savršene države i okrenuli transformaciji žive prirodne individue u pravnu osobu. Nastojali su postepeno projektirati što je moguće funkcionalniju pravnu osobu na temelju žive ljudske individue koja je bila i subjekt prava i jedan od njegovih objekata. S obzirom na to moglo bi se, suprotno gore već iznesenom stavu, tvrditi da je prvi stupanj u razvoju pravne osobe, **teza** bila država, a individua **antiteza**.

Zašto je došlo do ovog radikalnog, ili, ako se hoće točnije, revolucionarnog zaokreta, kojeg su izveli uglavnom Rimljani, a koji, nekom filozofu ili nekom površnom promatraču, na prvi pogled može izgledati kao nekakav pad ili posrtanje kreativnog ljudskog duha?

Mislim da je do tog zaokreta došlo zbog razlike u odnosima ovih pravnih osoba prema predmetu vlasništva.

Čovjek, bilo kao društvo ili individua, ovisan je o predmetu svog vlasništva. I što je ta ovisnost oštrija i osjetljivija, to je funkcionalnija i to je bolje i funkcionalnije zakonodavstvo ili pravo koje se temelji na njoj.

Država, npr. nije nekako vitalno, strogo i osjetljivo ovisna o svom, tj. o ukupnom vlasništvu, pa može donekle i zanemarivati brigu o njemu i njegovim djelovima i usprkos oštrim zakonima koji bi trebali spriječiti to zanemarivanje. To, naravno, vodi ka propadanju ili pak onemogućuje ili usporava opći napredak.

Iako su ova (predrimska) društva bila utemeljena na privatnom vlasništvu, država je imala dirizistički, nadvlasnički odnos prema individuama kao privatnim vlasnicima, što je, s jedne strane bilo kjaštrenje njihove slobode, a s druge, smanjivalo je motivaciju vlasnika za brigu o vlastitom vlasništvu, jer je državama, pa bile one despotske, aristokratske, oligarhijske ili demokratske dozvoljavalo samovoljnu eksproprijaciju vlasništva i ostrakizam. To se naročito često događalo baš u demokratskim državama.

Teško je ukazati na najvažniji razlog zbog čega su se ti rani zakonodavci bavili državom kao pravnom osobom i razvijali baš nju. Jedan od mogućih odgovora jest da je to bilo zbog velikog utjecaja tradicije i običaja koji su vladali u plemenskoj

zajednici, u kojoj je pleme imalo veliku moć nad individuama i njihovim vlasništvom, koje je, stoga imalo prvenstveno zajednički ili društveni karakter. Iz utjecaja iste tradicije proistekla je, kako se može pretpostaviti, i Platonova **Politeia** – idealna država zasnovana na zajedničkom vlasništvu, Aristotelovo bavljenje dobro uređenom državom i projekti Grčkih zakonodavaca koji su se ozbiljili u političkoj praksi Starih Grka.

Jedan od razloga mogao bi biti i to što se država smatrala «najvećim dobrom», kako je navodio Aristotel, a usavršiti to «najveće dobro» rezultiralo bi velikom društvenom korišću i dobrobiti, te velikom slavom i ugledom samog projektanta. No ovdje valja naglasiti da ljude koji su se okušali u ovom poslu nije vodila tašta želja za slavom, nego više neka vrsta filantropije ili sociofilije (politofilije), odnosno snažan ontogenički «instinkt», ali pogrešno usmjeren. Jasno, možda su oba ova faktora utjecala na pojavu spomenutih projekata, a možda još i neki drugi o kojima uopće nismo govorili.

Slična je kob, mnogo kasnije, zadesila i Marxa i njegov sljedbenike. Marx je imao vrlo snažan ontogeničan duh, ali pod jakim utjecajem ideja **neoneolitske** kulture i njenih retrogradnih ideja i vizija. Odatle i njegova sklonost društvenom vlasništvu.

Vraćamo se glavnoj temi.

Individua je puno osjetljivije ovisna o svom vlasništvu. Čim prestane voditi brigu o njemu ili nekom njegovom dijelu, odmah to osjeti kao smanjivanje svog bogatstva, pad životnog standarda, pad statusa i prijetnju siromaštvom i nevoljama koje ono donosi. Stoga je bilo sasvim logično očekivanje da će se **živa** pravna osoba, **individua** puno više i bolje brinuti o svom vlasništvu, i to ne samo zbog straha od siromaštva ili propasti, nego i zbog dobrobiti i blagostanja u slučaju efikasne brige o njemu.

Ovo su iskoristili rimski pravници i na tome zasnovali **ius civile**. Ono, najopćenitije govoreći, polazi od pretpostavke nepovredivosti privatnog vlasništva i sadrži prava i dužnosti **individua** kao privatnih vlasnika i pravnih osoba, te njihovih, zakonitih međusobnih odnosa. Iz zakona koji su regulirali sve to proizišao je pravni temelj na kojem je opstojalo Rimsko carstvo, a kasnije Bizant, i, napokon, Evropske države, od kraja jedanaestog pa sve do početka dvadesetog stoljeća. Mnoge odredbe Rimskog prava važe i danas i nisu ništa manje funkcionalne nego u onom vremenu u kojem su bile nastale.

Govoreći na najopćenitiji način, ove odredbe propisivale su da pošten rad može biti isključivi zakoniti ili dopušteni način sticanja sredstava za život individua i njihovih obitelji, te da personalni, imovinski pravni i ekonomski odnosi među tim pravnim entitetima također moraju biti zasnovani na poštenju i pravdi. **Ius civile** nehotično se pridržavao one izreke koju često navodim: *brini se samo o svojim stvarima, ali možeš to činiti jedino tako da tom brigom daješ nekakav doprinos i općem društvenom bogatstvu i blagostanju*. Zadatak zakonodavaca bio je da otkrivaju i vrlo precizno utvrđuju odstupanja od tog principa i propisuju odgovarajuće kazne. S obzirom na ovakav pravni temelj koji je stimulirao rad, te poštenje i pravdu u svim vrstama djelatnosti, nije nimalo čudno da je ekonomija Rimskog carstva bila tako produktivna i da je ono postalo najvećim, najsolidnijim i najmoćnijim svjetskim imperijem do današnjih dana.

Ono što je ovdje važno uočiti i zapamtiti da je temelj ove legendarne moći bila **pravda**. **In omnibus quidem, maxime tamen in iure, aequitas spectanda sit** – u svemu, a najviše u pravu treba gledati na pravdu.

I ovdje se pravda sastojala u tome da bolje živi onaj ko, ostvarujući svoje vlastite ciljeve, daje veći doprinos ostvarivanju ciljeva društva ili vrste. Uostalom, tim

mjerilom, premda toga nismo svjesni, služimo se i svi mi danas kad vrednujemo zasluge živih, a i onih davno preminulih ljudi, društava ili civilizacija, a njime se služi i tržište, i to puno bolje nego mi sami.

U prethodnim radovima više sam govorio o temeljnoj pravdi privatnog vlasništva, a ovdje mogu reći samo to da se ta pravda sastoji u tome da dobro živi onaj tko se dobro i pošteno brine o svom vlasništvu. A ako se netko ne brine o njemu (vlasništvu), ili se brine na nezakonit, nepravedan ili nedruštven način, onda propada on sam, a ne netko drugi. Onaj ko želi, može više i detaljnije o tome pročitati u nekim drugim mojim spisima. Mi se vraćamo našoj temi.

Nekakvo posebno pravo koje je trebalo ustrojiti strukturu Rimske države nije postojalo. **Ius publicum** bilo je ono što danas zovemo upravnom pravom, a bilo je u službi provedbe onih odredaba koje je sadržavao **ius civile**, koje pak, kako je općepoznato, nije ništa drugo do **privatno pravo** utemeljeno na živoj individui kao nositelju tih (prvenstveno vlasničkih) prava, odnosno na živoj pravnoj osobi. O njegove odredbe nisu se smjeli ogriješiti niti **constitutiones**, niti **edicta**, a niti carska **mandata**, koja su određivala baš upravno-provedbene postupke unutar cijelog carstva.

Čak i onaj dio **ius civile** koji se odnosio na obavezno pravno postupanje – **ius ad actiones**, a koji se također mogao smatrati i nekakvim javnim pravom – **ius publicum** – bio je samo instrument u službi zaštite privatnopravnih interesa građana - živih pravnih osoba, odnosno «fizičkih osoba», po današnjoj terminologiji.

Eto, dakle. Razvoj pravnih osoba ili pravnih entiteta ipak nije tekao putem neposrednog usavršavanja društva ili država - kako su to očekivali i željeli predrimski antički zakonodavci i mislioci, a i mnogi kasniji umnici i revolucionari, uključujući i velik broj suvremenih - nego putem afirmacije žive ljudske **individue** kao pravnog entiteta i to u formi privatnog vlasnika, živog privatnog vlasnika.

Već smo rekli da je novo doba počelo dovršavati razvoj umjetne pravne osobe, što je bio i cilj ovog razvoja. Reprezentativna umjetna pravna osoba je poduzeće. Ono je i ključna pravna osoba građanskog društva, jer daje najvažnije priloge za razvoj civilizacije i ostvarivanje ciljeva vrste. Iako je poduzeće kolektivni entitet, ono u pravnom i ekonomskom prometu nastupa kao individua. O njemu smo već dosta govorili u prethodnom tekstu.

Još samo riječ, dvije o općim razlozima koji su doveli do stvaranja poduzeća. Ljudska individua, kao pravna osoba imala je nedovoljno veliku i nedovoljno razvijenu **capacitas agendi**. Da bi se to kompeziralo, stvoreno je poduzeće, koje ima neusporedvo veću i raznolikiju i funkcionalniju **capacitas agendi**, a **capacitas iuridicae** identičnu individuama i ostalim vrstama pravnih osoba.

Etabliranjem **Zakona o kontroli efikasnosti rada managera** poduzeće bi se pretvorilo u vlasnika koji bi o svom vlasništvu - sebi samom - puno oštrije, osjetljivije, stimulativnije i preciznije bio ovisan nego živa individua, živi privatni vlasnik, te koji bi stoga bio i puno bolji i uspješniji, tj. produktivniji vlasnik i poduzetnik.

Zakoni na osnovu kojih se razvilo poduzeće.

Bankarska aktivnost, Medici, Colbert - Savary - «Ordonnance du commerce iz 1673. Englezi – zakoni o industriji.

Ova mi je materija uglavnom nepoznata. Jedino što sam vidio jest to da su prvi pravni akti kojima se uspostavljalo neko poduzeće bile razne psefizme ili pak

kraljevske odredbe: dozvole ili darovnice. Možda je to bilo tako zato što su poduzeća bila kratkovječna. Trajala su dotle dok je trajao neki poslovni poduhvat. Tek kasnije su ove odredbe bile sistematizirane i standardizirane, pa se osnivanje poduzeća, načelno gledano, sastojalo u tome da se potpiše saglasnost s postojećim odredbama. Posao razvijanja zakonskih odredbi kojima se regulira osnivanje i rad poduzeća traje i danas. No taj se posao, kako se čini, sveo na krpanje rupa u postojećim zakonima, koji, bez tih zakrpa, ne bi bili dovoljno funkcionalni.

A sada nekoliko riječi o nečem što mi se čini dosta važnim držati na umu.

Prošlo stoljeće pokazalo je da je vlasnikovanje živog privatnog vlasnika nedvojbeno postalo suviše kompleksno ili komplicirano i neunosno, te da s druge strane više ne može zadovoljiti društvene potrebe, niti potrebu za razvojem civilizacije. To je u najvećoj mjeri do sada ponovo aktualiziralo neoneolitsku ideju o tobožnjem unapređenju vlasništva putem uspostavljanja društvenog vlasništva. Države koje su to učinile, propale su. Ne, doduše, tako brzo kao Platonova država na Siciliji, ali jednako nužno.

Nasuprot dosadašnjim mišljenjima, mi smatramo da privatno vlasništvo ne treba ukinuti, nego živog privatnog vlasnika treba zamijeniti umjetnim. To se čini etabliranjem ona dva zakona koje tako često spominjem – **Zakona o kontroli efikasnosti rada managera** i **Zakona o kontroli efikasnosti vlasti ili administrativne djelatnosti**. Etabliranjem onog prvog zakona kapital se, odnosno poduzeće pretvara u svog vlasnika, koji će - kako se nadam da će pokazati buduća praksa – bolje odgovoriti zahtjevima koje pred njega postavlja daljnji razvoj civilizacije i ostvarivanje ciljeva vrste.

Transformacijom poduzeća, tog ključnog oblika današnje ljudske imovine, iz prostog vlasništva u vlasnika sebe samog završava se razvoj pravne osobe ili, ako hoćete, pravnog entiteta. Etabliranjem onog drugog zakona, sličnu sudbinu slijedi i država.

Uspostavljanje cjelovite umjetne pravne osobe, odnosno umjetnog privatnog vlasnika nije bilo moguće prije nego se samo umjetno biće razvilo do razine koja to omogućuje. Bolji, viši, pravedniji oblik vlasništva nije moguće postići ukidanjem ili uništenjem umjetnog bića, i privatnog vlasništva kako su htjeli mislioci, reformatori, i revolucionari sve od Platona pa do Marxa i Lenjina, nego štaviše njihovim daljnjim razvijanjem i korištenjem kao sredstva za ostvarivanje onih ultimativnih ljudskih ciljeva.

Kad i ako umjetno biće, kapital, u formi poduzeća konačno postane sam svoj vlasnik, ostvarit će i puno više od onoga o čemu su sanjali entuzijasti od Platona do Lenjina. To proizlazi iz pretpostavke postojanja onih dalekih ciljeva vrste, o čemu spomenuti entuzijasti nikad nisu razmišljali, jer im njihov tročlano dijalektički misaono-spoznajni aparat nije omogućavao da uoče su postojanje vrste, niti to da je ona kao viši, nužni i ključni stupanj razvoja bića.

Još nešto. U prethodnim radovima rekao sam da je nešto takvo kao društveno vlasništvo moguće samo tamo gdje se sãmo vlasništvo može brinuti o sebi i čovjeku. U neolitskoj civilizaciji to je bila priroda. Ona je imala sposobnost samoodržanja, a svojim nusproduktima održavala je u životu tadašnjeg čovjeka i druge životinje.

Kad se umjetno biće razvije dotle da može brinuti o svom samoodržanju, te da, pored toga, svojim specifično humanim proizvodima može održavati ljudsku vrstu

u životu i slobodi, nastati će novi oblik vlasništva kojeg mi zovemo umjetnim, a koji će u velikoj mjeri biti sličan onom društvenom.

Jasno, to se ne može postići ukidanjem ili uništenjem umjetnog bića (kapitala), niti privatnog vlasništva - kako su mislili oni, gore spomenuti entuzijasti, revolucionari, reformatori ili moralisti - nego njihovim usavršavanjem.

Evo sada onih zakona koje sam obećao. To je ovamo ušlo metodom: copy – paste, iz **Hrvatskog testamenta**, i to bez ikakvih izmjena i prilagođavanja pa mjestimično ima nekih ponavljanja. Suviše sam lijep da bih to izmijenio, i tješim se uvjerenjem da će ta ponavljanja nekim čitateljima pomoći da se podsjetite na neke moje važnije tvrdnje.

Prethodna napomena

Već sam obećao da ću svoje teorijske poglede ostaviti po strani. No da čitatelj ne bi pomislio da je "**umjetni privatni vlasnik**", o kojem se govori u ovom zakonu, nekakva šala ili znanstveno-fantastična ludorija, moram toj stvari posvetiti barem nekoliko jednostavnih riječi.

A radi što bržeg sticanja čitateljevog povjerenja, napominjem da sam upravo za koncept umjetnog privatnog vlasnika dobio izuzetne komplimente od najvećih svjetskih ekonomista, a i nekih pravnika.

Što je, dakle, taj, "umjetni privatni vlasnik"?

Ne radi se, naravno, ni o kakvoj novoj vrsti robota. Umjetni vlasnik nastaje onda, kad se nekim ovakvim zakonom, prirodni interes živog vlasnika kapitala zamijeni umjetnim. Po tom zakonu kapital postaje vlasnik sebe samoga - umjetni vlasnik. Umjetno stvoreni interes ima znatnih prednosti pred prirodnim interesom živih vlasnika. Pod interesom se ovdje, prosto rečeno, misli na želju za bogatstvom. Stvaranje "umjetnog interesa" zapravo je ugrađivanje "želje za bogaćenjem" u sam kapital. Ta njegova umjetna "želja za bogaćenjem" omogućuje mu da se sam čuva (čak i od svojih vlasnika i managera, koji ga rado drpaju kad god mogu), te da se stalno uvećava, usavršava, zapošljava nove radnike, olakšava im posao itd.

Zašto nastaje umjetni privatni vlasnik?

Naprijed sam već govorio o nekim bitnim funkcionalnim nedostacima postojećih oblika privatnog vlasništva koje je otkrio već Platon, te pokretima koji su ga pokušavali zamijeniti društvenim, za koje su vjerovali da je funkcionalnije i pravednije. Također smo pokazali da društveno vlasništvo nije rješenje tih problema, pa s tim više ne trebamo gubiti vrijeme

Sada bih ukazao na nekoliko neposrednijih razloga zbog kojih nastaje umjetni vlasnik

Nasuprot misliocima utopističke orijentacije i mišljenju običnih ljudi, koji na vlasništvo redovito gledaju očima čežnje ili zavisti, moram najprije istaknuti da se vlasnikovanje ne sastoji isključivo od slasti i uživanja., nego puno više od briga, glavobolja, strahova, nemira, danonoćnog rada na nadziranju vlasništva, pa opet: briga, strahova, mōra i nemira, od kojih se i najbogatiji i najmoćniji vlasnici kapitala mogu osloboditi tek kad umru. Frustracije koje stvara vlasnikovanje nad velikim bogatstvom katkada mogu biti i veće od onih koje stvara velika bijeda. Tko ne vjeruje meni, znanstveniku, teoretičaru, neka se onda raspita o tome kod bilo kojeg vlasnika nekog zamašnjeg komada kapitala.

Razvoj vlasništva, o kojem sam govorio u ekonomskim spisima, proizišao je iz težnje za tim da se otklone, ili barem ublaže oni neugodni aspekti vlasnikovanja. To je na kraju dovelo i do stvaranja "umjetnog interesa" i umjetnog privatnog vlasnika. On može preuzeti velik dio poslova i briga o vlasništvu (kapitalu) i obavljati ih brže i bolje od živog vlasnika, a da pri tome ne doživljava one frustracije, koje proživljava živi vlasnik, niti pak može dobiti infarkt, ili završiti u ludnici.

Drugi važan razlog zbog kojeg je nastao umjetni privatni vlasnik jest sve veće usložnjavanje vlasnikovanja. U ovom stoljeću ono je postalo toliko kompleksno da je u najrazvijenijim zemljama na svijetu, baš zbog te složenosti i zamršenosti došlo do vrlo velikog pada interesa za posjedovanjem kapitala i padom **dohotka od vlasništva nad njim**. Dohodak je, iz ruku vlasnika prešao u ruke managera, koji su bili obučeni za **rad** i upravljanje njime. Te činjenice, koje su poznate svakom ekonomistu, bile su ujedno i glavnim razlogom što su se u zakonodavstvima tih zemalja, nakon drugog svjetskog rata, počeli razvijati rudimentarni oblici umjetnog privatnog vlasnika. Ja sam, dugi niz godina proučavao te pojave i radio na zakonima pomoću kojih bi se mogao uspostaviti **cjeloviti** umjetni vlasnik.

Toliko, unaprijed i ukratko o sadržaju ovog zakona čiji tekst upravo slijedi.

NACRT ZAKONA O KONTROLI EFIKASNOSTI RADA MANAGERA

I DIO

Član 1.

Ovim zakonom dozvoljava se postojanje dvije vrste vlasnika. Prvi je živi privatni vlasnik, odnosno ljudska, **fizička osoba**, a drugi je umjetni. Taj, »umjetnik« vlasnik je ustvari kapital, koji se usvajanjem ovog zakona transformira u specifičnu **pravnu osobu** vlasnika sebe samog. Obje vrste vlasnika: živi, prirodni i umjetni - kojeg u pravnom prometu zastupa manager ili korisnik vlasničkog prava (funkcije) - imaju jednaka prava pred zakonom, te slobodu da stupaju u sve moguće poslovne odnose, koji nisu protivni odredbama ovog zakona. Vlasništvo i jedne i druge vrste vlasnika je ekskluzivno i nepovredivo - **privatno**.

napomena 1

Kapital već odavno funkcionira kao pravna osoba – npr. neko poduzeće - i to nije nikakva novost. **Novost je u tome što se ovoj pravnoj osobi, sad, putem ova dva zakona, dodaju neki momenti fizičke, žive osobe** – već spomenuta želja za bogaćenjem, tj unutrašnja tendencija ka samousavršavanju i samouvećavanju, koje ga također čuvaju i od rasipanja i štite njegovu supstancu od nesavjesnih živih subjekata s kojima dolazi u dodir. To je **radikalni zaokret** u usavršavanju pravne osobe, koji kapital čini neovisnim o živom vlasniku, a ujedno i ona bitna prednost pred svim dosadašnjim, nižim, manje razvijenim oblicima kapitala kao **pravne osobe**.

Općepoznata je stvar da se živi privatni vlasnik, na osnovu svoje subjektivne volje, odnosi prema svom vlasništvu. Također je poznato i kako se on obično odnosi prema njemu, pa o tome ovdje neće biti govora. Predmet ovog zakona je volja umjetnog vlasnika, te njegov odnos prema sebi kao vlasništvu i prema živim osobama s kojima dolazi u neki od poslovnih ili radnih odnosa. Ovaj zakon je, dakle, izraz volje i zakonitih interesa umjetnog vlasnika.

Ukoliko se ne bi odredilo drugačije, ovaj bi se zakon odnosio na poduzeća u državnom vlasništvu, tzv. javna poduzeća, mješovita, dionička društva itd., a ne mora

se nužno odnositi i na ona poduzeća koja već imaju ili će imati personalnog, osobnog odnosno živog privatnog vlasnika tj. tzv. fizičku osobu.

Član 2.

Kapital je isključivi i neotuđivi vlasnik svih prava (funkcija) u odnosu na sebe samoga, tj. u odnosu na sebe kao svoje vlasništvo. Ta prava (funkcije) - pravo na rad, pravo na upravljanje i pravo na poslovni promet - on iznajmljuje živim subjektima, i to pod uvjetima koji su propisani ovim zakonom.

Čim živi subjekti prestanu ispunjavati propisane uvjete, automatski gube pravo na daljnje korištenje iznajmljenih prava (funkcija). Svako korištenje tih funkcija, tj. prava, koje se ne temelji na ispunjavanju propisanih uvjeta, jest krivično djelo.

II DIO

Član 3.

Funkciju i **titulu** vlasnika nacionalnog financijskog kapitala, nacionalni kapital iznajmljuje, npr.: investicionim bankama ili fondovima, odnosno osobama koje su zaposlene kao investitori.

Član 4.

Svrha investiranja je profit, dobit.

Član 5.

Osobe koje su zaposlene kao investitori (manageri II i manageri III - vidi tablicu) imaju pravo na korištenje te funkcije sve dok kvocijent produktivnosti kapitala (QPK-a), s kojim raspolažu, nije manji od, npr.: 2.

Član 6.

Veličina dohotka osoba zaposlenih kao investitora, odnosno korisnika vlasničke funkcije, određuje se tablicom (cjenikom radnih sati), po istom principu po kojem se određuje i dohodak svih ostalih zaposlenih osoba, odnosno vrsta radne snage.

Član 7.

Svako poduzeće dužno je svoju netto dobit deponirati u investicionom fondu ili banci koja ga je osnovala, ili je nekim drugim, zakonitim načinom došla u funkciju njegovog vlasnika.

Član 8.

Manager koji upravlja poduzećem ima pravo, kad god to zatraže potrebe poslovanja, koristiti se cijelom sumom koju je njegovo poduzeće deponiralo u investicionoj banci.

III dio

Član 9.

Svaki oblik kapitala može se slobodno prodavati i kupovati.

Član 10.

Manager koji samo upravlja poduzećem može prodati najviše, npr: 60% od vrijednosti poduzeća, ili, sve osim tzv. idealnog dijela.

Član 11.

Cijelo poduzeće može prodati samo onaj tko je u funkciji njegovog vlasnika - aktualni korisnik vlasničke funkcije, odnosno prava - **titular**

IV dio

Član 12.

Cijene radnih sati zaposlenih osoba ovise o njihovoj kvalifikaciji i kvocijentu produktivnosti kapitala (QPK-a) koji ih zapošljava.

Član 13.

QPK se izračunava tako da se dobit na tržištu (realizacija) podijeli sa ukupnim troškovima proizvodnje te robe koja je prodana.

$$\text{QPK} = \frac{\text{dobit na tržištu } 300 \$}{\text{troškovi proizvodnje } 100 \$}, \quad \text{QPK} = 3$$

Član 14.

Cjenik radnih sati za sve vrste kvalifikacija i za svaki QPK, od najmanjeg dozvoljenog do najvećeg mogućeg, ispostavlja nadležni državni organ u dogovoru sa sindikatima i ostalim zainteresiranim subjektima, i to u obliku slijedeće tablice, koja prikazuje cijene radnih sati za raspon QPK-a od 1 do 10. QPK je izražen samo u cijelim brojevima, a vrijednosti na tablici i odnosi među njima nisu realni nego pojednostavljeni.

TABLICA 1

QPK	CIJENE RADNIH SATI RADNE SNAGE RAZLIČITIH KVALIFIKACIJA U \$					
	NKV	KV	VKV	MNG 1	MNG 2	MNG 3
1	1,3	1,7	2,2	4,1	6,2	8,0
2	1,7	2,2	2,9	6,2	8,0	10,4
3	2,2	2,9	3,7	8,0	10,4	13,5
4	2,9	3,7	4,8	10,4	13,5	17,5
5	3,7	4,8	6,2	13,5	17,5	22,7
6	4,8	6,2	8,0	17,5	22,7	29,5
7	6,2	8,0	10,4	22,7	29,5	38,3
8	8,0	10,4	13,5	29,5	38,3	49,7
9	10,4	13,5	17,5	38,3	49,7	64,6
10	13,5	17,5	22,7	49,7	64,6	83,9

Kratice MNG znači manager, a kratice NKV, KV, VKV označavaju stupanj kvalificiranosti, tj. stručne osposobljenosti

Član 15.

Ukupni sedmični, mjesečni ili godišnji dohodak svake pojedine zaposlene osobe ovisi: o njenoj kvalifikaciji, visini QPK-a koji ju zapošljava, broju odrađenih sati i efikasnosti osobnog rada.

napomena 2.

Apsurdno bi bilo primjenjivati tablicu tako da se svakom radniku radni sat plaća točno prema njegovoj kvalifikaciji i visini QPK-a koji ga zapošljava, bez obzira na to radi li on dobro ili loše. Tablica se, dakle, ne odnosi direktno na radnika, nego na kapital koji ga zapošljava. Taj kapital, odnosno njegov predstavnik - manager - mora pred zakonom, na kraju obračunskog razdoblja (tromjesečja, šestomjesečja ili godine), iskazati da je ukupni živi rad, kojeg je zapošljavao, platio točno onoliko koliko propisuje tablica. Ovo je nužno zbog toga što svi radnici ne rade jednako dobro, pa je neke potrebno nagrađivati, a druge kažnjavati manjim dohotkom. Ono što se oduzme lošijem, da se daje boljem.

Član 16.

Povećavanje ili smanjivanje cijene radnog sata u pojedinom poduzeću, kompaniji, investicionoj banci itd., dozvoljeno je isključivo na osnovu prethodno povećanog ili smanjenog QPK-a, tj. na osnovu boljeg ili lošijeg poslovanja, odnosno rada. Svako drugo smanjivanje ili povećavanje cijene radnog sata je krivično djelo koje zastarjeva npr. tek nakon 25 godina.

V dio

Član 17.

Osobe koje upravljaju pojedinim poduzećima (npr. manager I) imaju pravo na korištenje te funkcije sve dok visina QPK-a poduzeća kojim upravljaju nije manja od npr. 2.

Član 18.

Najniži dozvoljeni QPK može biti onaj koji bi hipotetskom živom vlasniku omogućio da ubire dohodak koji je, recimo, najmanje 3,5 puta veći od dohotka kojeg bi imao da je novac deponirao u nekoj banci koja daje prosječno velike kamate.

Obrazloženje

Najniži dozvoljeni QPK određen je, dakle, na osnovu hipotetskog interesa živog vlasnika. To je onaj QPK koji bi mu mogao donijeti najniži dohodak kojeg bi on prihvatio kao naknadu za brige i rizik od investiranja svog novca u neki poslovni poduhvat. Ako bi živi vlasnik procijenio da mu namjeravani poslovni poduhvat ne bi mogao donijeti barem toliki dohodak, onda bi on radije deponirao novac u banci i živio od kamata, koje bi, dakako, bile znatno manje, ali zato lišene poslovnih briga, rizika, straha i glavobolja. Bilo bi također u skladu sa njegovim prirodnim poslovnim interesima da otpusti managera koji bi s njegovim poduzećem upravljao tako da mu donosi dohodak koji je manji od razumno očekivanoga i prihvatljivog sa stajališta njegovih interesa.

Ni umjetni privatni vlasnik ne može, niti smije postupati drugačije.

Kad nadležni državni organ propiše da je najniži dozvoljeni QPK = 2 onda on time zapravo određuje kolika je minimalna profitna stopa koju umjetni privatni vlasnik može prihvatiti i koju mu manager mora osigurati. Osiguranjem barem tolikog QPK manager ujedno osigurava, tj. stvara razloge za svoje zapošljavanje.

Ostaje još da se obrazloži zašto visina dohotka i zaposlenje ovise o visini QPK, odnosno o visini profitne stope, a ne o stopi kvantitativnog uvećavanja (mase) kapitala.

Profitna stopa je index razvijenosti kapitala, a samim tim i njegove korisnosti. Što vrijedi imati basnoslovno velik kapital, koji ne daje nikakav profit, nego čak posluje s gubitkom? Takav se kapital može održavati samo na štetu društva. Njegovo održavanje proizlazi, ili iz ljudske gluposti, ili iz nekog posebnog razloga koji je državi veoma važan. Sam u sebi, on ne sadržava nikakav razlog za opstanak, pa je nužno da propadne.

Da ne bi dolazilo do stvaranja takvog, velikog ali neproduktivnog kapitala, tj. velikih ali neproduktivnih poduzeća koja su stalno izložena opasnosti propadanja, managerov dohodak, zaposlenje i egzistencija ovisni su o visini QPK. Time je manager prinuđen da prvenstveno **razvija, usavršava, modernizira** poduzeće, odnosno kapital kojim upravlja, tj. podiže njegov QPK, a ne da ga samo kvantitativno uvećava.

Ovdje još treba napomenuti da je društvu korisniji kapital koji ima viši QPK, te da je visina QPK istovremeno i index društvene korisnosti kapitala, a ne samo njegove neposredne produktivnosti i razvijenosti.

I zaposlenicima je u interesu da njihovo poduzeće ima što viši QPK, jer im on omogućuje veći, a i sigurniji dohodak.

Član 19.

Prikrivanje istinitih podataka o visini QPK, ili produžavanje korištenja funkcije managera i nakon što je QPK pao ispod najniže dozvoljene vrijednosti jest krivično djelo koje zastarjeva tek nakon, npr. 25 godina.

Član 20.

Manager koji upravlja poduzećem ima isključivo pravo odlučivanja o poslovanju i organizaciji poduzeća, te isključivo pravo primanja i otpuštanja radnika, koje može prenijeti i na šefove pogona ili poslovođe.

VI dio

Član 21.

Za sklapanje radnog odnosa potreban je pristanak obje stranke - poslodavca i (budućeg) radnika - a za raskidanje dovoljna je odluka samo jedne stranke - bilo poslodavca, bilo radnika.

Član 22.

Kapital je dužan plaćati samo onu kvalifikaciju koja mu je potrebna, a ne svaku koja mu je ponuđena.

napomena 3.

Sa stajališta zakonitih i opravdanih interesa kapitala, koje on zastupa i objavljuje ovim zakonom, protivno je njegovim interesima da npr. inženjera plaća prema njegovoj kvalifikaciji, ako taj inženjer obavlja posao običnog, nekvalificiranog radnika.

Član 23.

Svako poduzeće ukida se ako mu QPK padne ispod onog kojeg je tablica propisala kao najniži dozvoljeni. Neukidanje takvih poduzeća je krivično djelo koje zastarjeva npr. tek nakon 25 godina.

Član 24.

U slučaju ukidanja poduzeća, zaposleni nemaju pravo ni na kakvu naknadu od strane poduzeća, vjerovnika ili institucije koja je dužna ukinuti poduzeće.

napomena 4.

Na tablici nisu posebno naznačeni investitori, odnosno korisnici vlasničke funkcije, jer oni su ustvari samo druga vrsta managera - manageri koji ne upravljaju poduzećem, nego financijskim ili kakvim drugim oblikom kapitala. Razlikuju se po rangu, tj. hijerarhijskoj visini. Što je viši rang kojem pripadaju, to je viša cijena njihovog radnog sata.

napomena 5.

Zakonodavac mora odrediti vrlo oštre kazne za slučajeve kršenja zakona, i to svakako kazne zatvorom, jer je to vrlo težak oblik kažnjavanja, kojeg se većina ljudi naročito plaši. Strogost u kažnjavanju je nužna zbog toga što se njome rizik, u slučaju kršenja zakona, čini stvarnim i velikim. Ako manager, s jedne strane, velikim dohotkom, ugledom, mogućnošću napredovanja itd., bude motiviran na što efikasnije i unosnije poslovanje, te ako s druge strane, mogućnošću oštrog kažnjavanja bude odvraćen od kršenja zakona ili njegovog izigravanja, može se očekivati da će se on truditi da stvarno razvija poduzeće kojim upravlja.

Dugačak rok zastare prekršaja služi istom cilju. Naime, ako netko bude znao da zbog prekršaja može odgovarati čak 25 godina nakon učinjenog prekršaja, nikako mu se neće isplatiti da krši zakon te da nemirno spava i strepi cijelih 25 godina. Dugačak rok zastare prekršaja ima, dakle, preventivno djelovanje - zadatak da potencijalne prekršitelje odvraća od činjenja prekršaja.

Moguće posljedice primjene ovog zakona

Sam zakon dovoljno jasno pokazuje da ne bi izazvao nikakve turbulencije i revolucionarna previranja u društvu. Nakon stupanja na snagu, on bi, mirno i tiho, veličinu dohotka počeo usklađivati sa sposobnostima zaposlenih. Nesposobne bi također tiho i postepeno eliminirao, počinjući sa najnesposobnijima. Djelovao bi kao filter koji propušta samo ono što je vrijedno i sposobno, a odstranjuje, postepeno, ono što ne valja.

Jedna od posljedica, koje bi se u slučaju njegove primjene mogle očekivati, jest smanjenje broja promašenih investicija, i opći porast njihove unosnosti, pogotovo ako bi se investiranjem bavile specijalizirane, granske banke. Logično je, naime, očekivati da će stručnjaci za neku granu privrede bolje investirati u njoj nego nestručnjaci. Općenito govoreći, čini se da bi ovakav zakon upotrebu nacionalnog kapitala učinio racionalnijom, ekonomičnijom i produktivnijom.

Prije svega, može se očekivati porast radne discipline, porast produktivnosti rada, bolje korištenje strojnog parka i radnog vremena. To je očekivanje realno, zato jer će radnik, s jedne strane, biti motiviran na rad i racionalno ponašanje sigurnim povećanjem svog dohotka, a s druge strane, prijatnijom otkazom, u slučaju lošeg rada, nerada ili činjenja štete. »Čovjek - kaže A. Smith - najbolje radi onda kad ne žanje samo nagrade za dobar, nego i kazne za loš rad.« Produktivniji rad važan je faktor povećavanja QPK-a ka kojemu se teži.

Odnos živog i umjetnog vlasnika

U zakonu je već rečeno da bi umjetni vlasnik imao vlast samo nad državnim i sličnim poduzećima. Ali, zar bi se neki posjednik tvornica protivio tome da kontrolu nad efikasnošću rada u svojim tvornicama i kontrolu nad radom managera, te kontrolu nad svrshodnošću i stimulativnošću isplaćivanja dohodaka prepusti umjetnom vlasniku, pa da se, oslobođen gnjavaže, briga i straha koji dolaze sa te strane, može slobodno posvetiti smišljanju novih poslovnih poduhvata. Ili, zar neki privatni vlasnik koji je ostario i onemoćao ne bi htio imati nekog umjetnog pomagača koji bi mu obavljao velik dio poslova i koji bi vjerno čuvao njegove interese. Pretpostavimo, nadalje, da neki ostarjeli tvorničar koji nema nasljednika otkrije da će uskoro umrijeti. On voli svoje poduzeće i brine se o sudbini radnika koje zapošljava, pa bi želio biti siguran da će se ono dobro razvijati i nakon njegove smrti. Zar u tom slučaju neće biti najbolje da ga prepusti umjetnom vlasniku?

Gore navedeni primjeri nesumnjivo pokazuju da bi umjetni vlasnik mogao funkcionirati i kao pomoćnik živih vlasnika, koji bi im obavljao rutinske poslove, tako da bi oni mogli bolje iskorištavati svoje poduzetničke sposobnosti. Umjetni vlasnik zapravo i ne može raditi nikakve poslove koji nisu rutinirani ili standardizirani, ili se pak ne mogu standardizirati i automatizirati. Umjetni vlasnik nije kreativan. Ali on se, bolje od živih vlasnika, može koristiti managerovom kreativnošću. Pored toga, manager ga ne može varati, kao što često vara žive vlasnike.

Uzimajući umjetnog vlasnika za partnera, bilo bi poželjno da živi privatni vlasnik precizira način određivanja visine svog dohotka (dohotka od vlasništva nad kapitalom). Možda bi bilo dobro da se vlasnikov dohodak određuje po formuli:

$$\text{dohodak} = \frac{\text{netto profit} \times \text{QPK}}{100}$$

Ovim načinom određivanja svog dohotka vlasnik bi bio stimuliran da - radi povećavanja svog dohotka - i uvećava svoj kapital i usavršava ga. Dohodak od vlasništva nad kapitalom mogao bi se tada smatrati kamatom, rentom ili nagradom za uvećavanje i usavršavanje kapitala. A ako bi vlasnik radio u svom poduzeću kao manager, onda bi mu, naravno, pripadala još i plaća čija bi se visina određivala onom tablicom.

Iz onog što je rečeno, jasno se vidi da bi umjetni privatni vlasnik spriječio grabež u procesu privatizacije, te da se privatizacija ne bi trebala odvijati navratnanos, jer bi manager koji upravlja poduzećem - dok se ne nađe živi vlasnik - račune o svom poslovanju morao polagati pred umjetnim vlasnikom. Umjetni vlasnik pogodan je pravni subjekt za sve zemlje u tzv. tranziciji. Toliko, ukratko o umjetnom vlasniku i reprivatizaciji.

Ima još jedna vrlo važna stvar. Velika većina naših poduzeća, a i poduzeća u drugim tranzicijskim zemljama, posluje na rubu rentabilnosti. Osim što stvaraju plaću za radnike, ona vlasnicima donose vrlo mršav ili nikakav profit. Iz straha za osobnu socijalnu sigurnost i egzistenciju, koju bi mogli ugroziti mogući gubitci, vlasnici zatvaraju takva poduzeća, a radnici moraju na ulicu. Umjetnom privatnom vlasniku ne treba nužno profit, ako nadležni državni organ (u kriznim vremenima) snizi najniži dozvoljeni QPK na 1, pa on može takva poduzeća održati u pogonu i zadržati radnike, a dobrim upravljanjem i uz pomoć sreće popraviti stanje u poduzeću (QPK) i tako povećati i dohotke zaposlenih, i osigurati im bar dio budućnosti.

NACRT ZAKONA O KONTROLI EFIKASNOSTI VLASTI

prethodno obrazloženje zakona

Nema društva koje bi moglo opstati bez administracije, odnosno upravnog aparata, jer administracija je stožer ili "nervni sistem" razvijenog društva. To su već odavno ustanovili Durkheim, Spencer, Comte, Hegel, Weber i drugi sociolozi i mislioci.

No, s druge strane, treba istaknuti da nema niti takvog društva koje bi moglo opstati kad ga počne pljačkati njegova vlastita administracija, a ne može se stvoriti niti toliko visoko razvijena proizvodna tehnologija koja bi mogla zajaziti apetite prekomjerno nabujale i otuđene administracije.

Baš je administracija pokopala mnoge velike civilizacije prošlosti. Malom je broju lucidnih i dalekovidnih pripadnika tih civilizacija bilo sasvim jasno da ih uništava vlastita administracija, ali nisu znali **način, kako** da ju zauzdaju i prinude na to da bude produktivan element društva, pa su isto kao i mnogi današnji ljudi, s razdirućim osjećajem nemoći, morali gledati opće propadanje.

Takav, tragičan završetak mogao bi se dogoditi i današnjoj, svjetskoj civilizaciji. Visoko razvijena tehnologija nije nikakva garancija civiliziranog opstanka. Dapače, to može biti i podlogom neviđenog barbarstva i uzrokom velike bijede.

Evo jednog paradoksalnog primjera iz suvremenog svijeta.

Tehnološki najrazvijenija i najbogatija zemlja na svijetu, USA, razvila je u sebi, pored ostalog i detonator vlastite propasti, kojeg ekonomisti zovu **unutrašnjim državnim dugom**. On se sada primiće brojci od trideset tisuća milijardi dolara. Toliko su, naime, današnji, živeći Amerikanci dužni svojim potomcima, i to je dug kojeg im ni sam Bog ne može otpisati ili oprostiti. Ovaj dug napravila je američka administracija - pomoću inflacije, deficitarnog financiranja državnog budžeta i sličnih metoda.

Naročito nezgodna osobina ovog duga jest to što se novac koji je tim postupcima posuđen od budućnosti, tj. od budućih generacija ne može vratiti pravim vlasnicima ili korisnicima. Zbog toga danas u USA ima cca 16 milijuna nezaposlenih, od kojih su cca 12 milijuna beskućnici. Ovi su siromasi, naime, postali takvima zato što im njihovi preci nisu vratili novac, koji su već odavno, posredstvom spomenutih administrativnih postupaka, "posudili" od njih. No to je tek stidljivi početak pokazivanja posljedica unutrašnjeg duga što ga je napravila administracija - zato jer voli lagodno živjeti na račun budućnost, odnosno na štetu budućih generacija.

Sličan proces i slična sudbina uskoro čeka i EU i druga administrativna carstva, ukoliko u vlastite temelje ne ugrade neki ovakav zakon. U knjizi "Apokalipsa" pokazao sam da nije nimalo presmiono tvrditi da se bez nekog takvog zakona neće moći održati niti nekakva "normalna", tj. zdrava ili produktivna civilna civilizacija na ovom planetu.

No mi smo u govornima dublje nego Ameri, Evropljani ili Japanci i ne možemo se brinuti o njima. Moramo spašavati sebe. Pored toga imamo i administraciju koja je daleko bezočnija, sebičnija i pokvarenija, ne samo od Američke, nego možda i od svih drugih. Toliko o tome.

Ovdje sam, opet u formi zakona, pokušao predstaviti instrument obuzdavanja administracije, ili vlasti, ako već hoćete, jer administracija je onaj sloj ili dio naroda koji ima vlast - moć.

I DIO

Član 1.

Članovi vlade, županijske ili lokalne (općinske) uprave, tj. sve osobe koje obavljaju upravne funkcije, odnosno vladaju na temelju zakona, u institucijama državne, odnosno, društvene vlasti, biraju se putem slobodnih demokratskih izbora.

Član 2.

Osobe koje putem slobodnih demokratskih izbora dobiju vlast u nekoj administrativnoj jedinici (općini, republici ili saveznoj državi) imaju isključivo pravo odlučivanja o organizaciji upravljanja tom administrativnom jedinicom, poslovanju, te primanju i otpuštanju službenika itd.

Član 3.

Mjerilo kompetentnosti za obavljanje administrativne djelatnosti, odnosno vršenje vlasti, mjerilo kojim se ujedno određuje granica legitimnosti vlasti osoba i timova koji su putem izbora došli na vlast, jest visina kvocijenta efikasnosti administrativne djelatnosti - QEAD-a.

Član 4.

QEAD se dobije tako da se ukupna ušteđevina građana zbroji s ukupnim profitom kojeg stvaraju poduzeća na teritoriju na kojem važi neka vlast, i podijeli s troškovima funkcioniranja administracije, odnosno vlasti ili upravnog aparata koji vlada tim teritorijem.

$$\text{QEAD} = \frac{\text{ukupna ušteđevina građana} + \text{ukupni profit}}{\text{troškovi funkcioniranja administracije}}$$

Obrazloženje

Ovaj zakon sačinjen je na osnovu pretpostavke da se opća ljudska proizvodnja dijeli na dvije velike grane: proizvodnju materijalnih dobara i proizvodnju humanog života, koju sam u ekonomskim radovima nazivao »proizvodnjom radne snage«. Ona prva odvija se u tvorničkim pogonima, a ova druga u domaćinstvima. Materijalna dobra proizvode se kroz potrošnju radne snage, a radna se snaga proizvodi potrošnjom materijalnih dobara. Obje ove vrste proizvodnje odbacuju višak vrijednosti. Onaj višak koji se ostvari u tvorničkim pogonima zove se profit, a onaj koji nastaje u domaćinstvima (višak dohotka nad troškovima života, koji su zapravo troškovi proizvodnje radne snage) obiteljska ušteđevina - »ukupna ušteđevina građana«. Obje ove vrste "viška vrijednosti" su osnovne komponente BNP- a - brutto-nacionalnog-dohotka.

QEAD - kvocijent efikasnosti administrativne djelatnosti je brojka koja pokazuje kolikog dohotka stvaranje omogućuje administracija produktivnim društvenim subjektima za svaku novčanu jedinicu koja se troši na njeno održavanje i funkcioniranje. QEAD se može shvatiti i kao index koji pokazuje kolika je stopa proizvodnje nacionalnog dohotka.

Član 5.

Osobe koje su na vlast došle putem legalnih demokratskih izbora imaju neosporno pravo na vršenje vlasti, u skladu sa zakonom, sve dok visina QEAD-a nije manja od npr. 2. Ako visina QEAD-a padne ispod te razine, vlade ili osobe koje su odgovorne za taj pad visine QEAD-a, dužne su automatski dati ostavku na svoje položaje.

Član 6.

Svako produžavanje mandata, nakon što je visina QEAD-a pala ispod najniže dozvoljene razine (npr. 2) smatra se krivičnim djelom uzurpacije vlasti, koje će se kazniti zatvorom, a zastarjeva tek nakon npr. 25 godina.

Član 7.

Prikrivanje istinitih i davanje neistinitih podataka o visini QEAD-a smatra se krivičnim djelom obmane, koje će se kazniti zatvorom, te koje zastarjeva tek nakon npr. 25 godina.

Član 8.

Dohodak osoba zaposlenih u državnoj administraciji određuje se na osnovu cjenika radnih sati, kojeg u obliku slijedeće tablice ispostavlja nadležni državni organ. Vrijednosti na tablici i njihovi odnosi samo su pojednostavljeni primjer. Vidi tablicu. 2.

Tablica 2

Q E A D	CIJENE RADNIH SATI RAZLIČITIH KVALIFIKACIJA I HIJERARHIJSKE VISINE U \$																	
	KOMUNA						REGIJA						DRŽAVA					
	N K V	KV	V K V	MN1	MN2	MN3	NK V	KV	VK V	MN1	MN2	MN3	NK V	KV	V K V	MN1	MN2	MN3
1	1,0	1,3	1,7	3,7	4,8	6,2	1,0	1,3	1,7	4,8	6,2	8,0	1,0	1,3	1,7	6,2	8,0	10,4
2	1,3	1,7	2,2	4,8	6,2	8,0	1,3	1,7	2,2	6,2	8,0	10,4	1,3	1,7	2,2	8,0	10,4	13,5
3	1,7	2,2	2,9	6,2	8,0	10,4	1,7	2,2	2,9	8,0	10,4	13,5	1,7	2,2	2,9	10,4	13,5	17,0
4	2,2	2,9	3,7	8,0	10,4	13,5	2,2	2,9	3,7	10,4	13,5	17,0	2,2	2,9	3,7	13,5	17,0	22,7
5	2,9	3,7	4,8	10,4	13,5	17,0	2,9	3,7	4,8	13,5	17,0	22,7	2,9	3,7	4,8	17,0	22,7	29,5
6	3,7	4,8	6,2	13,5	17,0	22,7	3,7	4,8	6,2	17,0	22,7	29,5	3,7	4,8	6,2	22,7	29,5	38,3
7	4,8	6,2	8,0	17,0	22,7	29,5	4,8	6,2	8,0	22,7	29,5	38,3	4,8	6,2	8,0	29,5	38,3	49,2
8	6,2	8,0	10,4	22,7	29,5	38,3	6,2	8,0	10,4	29,5	38,3	49,2	6,2	8,0	10,4	38,3	49,7	64,6
9	8,0	10,4	13,5	29,5	38,3	49,2	8,0	10,4	13,5	38,3	49,7	64,6	8,0	10,4	13,5	49,7	64,6	83,9
10	10,4	13,5	17,0	38,3	49,7	64,6	10,4	13,5	17,0	49,7	64,6	83,9	10,4	13,5	17,0	64,6	83,9	109,

Kratice NKV, KV, i VKV označavaju stupanj kvalificiranosti, a MN 1, MN 2, i MN 3 označavaju managerovu hijerarhijsku visinu.

Član 9

Cijena radnog sata osobe zaposlene u administraciji ovisi o kvalifikaciji ili rangu zaposlene osobe, te o visini QEAD-a koji je postignut u administrativnoj jedinici u kojoj je ta osoba zaposlena, a ukupni sedmični, mjesečni, ili godišnji dohodak ovisi o cijeni radnog sata, broju odrađenih radnih sati i efikasnosti njenog osobnog rada.

Član 10.

Povećavanje ili smanjivanje cijene radnog sata u pojedinoj administrativnoj jedinici dozvoljeno je isključivo na osnovu prethodno povećanog ili smanjenog QEAD-a, odnosno na osnovu povećane ili smanjene efikasnosti. Svako drukčije povećavanje ili smanjivanje cijene radnog sata je krivično djelo.

Član 11.

Svaka administrativna jedinica dužna je na kraju obračunskog razdoblja javno iskazati troškove svog funkcioniranja, kao i visinu, QEAD-a. Također je dužna pokazati da li je sav živi rad kojeg je zapošljavala platila točno toliko koliko propisuje tablica.

Član 12.

Za zapošljavanje u administrativnoj službi, onih osoba koje se ne zapošljavaju na osnovu izbora, nego na osnovu proste potražnje za radnom snagom, potrebna je suglasnost obiju stranki - vršioca vlasti (managera) i (budućeg) službenika - a za raskidanje radnog odnosa dovoljna je odluka samo jedne stranke; ili poslodavca (vršioca vlasti - managera), ili službenika.

Posljedice primjene ovog zakona

Visina QEAD-a ovisi o tome koliko su efikasne one dvije vrste proizvodnje (proizvodnja radne snage i proizvodnja raznih roba, usluga etc.), jer o njihovoj efikasnosti ovisi veličina brojnika one formule (ukupna ušteda + ukupni profit), a što je veći taj brojnik veći je i QEAD.

Budući da je glavni interes administracije što veći QEAD, administracija će nesumnjivo stalno htjeti biti na usluzi onim dvjema vrstama proizvodnje i donositi će takve propise koji će im omogućiti što veću profitabilnost.

Općenito govoreći, ako bi dužina mandata administracije, njena moć i ugled ovisili o visini QEAD-a, onda bi ona uvijek nastojala smanjiti troškove svog funkcioniranja (koje namiruje porezima, prirezima, carinama itd.), do one granice, nakon koje bi svako daljnje snižavanje troškova smanjivalo njenu efikasnost. Posljedica te težnje za smanjivanjem troškova vlastitog funkcioniranja bilo bi permanentno pojavljivanje novih rješenja, racionalizacija i inovacija koje bi sve više snižavale granične troškove funkcioniranja administracije. Time bi se konačno i administracija, iz društvenog subjekta koji troši nacionalni dohodak, pretvorila u subjekta koji sudjeluje u njegovom stvaranju. Naime, kad se administracija svede na najmanju moguću mjeru (pod uvjetom da ostane efikasna), onda izdaci za njeno funkcioniranje društvu donose korist, dobit.

Ovisnost o visini QEAD-a prinudila bi administraciju da se ograniči samo na bavljenje onim djelatnostima koje mu povećavaju visinu. Bavljenje ostalim djelatnostima ne bi joj se isplatilo, niti bi ona mogla imati interesa za njih. Administracija bi se, dakle, koncentrirala isključivo na ekonomsku politiku i što funkcionalnije uređivane društva. To bi, s jedne strane, omogućilo veću specijaliziranost i stručnost administracije, pa stoga i veću efikasnost, a s druge strane, to bi dalo više slobode ostalim ne-privrednim subjektima u društvu.

Osvrt na osvrt

Česta reakcija na ove zakone bila je **žalba**: Da ćemo - ako se oni usvoje - morati nešto raditi. To je sasvim točno. A ako se i ti plašiš toga, mogu ti reći da ćeš raditi čak manje nego sada, a živjeti ćeš puno bolje, mirnije i sigurnije. U državi u kojoj najveći broj njenih građana radi neki koristan posao, ima svega u obilju, sve je jeftino i ne živi se teško i nesigurno.

Ovo, naravno, nisu svi zakoni koji su potrebni nekom društvu, nego samo oni temeljni, na osnovu kojih se društvo organizira, i o kojima ovisi hoće li ono biti bogato ili siromašno. Eto, toliko.

Da li su ovi zakoni nekakva utopistička tvorevina i tko može biti zainteresiran za njihovu primjenu?

Da li je neki ovakav projekt istinski svrsishodno sredstvo za razvoj društva ili puka utopija, može se vidjeti iz toga koliko bi subjekata u društvu moglo imati interesa za njegovo etabliranje.

Za etabliranje onog prvog zakona, **Zakona o kontroli efikasnosti rada managera** najviše bi mogla biti zainteresirana državna administracija, jer ona bi njime dobila puno izdašniji i pouzdaniji izvor prihoda za vlastito izdržavanje, i to takav izvor o kojem bi morala puno manje brinuti nego o ovome što postoji sada. Stoga neće biti nikakvo čudo ako se ona bude intezivno trudila oko etabliranja tog zakona. Uostalom, već sam pokazao da je ona, u Zapadnim društvima, već poslije Drugog svjetskog rata, pristupila izradi nečeg vrlo sličnog.

Zbog stalne kontrole efikasnosti i ekonomičnosti poslovanja, pravednog plaćanja rada i sigurnosti zaposlenja, za taj zakon bili bi zainteresirani gotovo svi zaposleni, osim stanovitog broja managera, jer on gotovo svu odgovornost za poslovanje poduzeća stavlja na njihova leđa. No ako bi kriteriji efikasnosti bili umjereni, kao što bi stvarno i trebali biti, onda bi on pružao sigurnost i velikoj većini managera, a bio bi neprihvatljiv tek za jedan manji dio njih - za one koji svoju karijeru grade na tome što vrlo spretno, lijepim izgovorima i frazama prikrivaju slabe rezultate i one koji bi se osjećali nesposobnima da zadovolje i te, umjerene kriterije.

Pored ovoga, manageri bi više preferirali ovaj zakon, tj. umjetnog vlasnika, nego živoga, jer on ne može biti uvredljiv, bezobrazan, nervozan, nepouzdan ili prevrtljiv u svojim zahtjevima, što je vrlo čest slučaj sa živim vlasnicima.

Što se tiče zainteresiranih za primjenu drugog zakona, **Zakona o kontroli efikasnosti vlasti**, stvar je malo šakaljivija.

Onome ko pažljivo pročita ovu raspravu biti će sasvim jasno da je već i današnjem društvu potreban neki zakon koji bi omogućio pouzdanu kontrolu vlasti i tako osigurao produktivno funkcioniranje društva i, u krajnjoj liniji, normalan razvoj civilizacije. Ali to uvjerenje, u politici, znači vrlo malo, pa makar ga dijelio i vrlo velik broj ljudi, jer to uvjerenje neće automatski rezultirati i etabliranjem tog zakona. Njegovo etabliranje ovisi o tome da li u društvu postoje, ili bi se mogle izdiferencirati i formirati dovoljno velike **interesne grupe**, tj. takve skupine ljudi kojima bi bilo u **neposrednom** interesu da se on primjeni. Ovdje ćemo ogledati postoje li takve grupe, odnosno: da li se one mogu formirati.

To možemo vidjeti iz ove formule :

$$\frac{\text{ukupne uštedevine} + \text{ukupni profiti}}{\text{troškovi funkcioniranja administracije}} = \text{Q E A D}$$

Brojnik formule ukazuje na dvije velike grupe. Faktor "ukupne uštedevine" reprezentira **potrošače**, grupirane u obitelji, a i one izvan nje, a ukupni profiti "sve vlasnike" kapitala i sve **zaposlene** (izvan administracije). Faktor "troškovi funkcioniranja administracije" reprezentira sve **zaposlene u administraciji**.

Za primjenu zakona zalagali bi se vlasnici kapitala, poduzetnici i gotovo svi zaposleni koje predstavlja faktor "ukupni profiti" i to zbog toga što bi povećao njihove dohotke, smanjio poreze i ostale takse, a i zato što bi se, na razini cijelog društva rad pravednije plaćao, a samo zaposlenje bilo bi sigurnije.

Među zainteresirane spadaju i “ukupne uštedevine”, tj. potrošači: žene koje vode domaćinstva zaposlenici i umirovljenici, te nezaposleno stanovništvo. Oni bi bili zainteresirani zbog toga što bi taj zakon pogodovao povećavanju uštedevine i životnog standarda općenito, i to prvenstveno snižavanjem troškova održavanja života, tj. putem snižavanja cijena namirnica i svega ostalog bez čega se ne može živjeti.

Posebna grupa zainteresiranih bili bi znanstvenici svih profila, jer bi primjena onog zakona znatno povećala njihov dohodak i društveni ugled. Ova grupa ne bi dala velik broj glasova za primjenu zakona, ali ona je vrlo utjecajna, pa bi znatan broj ljudi, zbog njihovog snažnog utjecaja glasao za njegovu primjenu.

Protiv primjene zakona glasali bi gotovo svi oni koje predstavlja nazivnik, “troškovi funkcioniranja administracije”, i to zbog straha da bi zakon utjecao na smanjenje njihovog dohotka i na povećanje efikasnosti rada. No ovaj strah ne mora nužno biti opravdan, jer bi primjena našeg zakona, iako bi, u početku vjerojatno smanjila dohodak zaposlenih u administraciji, ipak povećala njen ugled i društvenu moć, a kasnije, sasvim sigurno i dohotke administratora. **No ovo bi mogli shvatiti samo oni lucidniji i obrazovaniji pripadnici administracije, tako da bi vrlo rijetki iz tog tabora glasali za primjenu zakona.**

Prethodna kratka analiza pokazuje da je ona interesna grupa koja bi glasala za primjenu ovog, drugog zakona ipak dovoljno velika da bi mogla odnijeti pobjedu na izborima ili nekakvom referendumu i čini se da je problem samo u tome što nedostaju ljudi koji bi širu javnost upoznali sa samim zakonom i njegovim prednostima pred postojećima, i, naravno, u otporu administracije koja bi najradije da takvog zakona uopće nema, i koja će vjerojatno učiniti sve što je potrebno da on ostane nepoznat. To je pokazala i dosadašnja politička praksa, tj. dosadašnji odnos političara i državne administracije prema ovom zakonu.

Mislim da je upravo to ono što će uspješno sprečavati etabliranje nekog ovakvog zakona, sve dok širi slojevi administracije ne počnu shvaćati da on može ojačati njen društveni položaj. Ne postoji, naime, niti će ikada postojati takva sila koja bi administraciji mogla **nametnuti** neki takav zakon. Stoga njegovo etabliranje ovisi o tome koliko će se ona brzo prosvjećivati.

No, da bi ste još jasnije uvidjeli razliku između onog zakona i utopističkih projekata, pokušajte otkriti da li su postojale i da li postoje interesne grupe koje bi htjele osnovati neko društvo na osnovu Platonove Države, Morusove Utopije ili Campanellinog Grada Sunca. Baš zbog nepostojanja neke takve interesne grupe, Platon je otišao na Siciliju gdje je sam pokušao osnovati državu po svojoj zamisli.

Utopističnost takvih projekata kao što su Platonov, Morusov, Marxov i drugi bila je u očekivanju da će oni funkcionirati, a utopističnost ovog, mog projekta jest, čini se, u očekivanju da bi on mogao biti uspostavljen.

Govoreći ozbiljno, prava slabost ova dva zakona **možda** je u tome što su oni suviše egzaktni. Današnje društvo, naime, nije toliko egzaktno entitet, pa ih ono odbija. No, s druge strane, društvo teži ka sve većoj svojoj, unutarnjoj egzaktnosti, pa tom svojom težnjom izlazi ususret etabliranju ovakvih zakona.

Toliko o utopističnosti i realističnosti, odnosno stvarnoj svrsishodnosti ovog projekta. To smo bili dužni trezvenosti, poštenju i istini.

A sada još nešto podrobnije o administraciji. To mi se čini vrlo važnim.
Opet copy- paste iz **Tajne povijesti svijeta.**

«Gornja se moja strahovanja i očekivanja u pogledu nužnosti i mogućnosti kontrole efikasnosti administrativne djelatnosti ne temelje samo na nekim mojim patološkim strahovima ili lijepim i plemenitim željama, nego na stvarnim potrebama suvremenog čovjeka i na opravdanim i promišljenim očekivanjima i zahtjevima sociologa i državnika, koji su i sami pokušali otkriti kako bi se kapitalistički sistem rada i građansko društvo (ali i komunističko) mogli učiniti što funkcionalnijim i humanijim, a djelatnost birokracije boljom i...podnošljivijom.

Auguste Comte govorio je o nekoj novoj, »pozitivnoj religiji« koja bi utjecala na humanizaciju odnosa u društvu i povećanje njegove funkcionalnosti i progresivnosti.

U «**Društvenoj podjeli rada**», Durkheim je govorio da će kapitalizam morati iznaći neki «novi moralni konsenzus» ili kodeks po kojem će se uistinu pravedno plaćati individualni i profesionalni doprinosi općem društvenom bogatstvu i napretku, a koji će ujedno, individuama i zajednicama, vrlo jasno pokazivati što one, na osnovu razuma i opravdano, mogu očekivati od svog rada, kako bi se izbjegle nerealno velike želje, te razočaranja, depresije, i društvene anomije koje ih redovito prate. Taj bi «novi moralni konsenzus» urodio bržim i harmoničnijim, ali i lakšim društvenim, odnosno civilizacijskim napretkom. On bi trebao biti tako projektiran da sprečava tiraniju države i društvenih organizacija nad individuama, ali i ekstremni individualizam, koji redovito vodi ka društvenim anomijama, duhovnom regresu i raznim vrstama suicidalnih ponašanja koji mogu zahvatiti i cijele nacije ili društva.

Za razliku od Marxa, Durkheim je vjerovao da se taj «novi moralni konsenzus» (kojeg smatra neophodnim) može ugraditi u kapitalistički sistem i građansko društvo, te da je to jedan od nezaobilaznih uvjeta njegovog opstanka.

S druge strane, Marxov učenik i sljedbenik V. I. Lenjin, koji je bio državnik i «praktičar» često je govorio da revolucionarna promjena od kapitalizma ka socijalizmu nije dovoljna i naglašavao da socijalizam ima potrebu za nečim takvim kao što je Durkheimov «novi moralni konsenzus». Na uspostavi tog novog konsenzusa nije doduše napravio ništa, ali je izoštrio viđenje problema i ustanovio da ih uglavnom stvara administracija, koja bi ih trebala rješavati. Prvi je poveo sustavnu borbu protiv nje. Nažalost, s potpuno promašenim sredstvima i strategijom. Pokušao je posao administracije učiniti tako jednostavnim «da ga može obavljati svaki seljak» Jedini rezultat bio je još slabije funkcioniranje administracije i cijelog društva.

Drugi značajan čovjek koji je pokušao zauzdati administraciju bio je veliki Američki predsjednik F. D. Roosevelt. Team od kojeg je trebalo početi zauzdavanje administracije bila je direkcija TWA – uprava za izvođenje javnih radova u dolini Tenneseya. Administracija je prilično glatko izigrala ovaj Rooseveltov pokušaj i sve napore njegovih brojnih suradnika koji su se entuzijastički i nesebično borili za njegove (i svoje) ciljeve (a i ciljeve cijelog društva).

Mao Ze Dong pokušao je u Kini, tokom Kulturne revolucije, provesti akciju vrlo sličnu Lenjinovoj. Ustvari, cijela se Kulturna revolucija, što otvoreno, što prikriveno ustremila na obračun s administracijom i pokušaj podvrgavanja njenih interesa interesima društva. Nije postignut nikakav napredak u tom pravcu, nego, štaviše, samo nazadak, što je i logično, jer se djelatnost administracije ne može popraviti njenim unutarnjim kvarenjem, unazađivanjem, sakaćenjem ili devastacijom.

Od brojnih praktičnih pokušaja ovdje je vrijedno spomenuti još i dugotrajne pokušaje cijelog niza Kanadskih vlada, koje su htjele administraciju učiniti poslušnim i korisnim društvenim instrumentom koji bi surađivao na društvenoj dobrobiti. Jedini rezultat bio je javno sprdanje kanadske administracije sa političarima na vlasti i hvalisanje da oni od političara prave budale i sve drugo što god zažele, a da njihove

odluke koje bi škodile interesima administracije lako i jednostavno izigravaju i ne provedu ih u stvarnost.

Max Weber je, poput Durkheima, naglašavao neophodnost jednog novog instrumenta ili institucije koja bi omogućila racionalnije funkcioniranje građanskog društva, što je takodjer smatrao uvjetom njegovog opstanka. No, za razliku od Durkheima, koji je govorio o novom moralu, Weber je bio puno bliže istini i izvorištu problema, pa je govorio o nužnosti parlamentarne kontrole administracije. Parlament bi, po njegovom mišljenju, morao sadržavati još i nekakav odbor posredstvom kojeg bi zastupnici mogli kontrolirati rad administracije. Ova njegova ideja nije nigdje provedena u praksu, a i da jest, prošla bi puno gore nego one, netom spomenute akcije Kanadskih vlada, jer bi lukavi, stručni, i cijelog života uvježbavani administratori puno lakše izlazili na kraj sa sirotim parlamentarnim zastupnicima, političarima amaterima, koji nemaju nikakve moći, i o upravno-pravnim postupcima redovito nemaju gotovo nikakvog pojma, a u politici su tek privremeno, dok im traje zastupnički mandat.

Čitatelj koji je čitao moje ekonomske spise vidi da dosadašnja borba protiv administracije u mnogim svojim crtama slična borbu protiv kapitala – borbu koju su tokom mnogih stoljeća vodili moralisti, religiozni i društveni reformatori, utopisti, «revolucionari», «humanisti» i drugi subjekti koji nisu znali što je zapravo kapital i stoga su, nehotično nastupali s antipovijesnih i anticivilizacijskih, **ontoklastičkih** pozicija. Kako je poznato, kapital je pokopao i nadživio sve njih, a administracija ili birokracija već je pokazala da će na sličan način obračunati sa onima koji pokušavaju obračunati s njom.

Što dakle s administracijom?

Inspiracija za dopunu i preciziranje našeg odgovora na ovo pitanje dolazi sa jednog, pomalo neočekivanog mjesta i neočekivanog mislioca, F. Bacon-a

On je svojevremeno rekao **da «prirodu pobjeđujemo pokoravajući se njenim zakonima.»**

Slično se može reći i o tiraniji administracije. **Njenog se terora možemo osloboditi pokoravajući se zakonima njenog unutrašnjeg razvoja**, a i zakonima razvoja samog društva – umjetnog organizma.

Naprijed izloženi **Zakon o kontroli efikasnosti vlasti (ili administracije)** stimulirao bi administraciju upravo na njen **unutrašnji** razvoj, koji bi ju trebao učiniti i funkcionalnijom, uglednijom i udobnijom za rad njenih pripadnika, a također i unosnijim izvorom osobnih prihoda. Taj bi zakon, dakle, direktno, velikim nagradama, stimulirao administraciju na to da povećava svoju funkcionalnost, vlast, ugled i dohodak, **ali da ih povećava samo na takav način koji bi doprinio ostvarenju ciljeva društva** Pored toga taj zakon **ima i vrlo egzaktno i vrlo precizno mjerilo njene funkcionalnosti odnosno efikasnosti ili društvene korisnosti, mjerilo koje se ne može lako izigravati.**

U državi koja bi ozakonila neki takav zakon kao što je izloženi **Zakon o kontroli efikasnosti vlasti (ili administracije)** bilo bi svejedno da li bi na položaje današnjih političara dolazili ljudi iz redova administracije ili odnekud drugdje, jer onaj bi zakon tražio samo dovoljnu efikasnost. Njegove zahtjeve mogli bi ispunjavati samo najbolji među najboljima, nezavisno od svog profesionalnog ili društvenog porijekla, i to samo jedno kratko vrijeme, dok su u optimalnom naponu svojih sposobnosti.

Eto, za razliku od svojih prethodnika, koji su se okušali u kroćenju administracije, ja ne vjerujem da bi za te svrhe bila dobra neka nova religija ili moral, a ne vjerujem niti to da bi se to moglo postići nasilnim postupcima nad

administracijom niti njenom devastacijom. Kao što sam već, više nego jasno izložio, to bi se moglo postići etabliranjem nekog takvog zakona kao što je već izloženi Zakon o kontroli efikasnosti vlasti (ili administracije). Taj zakon uvukao bi administraciju u onaj krug motiviranih društvenih subjekata i tako joj omogućio da, ostvarujući svoje vlastite, najviše i najveće interese, ostvari i one ultimativne interese društva i živih ljudi uopće, odnosno, da joj isključivo ostvarivanje ciljeva društva bude sredstvom ostvarivanja vlastitih interesa.

Najparadoksalnije od svega što bi se moglo reći o suvremenoj administraciji jest to da je ona, u odnosu na društvo kojim upravlja, u istom položaju kao i Rimski robovi u vrijeme kasnog Rimskog carstva – niti je dobro plaćena ako dobro radi, niti slabo u slučaju lošeg rada. Stoga ona, poput onih kasnoantičkih robova, može biti samo prisiljena na upravljanje društvom. A budući da se bez nje ne može, više joj se, kao što sam već rekao, isplati opstruiranje vlastitog posla nego produktivno bavljenje njime. I to tim više što taj posao, posao upravljanja, za golemu većinu administrativnog osoblja, nije nimalo ugodan ni smislen, a niti dovoljno plaćen. Kamo vodi takav odnos, može se vidjeti i iz sudbine Rimskog carstva.

Ovo što sam upravo rekao čini se kao nekakav lukavi sofizam, ali podsjetite se, molim vas, na činjenicu sve češćih i masovnijih štrajkova državne administracije. Pa ne bi administratori štrajkali da im je dobro!

Aktualni odnos administracije i društva mogao bi se, sažeti na slijedeće: Nit je administracija zadovoljna društvom, a niti društvo administracijom. To mi se čini dovoljnim razlogom za razmišljanje o njegovoj promjeni.

Etabliranjem Zakona o kontroli efikasnosti vlasti i Zakona o kontroli efikasnosti rada managera ne bi se izvela nikakva revolucija, ali bi društvo, koje bi u svoj ustav ugradilo takva dva zakona, postalo približno toliko produktivnije od ostalih, koliko je npr. robovlasničko društvo bilo produktivnije od plemenske zajednice, ili toliko koliko je kapitalizam bio produktivniji i progresivniji od feudalizma, kojeg je srušio i na čije se mjesto postavio.»

Memento

Ovi su zakoni vrlo moćno oruđe. Mnogi su sanjali o posjedovanju nečeg takvog, ali im se snovi nisu ostvarili.

Možeš ih pročitati, pomisliti da doista i nisu tako loši i ostati i dalje sjediti i mudrovati uz čašicu lošeg pića i kukati kako su na vlasti sami lupeži i nesposobnjakovići, kako svi krađu itd. Neću se ni najmanje začuditi ako postupiš baš po tom, našem starom običaju.

Ali, možeš ih uzeti u ruke i osnovati neku novu stranku koja će ih zastupati; tražiti od stranke u koju si već učlanjen da ih uvrsti u svoj program, da se bori za njih (što joj neće nimalo škoditi): tražiti od Sabora da ih usvoji, objaviti ih, ili pak učiniti s njima nešto treće, što smatraš da bi moglo biti najbolje. To možda znaš bolje nego ja, koji nisam političar, nego znanstvenik. Ja stvaram oruđe koje ćeš ti upotrebljavati. To oruđe je zgotovljeno i držiš ga u rukama.

Veliko će ime steći onaj ko ga bude upotrebljavao ili se borio za njegovu upotrebu.

Ono o čemu bi sada trebalo reći nekoliko riječi

Pozor!

Slijedeće opaske ne spadaju u ovaj rad ali mogu pomoći da se lakše shvate neke od prethodnih tvrdnji.

Četiri definicije čovjeka:

1. Kao prvu, najpoznatiju, a možda i najtočniju navodimo Aristotelovu koja kaže da je čovjek **Zoon logon ehon, ili, animal rationale** – životinja koja ima razum, a možda bi bolje bilo reći: **biće** koje ima razum, a ne «životinja».

2. Druga je ona B. Francklina što kaže da je čovjek : «**a tool making animal**» -životinja koja pravi alat, oruđe.

3. Mi predlažemo da se čovjek shvati **kao ontogenično biće** – biće koje je sposobno stvoriti nešto **bićevito – umjetno biće**. Druge vrste bića sposobne su stvoriti isključivo razne **stvari**.

(O četvrtoj će definiciji biti riječi nešto kasnije.)

Pod **bićem** podrazumijevamo Nešto određeno što ima moć samorazvoja i samoodržanja, a **stvar**, iako je Nešto određeno, nema tih moći.

Pod moći samorazvoja podrazumijevamo sposobnost postizanja ili ozbiljavanja moći samoodržanja. A pod moći samoodržavanja mislimo prvenstveno na sposobnost stvaranja vlastite vrste, jer vrsta je besmrtna, ili beskonačan oblik egzistencije bića, nešto što u samom svom pojmu ili definiciji, **et in subiecto** sadrži beskonačnu samoodrživost. Moć samoodržanja, ili »samodovoljnost«, kako ju naziva Aristotel, je - i po njegovom mišljenju - najviši doseg i konačni cilj u razvoju bića.

Toliko o osnovnim pojmovima. Vraćamo se materiji koja pomaže u shvaćanju čovjeka.

Eksperimentalna je psihologija na bezbroj primjera dokazala da i brojne razvijenije životinje imaju nekakav razum, te da čak i insekti znadu praviti alate. Na prvi pogled, ta bi činjenica trebala oboriti i Aristotelovu i Francklinovu definiciju, odnosno njihovo shvaćanje čovjeka. No to bi bio potpuno nemisaon odnos prema ovim - velikog poštovanja dostojnim – shvaćanjima čovjeka. Stoga bi ovom problemu trebalo pristupiti nekako drugačije.

Onakvo shvaćanje čovjeka, kakvo smo mi gore predložili pod rednim brojem 3., a koje kaže da je čovjek ontogenično biće, uključuje u sebe, i Aristotelovo i Francklinovo shvaćanje, a ne proturječi spoznajama egzaktne psihologije, jer je onaj Aristotelov «razum», kojeg on pripisuje čovjeku, zapravo i upravo ona **ontogenička** sposobnost intelekta, koju druge, nekakav-razum-imajuće-životinje nemaju. Ontogeničnost je sposobnost stvaranja umjetnog bića.

Što se tiče Francklinova shvaćanja, treba istaknuti da onaj alat ili oruđe kojeg stvara čovjek nije prosta stvar, **nego umjetno biće - bićevito oruđe koje je sposobno raditi umjesto čovjeka**. (Ovo, umjetno biće najpoznatije je - kako smo već bezbroj puta rekli - pod nazivom **kapital**.)Ovakvo tumačenje ne proturječi onome što je Francklin rekao, nego, štoviše daje širi, precizniji i potpuniji, ili čak onaj pravi smisao njegovim riječima i namjerama. Kad bi Francklin poznao definiciju čovjeka - kao bića koje može stvoriti umjetno biće - mislim da bi se bez oklijevanja i dvojbi složio i sa samom tom definicijom i sa netom izrečenim tumačenjem njegove vlastite izreke. A i Aristotel bi se složio s našim mišljenjem ili shvaćanjem čovjeka, jer bi i on, na

temelju današnjih egzaktnih spoznaja, koje bi sigurno uvažavao, uvidio da i životinje imaju nekakav razum, i da se čovjekov razum, kako smo već rekli, razlikuje od njihovog upravo po ontogeničnoj sposobnosti, sposobnosti stvaranja nečeg **bićevitog**.

G. W. F. Hegel je po svojim shvaćanjima vrlo blizak Francklinu. U «**Enciklopediji filozofskih znanosti**» on kaže da pravi cilj ljudske djelatnosti nije stvaranje potrošnih proizvoda, nego stvaranje **oruđa**. Mi se slažemo s tim, i vjerujemo da bi se i Hegel složio s našom tvrdnjom da čovjek ne stvara razna **stvarna** oruđa nego ono **bićevito**, o kojem smo već na puno mjesta rekli puno riječi.

Ovdje moramo reći još samo to da: one svoje ciljeve, koji daju smisao njenom postojanju, ljudska vrsta može ozbiljiti isključivo pomoću nekog **bićevitog** oruđa – umjetnog bića. To je onaj, neophodni dovoljni razlog njegovog nastanka.

Ostaje nam da se osvrnemo na još jedno od onih nekoliko najvažnijih i najdubljih shvaćanja čovjeka, shvaćanja koja dominiraju ljudskom kulturom i u kojima se čovjek najjasnije i najpouzdanije, odnosno najočiglednije prepoznaje. Ovo, zadnje koje ćemo navesti, međutim, ne potiče iz filozofije, niti mišljenja, nego iz vjere, ali i iz iskustva, odnosno općeljudskog osvjedočenja o tome da je čovjek **bitno superioran** ostalim živim bićima koja nastavaju zemlju, vodu i zrak.

4. Biblija kaže da je Bog stvorio čovjeka «na svoju sliku»

*«Na svoju sliku stvori Bog čovjeka,
na sliku Božju on ga stvori,...»*

Gen. 1. 27

Ovakvo iskazivanje naravi čovjeka nije pojmovno, racionalno ili diskurzivno pa zahtjeva korjenito tumačenje, takoreći nekakvo prevođenje na jezik logike, pojmova i racionalnosti. Najprije treba protumačiti Božje biće, da bi se iz toga onda mogao razumjeti sam čovjek, a to je vrlo škakljiv posao.

Prema Bibliji, te mnogim drugim svetim knjigama i religijskim sustavima, Bog je **stvoritelj bića svijeta**, odnosno stvoritelj svijeta – **prirodnog bića** - koje nije prosta mehanička stvar, niti nekakav ne-bićeviti mehanički sustav, nego nešto bitno **bićevito**. Bog je, dakle, **ontogeničan**.

To što je On, za razliku od mnoštva drugih bića, čovjeka stvorio «na svoju sliku» može se shvatiti i tako kao da mu je dao **stvaralačku moć - ontogeničnost** – moć da stvori nešto **bićevito**. No čovjek ne stvara **prirodno, biće**, kakvog je, po vjerovanjima, stvorio Bog, nego... nešto umjetno - **umjetno biće**. To je Nešto što, uvjetno govoreći, ima «dušu», ali ne onu prirodnu, nego umjetnu.

O tome kakvo je to, **umjetno** biće, te što je i kakav je proces njegovog stvaranja, već smo puno govorili na drugim mjestima.

Eto toliko.

Vjerujem da gornji tekst, onaj koji ukazuje na čovjekovu ontogeničnost, u velikoj mjeri ukazuje i na istinitost i veliku dubinu prethodnih definicija ili shvaćanja čovjeka. S druge strane, on pokazuje i što je to što je božansko u čovjeku, o čemu se do sada mnogo pisalo, ali i ono po čemu je čovjek sličan životinjama i u čemu se bitno razlikuje od njih.

Dodatak

Stvaralačka moć, ontogeničnost je sposobnost da se stvori nekakvo **biće**. Božja ontogeničnost stvara biće iz ničega. To se shvaća kao sposobnost činjenja čuda. Tim je načinom, po religijskim vjerovanjima nastao svijet. Za razliku od Božje, čovjekova ontogeničnost je sposobnost da se suspendiraju zakoni već postojećeg bića - prirode - i na njihovo mjesto stavi «lanac kauzaliteta s pomoću slobode» kako se

izrazio I. Kant. Teolozi smatraju da je i to jedan oblik činjenja čuda, i tako ga i definiraju.

Mi kažemo da suspendiranjem zakona prirode i uspostavljanjem tog «lanca kauzaliteta s pomoću slobode», odnosno utemeljenog u slobodi, nastaje umjetno biće – nešto potpuno drugačije, štaviše, suprotno prirodi – nešto što opstoji na sasvim drugačijem temelju, kakvog u prirodnom svijetu nigdje nema. I čovjekova ontogeničnost može se, ili, točnije, **treba** smatrati svojevrsnom čudotvornošću. Produkt ove vrste čudotvornosti nije nikakva cirkuska niti mađioničarska supermajstorija, kako ju, nažalost, predočava velika većina mislilaca, te učenih i neukih ljudi, nego je to ljudski svijet, civilizacija. Ona je potpuni tjelesni oblik postojanja umjetnog bića.

Stvaranje raznih **stvari, hrematogenezu**, ne bi trebalo smatrati čudom, jer takvo stvaranje ne suspendira, nego, štaviše, neposredno afirmira i aplicira, zakone prirode.

Samorazvoj i samoodržanje - vrijednost

Cilj samorazvojnog procesa je moć samoodržanja. Održati se pak može samo ono što se pravilno i dovoljno, tj. potpuno razvilo, te što, upravo stoga ima stanovitu vrijednost. Pod vrijednošću, za razliku od aksiologa, mi podrazumjevamo svrsishodnost, sposobnost da se nečemu služi, a ovdje pod svrsishodnošću podrazumijevamo onu koja služi samoodržavanju.

Održava se, dakle, i može se održati, samo ono što je vrijedno toga da se održi – što ima neki cilj kojem može služiti.

Vrijednost je, dakle, dovoljan razlog samoodržavanja.

U prethodnim radovima pokazali smo da se ono što se nastoji održati, uspješno održava tako što iznalazi sve efikasnije ili bolje načine samoodržavanja i to smo nazvali **epitetičkim** razvojem ili **evolucijom**. Evoluciji je prethodio **revolutivni** razvoj, onaj što se ozbiljuje kroz **tezu, antitezu i sintezu**. Taj tip razvoja mi smo obično nazivali samorazvojem.

Čudotvornost – sloboda

U temelju čuda zapravo i nije ništa drugo do sloboda, Čudo je čin samooslobađanja za bivanje u formi specifične, **svrsishodne** bićeovitosti, čin samoodređivanja. Čovjek se može shvatiti i kao instrument tog samoodređivanja.

I upravo po sposobnosti stvaranja nečeg bićeovitog

Prije A. Augustina i filozofije povijesti nije se znalo za nešto takvo kao što su ciljevi ljudske vrste. Istinit i potpun sud o ljudskim stvarima, moralu, sreći, smislu postojanja, itd. nije uključivao i slaganje ili kompatibilnost, a niti nekakvu svrsishodnost u pogledu zamišljenih ili pretpostavljenih ciljeva vrste, ciljeva povijesti ili pak ciljeva opstanka uopće. Mislim na one ciljeve koji se mogu ostvariti nekom sustavnom aktivnošću cijele vrste tokom dugog vremena. Od Augustina, pa do Hegela, ili do današnjih dana, međutim, to se čini kao nešto nužno, samorazumljivo.

Iz ovoga proizlazi jedno vrlo teško pitanje:

Da li je moralno ponašanje čovjeka cilj i ispunjenje njegova opstanka, ili pak čovjekovo ponašanje mora biti svrsishodno i ontogenično da bi bilo smisljeno, i, u krajnjoj liniji, istinonosno. Pri tome je moralno ponašanje samo jedan moment ontogeničnosti – dakle – prosto sredstvo ostarivanja onih ciljeva.

Iz navedenog mogu se derivirati slijedeća pitanja:

1. Da li je čovjek samo medij, sredstvo pomoću kojeg neko «više biće» posredstvom moralnog života čovjeka održava svoje postojanje smislenim, i nečim dobrim, a čovjek, pri tom trpi isključivo teškoće i sve one druge ružne strane tog samoozbiljavanja, odnosno samoafirmacije postojanja onog Nečeg kao dobrog, ili pak postojanja uopće, nasuprot nepostojanju?

2. Ako je čovjekova ontogenična, povijesna djelatnost sredstvo samoozbiljavanja smisla postojanja vrste u nekom budućem vremenu, onda se moramo zapitati kakav bi bio život vrste kad bi ona ozbiljila svoje ciljeve, ili, u što bi se ona transformirala, jer ovakva kakva jest, teško da bi mogla ozbiljiti one ciljeve koji bi joj trebali podariti smisao postojanja?

3. Da li bi se ljudska vrsta, u tom slučaju trebala odreći života – biološke egzistencije?

Ovo, treće pitanje zahtjeva jedno objašnjenje.

Život je, po svemu sudeći, samo jedan od više vidova **bićevite** egzistencije. Možda čak onaj najniži, ukoliko taj, najniži oblik nije neživo biće. Kad smo gore upitali: da li bi se ljudska vrsta morala odreći života, htjeli smo samo upitati da li bi ona mogla osvojiti ili postići neki viši oblik **bićevite** egzistencije, tj. nastaviti svoje postojanje, samo u nekom drugom višem i savršenijem, ne-živom, ili možda čak nematerijalnom obliku.

Ovdje, naravno, potpuno automatski, iskrsava i slijedeće pitanje:

Da li je to uopće moguće?

Umjetna bićevitost i umjetno biće o kojem mi govorimo, usprkos nekim prednostima koje ima pred živim bićima, za sada ne izgleda kao neki oblik **bićevite egzistencije** koji je općenito i u svemu viši od života. Ali ono je tek rođeno i tko zna kako će izgledati na vrhuncu svoje evolucije, i da li će u sebe moći inkorporirati i život ljudi, bilo kao mnoštva individua, bilo kao cijele vrste.

Stari spisi na kojima se zasnivaju velike religije tvrde da će **nekakav takav oblik egzistencije** ili **nekakvo takvo biće**, u sebi, na neki, nama još nepoznat način, ponovo aktualizirati čak i živote već davno preminulih individua?

Ne treba potejnjivati te stare spise, a niti stara pretpovijesna tj. preaugustinovska mišljenja, pa makar su stara i suprotna današnjima, a katkada se doimaju i bajkovitima. Ta ona spadaju i zauvijek će spadati među ono malo od najmudrijeg i najdubljeg što je čovjek stvorio sve od svog postanka i što će stvoriti dok god bude boravio na ovom planetu, a možda i poslije toga.

Možda nije pretjerano reći čak ni to da bi i sam svijet mogao propasti, ali takva učenja... ne... jer... su ona istina, ne samo čovjeka, nego i samoga svijeta.

Istina je, naime, to da uvijek nekako mora biti istine, a nikako ne može biti istinom to da je nema. Tako bi i na kraju, isto kao i u početku, bila samo **Riječ**, No to bi onda vjerojatno bila ona Hegelova **Apsolutna Riječ**.

Hegel – Filozofija prava:

...ishodište prava je volja, koja je slobodna, tako da sloboda čini njegovu supstanciju i određenje, a pravni je sistem carstvo ozbiljene slobode, svijet duha proizveden iz njega samoga kao druga priroda.

Fil. Prava.

Porodica - građansko društvo - država

Apsolutno pravo – pravo Svjetskog duha